

Gianni Sofri

Det asiatiska produktionssättet

Svensk utgåva 1975

Översättning Margareta Pavell

Förord av Gunnar Gunnarsson

...låt oss inte bry oss om de vackra och falska teorierna hos filosofer som är så bundna av idén om ett abstrakt tanke-system att de inte vill lita till erfarenheten och förnuftet. Där de sitter i sina studerkammare med världskartan i handen följer de solens vägar och bestämmer folkens öden, och medan de till en del säger: ”res det frihetens träd i vars skugga ni skall odla de republikanska dygderna”, säger de till andra: ”naturen dömer er till slaveri, kyss era bojor och dö...” Historikerna kommer att berätta för oss att olika regeringsformer uppstått i alla jordens hörn, att människorna växlat från frihet till slaveri och från slaveri till frihet, vare sig solen stått i zenit eller lyst på dem från sidan ... att Spartacus satte skräck i världens huvudstad, att feodalherrarna ofta bleknade när de bevittnade naturens revolt mot sina bojor, att negrerna fläckade våra kolonier med blod och att de, enligt en historiefilosofs förutsägelse, kanske kommer till Europa en dag för att hämnas européernas illdåd. Historikerna kommer att tala om för oss att om slaveriet så länge härskade på jorden så berodde det på att det upprätthölls av våldet, på att folkens intresse, lidelser, idéer hindrade dem från att handla i samförstånd ...

Melchiorre Gioia, 1796

Innehåll

Förord	1
Inledning.....	3
<i>I. Marx, Engels och det asiatiska samhället.....</i>	<i>6</i>
Från ungdomsverken till artiklarna om Indien och Kina	6
De förkapitalistiska ekonomiska formerna.....	18
Asien i Kapitalets första bok	26
De senare verken	29
Ryssland	33
Sammanfattning	37
<i>II. Tillbakagång för idén om det asiatiska produktionssättet.....</i>	<i>41</i>
Den andra internationalen och Asien	41
Plechanov, Lenin och Trotskij	46
Stalin och Trotskij, den kinesiska frågan och fördömandet av det asiatiska produktionssättet	54
<i>III. Diskussionen öppnas på nytt.....</i>	<i>69</i>
Wittfogel och den orientaliska despotismen	69
Orientalisterna och Wittfogel	73
Återupptagandet av debatten bland de marxistiska forskarna.....	78
Den aktuella debattens politiska betydelse.....	94
En provisorisk balans av den historiografiska debatten	98

Förord

Den marxistiska teorin har tidvis fått vidkännas vanmakt och missaktning. Det beror inte bara på att dess motståndare, som förfäktat det kapitalistiska systemets förträfflighet, behärskat lärostolar, press och opinionsbildning i de kapitalistiska länderna. Det beror inte bara på att teorins motståndare för egen räkning monopoliserat rätten till vetenskaplig objektivitet. Det beror inte heller på att Marx' vetenskapliga insats — som för övrigt inte var till fullo känd före upptäckten av viktiga okända arbeten på 1930-talet, då en verkligt vetenskaplig Marx-forskning först satte in — länge varit föremål för misstolkningar, medvetna förvrängningar eller missförstånd. Det beror utom allt detta också på att Marx' och Engels' vetenskapliga teorier, forskningsresultat och metodologi efter oktoberrevolutionens seger och under hela perioden fram till Stalins död 1953, i en form anpassad efter det sovjetryska, byråkratiskt kollektivistiska systemets behov, våldförts för att skapa en statsdoktrin i Sovjetunionen och en partidoktrin för de inom Tredje Internationalen organiserade, moskvatrogna kommunistpartierna.

För Marx och Engels själva var deras prestationer en vetenskaplig insats, och de förbehöll sig fri kritikrätt gentemot alla arbetarklassens organisationer och partiriktningar. Stalinismens missbruk av teorin skulle för dem ha tett sig som outhärdligt. Visserligen ansåg de i enlighet med en realistisk vetenskapsuppfattning att samhällsteorin i sig alltid upptar ett värderingselement i förhållande till det existerande samhällssystemet och dess motsättningar. Men de ansåg också att teorin måste underbyggas av fakta. Den kunde mycket väl tjäna arbetarklassens kamp i dess nödvändiga verklighetsorientering, och de ansåg att teorin blev en makt då den grep massorna. Men den kunde inte bli identisk med eliter, partiers eller maktgruppers ideologiska manifestationer, inte bestämmas av deras tillfälliga behov av doktriner, inte av deras krav på ”vetenskaplig” verifikation av den politiska linjetroheten.

Så långt stalinismens inflytande sträckte sig höll den marxismen i vad man skulle kunna kalla en dödlig omfamning. I de icke-stalinistiska länderna kunde marxistisk forskning visserligen ännu bedrivas i frihet. Fruktbara resultat uppnåddes — det räcker här att erinra om den givande dialogen mellan psykoanalys och marxism, om ”Frankfurt-skolans” resultat och om Georg Lukács' och Eugen Vargas arbeten på litteraturteorins respektive ekonomins områden. Men många av Marx' och Engels' insatser råkade i glömska eller avfördes från dagordningen. Detta gäller också Marx' idéer om ”det asiatiska produktionssättet” och om det ”orientaliska” samhället över huvud taget, som livligt diskuterades i Sovjetunionen under tiden för Stalins Kina-politik, men som efter denna politikens misslyckande höljdes i tystnad. Vad som var av intresse i denna debatt var kanske i främsta rummet Trotskijs polemik mot Pokrovskij, som vulgariserade den materialistiska historieuppfattningen till ett schema över ”nödvändiga och ofrånkomliga” utvecklingsfaser — ett återfall i en ekonomisk determinism, som var Marx främmande. Av stor betydelse var också Eugen Vargas ”kätterska” uppfattning att den kinesiska utvecklingen fram till socialismen ingalunda med nödvändighet måste gå över en borgerligt-kapitalistisk fas; här bör man tillfoga att den kapitalackumulation som behövs för utvecklingen av den storindustri och den produktionshöjning som är nödvändig för socialismens förverkligande, dock måste komma till stånd på något sätt; vinsten med att andra krafter än en borgarklass med privat äganderätt till produktionsmedlen ackumulerar kapital är möjligheten att undgå den ursprungliga ackumulationens faser, sådana de upplevts i Europa, eller den grymma repressionen under en statskapitalistisk kollektivism som den ryska.

Om det nu efter 1930 ”gick utför” med Marx' idéer om det asiatiska produktionssättet, och det till den grad att de så gott som helt råkade i glömska — hur kommer det sig att de nu vunnit en så ny

och förbluffande aktualitet att marxistiska och icke-marxistiska forskare världen runt diskuterar dem som om de vore en epokgörande nyupptäckt? Gianni Sofri — en av de unga, briljanta italienska marxister och Marx-forskare som gjort så lysande insatser under de senaste årtiondena pekar i denna bok på främst fyra orsaker: För det första har avstaliniseringen tjänat den marxistiska tankens emancipation och lättat på tabun och dogmer. För det andra har uppvaknandet av Asiens och Afrikas folkmiljoner och deras kamp för nationell och social frihet framkallat ett nytt intresse för dessa folks historia, både hos dem själva och ”utomstående” iakttagare. För det tredje har motsättningen mellan Sovjetunionen och Kina skapat nya problem, som de marxistiska teoretikerna inte har förutsett, men som pockande kräver sin lösning. Och för det fjärde har en ”provokativ” bok av exkommunisten och McCarthy-anhängaren Karl Wittfogel, *Die orientalische Despotie* — en produkt av det ”kalla kriget” och ett väsentligt bidrag till den ideologiska motiveringen av USA:s neokolonialistiska och imperialistiska Östasien-politik — lett till en lidelsefull debatt och än mer länkat intresset till de våldförda folkens rätt till egen utveckling och kultur.

Det asiatiska produktionssättet. En marxistisk stridsfråga är en fascinerande bok, som man läser med växande spänning. Sofri ser som sin uppgift att med hjälp av någon — men ingalunda tyngande — Marx-filologi rekonstruera Marx' och Engels' uppfattningar av det asiatiska samhället och ge en översikt av problemets behandling hos marxister efter Marx och Engels, av debatterna i olika länder om ”det asiatiska produktionssättet”, av motsättningarna mellan Sovjetunionen och Kina och av den internationella kommunistiska rörelsens strategi. Naturligtvis kan man sätta ett och annat frågetecken i kanten för Sofris egna åsikter. Framför allt tar han alltför lätt på ackumulationsproblemet och frågan om produktivkrafternas utveckling. Men i stort sett är hans arbete beundransvärt. Resultatet har blivit en briljant kritisk dokumentation av hela problemområdet, en dokumentation som man inte nog kan rekommendera alla till studium, som är intresserade av den asiatiska utvecklingen. Och vad som där händer är avgörande för världens framtid.

Gunnar Gunnarson

Inledning

Under andra hälften av 1700-talet opponerade sig Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron kraftigt mot resenärer som Bernier och politiska tänkare som Boulainvilliers och Montesquieu, som beskrev Asien som ett hemland för despotismen och för ett politiskt system där alla var slavar och för en samhällsform som inte kände till den privata äganderätten till jorden eftersom denna helt och hållet tillhörde härskaren. I själva verket, menade den franske resenären och orientalisterna, tjänade dessa uppfattningar om de asiatiska förhållandena bara till att rättfärdiga européernas förtryck och våldsdåd i Asien i den ”falska övertygelsen att i ett land där despotismen har bannlyst rätten till egendom allt är tillåtet för den starkaste ... Despotismen är styrelsesättet i dessa områden: härskaren säger sig vara ägare till sina undersåtars hela egendom. Låt oss därför bli härskare så blir vi herrar över hela Indien. Så resonerar glupskheten; den har rötter som det är nödvändigt att rycka upp”.¹ Anquetil-Duperron insåg olikheterna. Men egendomen existerade i Orienten liksom i Europa. Slaveriet existerade i Asien men det var inte helt genomfört och gällde inte heller bara för den kontinenten. Rätt och kontrakt respekterades också i dessa fjärran länder, handeln och åkerbruket blomstrade där.

Det kanske låter egendomligt, men terminologin från den debatten lever kvar ännu i dag. Efter nästan två århundraden har, för att citera Franco Venturi, idén om ”en orientalisk despotism” — låt vara i ny och annorlunda mening — fortsatt och fortsätter att ”rymma politiska problem och lidelser”.²

När Venturi för några år sedan avslutade sin korta men innehållsrika skrift om den ”orientaliska despotismen” som den uppfattats fram till början av 1800-talet hänvisade han läsaren till en bok som publicerats kort tid innan av K. A. Wittfogel.³ Nu har just Wittfogels bok (bland många andra) förorsakat en rad diskussioner bland historiker (framför allt orientalister), sociologer, ekonomer och historiefilosofier. Diskussionerna pågår alltså i många av världens länder, framför allt i de kretsar där marxismen har ett väsentligt inflytande.

Denna bok har kommit till av en ganska blygsam anledning, vilket den bär tydliga spår av. För fyra år sedan hörde man bara svaga ekon av de här diskussionerna i Italien. Jag ansåg därför att det kanske kunde vara av en viss nytta att redogöra för de viktigaste begreppen i en debatt som på andra håll var rätt livlig och intressant men som hos oss var nästan okänd. I viss mening kan man säga att spåren av denna ursprungliga tanke återfinns på s. 142-167 i boken, som från början var tänkt att bli en kort artikel, en sammanfattning. Men den litterära produktionen i de här ämnena har under tiden blivit så stor att den planerade sammanfattningen till slut blev en uppräknings av namn och titlar, ett slags resonerande bibliografi. Arbetet har därför vuxit i omfång och fått större ambitioner.

Vad jag strävat efter är inte att följa upp Venturis lärda och betydande utredning eller att visa på vilka sätt den västerländska kulturen har betraktat Asien under 1800- och 1900-talen — något som för övrigt skulle vara ytterst intressant om man betänker att en sådan utredning som

¹ Cit. av S. Stelling-Michaud: ”Le mythe du despotisme oriental”, *Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte*, 18-19 (1960-61), s. 345.

² F. Venturi: ”Despotismo orientale”, *Rivista storica italiana*, LXXII (1960), I, s. 126. Om despotitankens historia, jfr R. Koebner: ”Despot and Despotism: Vicissitudes of a Political Term”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, del 14 (1951), s. 275-302.

³ *Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power*, New Haven 1957. Den franska upplagan, *Le despotisme oriental*, Paris 1964, har en betydelsefull inledning av P. Vidal-Naquet; nyligen har det kommit ut en italiensk upplaga, *Il despotismo orientale*, Florens 1969, 2 volymer, som är den vi kommer att citera.

huvudfigurer skulle ha bl.a. Hegel och de engelska utilitaristerna, Henri Maine och Romagnosi, Cattaneo och Max Weber.⁴ Syftet med denna bok är mycket mer blygsamt: att ge ett bidrag till ett enda kapitel i den historia som gäller den politiska tanke och handling som har Marx som utgångspunkt.

Första delen ägnas åt att rekonstruera Marx' och Engels' uppfattningar om det asiatiska samhället. Impulsen till detta arbete fick jag då jag konstaterade några brister inom ”marxologin” på detta studieområde. Å ena sidan tycktes det mig nödvändigt att utgå från Marx för att förstå meningen i den aktuella debatten, å andra sidan var jag inte nöjd med vissa studier av Marx därför att författarna inte drog en klar skiljelinje mellan en mer eller mindre ”objektiv” tolkning och sina egna mer eller mindre originella tankegångar eller när de sökte ett absolut sammanhang också där detta sammanhang uppenbarligen inte existerar. Framför allt stöter mig deras sätt att stödja sig på Marx' och Engels' texter, ett sätt som man kunde kalla ”aristoteliskt” och som i många fall består i ett urskillningslöst och ohistoriskt bruk av kombinationsmetoden. Enskilda fraser ställs samman utan att man tar notis om vissa element, som jag tror är viktiga: t.ex. om fraserna hör till verk som publicerades medan Marx levde, eller till anteckningar som inte var avsedda att tryckas, och framför allt om att det rör sig om verk som skrivits vid olika tidpunkter. Jag har med andra ord känt behov av en aning filologi, av att studera uppkomsten och utvecklingen av Marx' tankegångar i hithörande frågor. Naturligtvis är det inte lätt att bara vara filolog, och det blir ännu svårare när man har att göra med Marx. Jag är medveten om att jag ibland inte kunnat låta bli att själv kasta mig in i striden och jag vet att jag långt ifrån lyckas med att presentera den ”sanne” och ”objektive” Marx, i motsats till några av hans uttolkares ”förfalskningar”. Men jag har inom det rimligas gräns försökt att inte blanda bort korten, och jag hoppas att jag på följande sidor åtminstone lyckats påvisa att Marx' tankar om de här problemen är mycket mer komplicerade och öppna för tolkningar än hans uttolkare ibland låter ana.

Meningarna är delade om vilken betydelse man bör tillskriva idén om ”ett asiatiskt produktionssätt” hos Marx. Enligt M. Shapiro rör det sig om ”några ord som Marx en gång använt apropå ett föregivet 'asiatiskt produktionssätt', en tanke som Marx aldrig utvecklat och som han aldrig återvänt till efter Morgans och Engels' stora vetenskapliga undersökning om det

⁴ D. F. Lachs monumental verk (*Asia in the making of Europe*, del I, 2 volymer, *The century of Discovery*, Chicago och London 1965) täcker för närvarande bara femtonhundratalet och stannar tyvärr upp vid år 1800. Av samme Lach är ”China and the Era of the Enlightenment”, *Journal of Modern History*, XIV (1942), s. 209 —23. Bland den bibliografi som ägnats de västerländska idéerna om Kina (speciellt riklig vad 1700-talet beträffar) kan nämnas det relativt färskta verket av R. Dawson: *The Chinese Chameleon. An analysis of European Conceptions of Chinese Civilization*, London 1967 (andra studier finns citerade i en av mig skriven recension av detta verk i *Rivista storica italiana*, LXXX 1968, II, s. 415-21). *La renaissance orientale*, Paris 1950, av R. Schwab är en historia över orientalismen från sjuttonhundratalet och framåt och lägger speciell vikt vid de filosofisk-religiösa och språkligt-litterära aspekterna vid återupptäckandet av Orienten. Om Hegel finns det en studie av E. Schulin: *Die weltgeschichtliche Erfassung des Orients bei Hegel und Ranke*, Göttingen 1958; om de engelska utilitaristerna, R. Stokes: *The English Utilitarians and India*, Oxford 1959; om Henri Maine, L. Dumont: ”The Village Community from Munro to Maine”, *Contributions to Indian Sociology*, nr IX, december 1966, s. 67-89; om Cattaneo kan man anlita R. Loreto: ”La China antica e moderna” av C. Cattaneo, i *Cina*, 3, Roma 1957; om Weber Hisao Otsuka: ”Max Weber's View of Asian Society”, *The Developing Economies*, IV (1966), 3, s. 275-98, förutom de delar som ägnas detta problem i en bok av L. Cavalli: *Max Weber: religione e società*, Bologna 1968, s. 239 ff, 291 ff. En mycket användbar antologi är *The Pattern of Chinese History, Cycles, Development or Stagnation?* utgiven av J. Meskill, Lexington (Mass.) 1965. Antydningar i *Historians of India, Pakistan and Ceylon*, utgiven av C. H. Philips, London 1961; *Historians of China and Japan*, utgiven av W. Beasley och E. G. Pulleyblank, London 1961; A. F. Wright: ”The Study of Chinese Civilization”, i *Ideas in Cultural Perspective*, utgiven av P. Wiener och A. Noland, New Brunswick (N. J.), s. 354 ff. Om Europas sätt att betrakta Afrika, P. Curtin: *The Image of Africa, British Ideas and Action, 1780-1850*, Madison (Wise) 1964; K. George: ”The Civilized West looks at Primitive Africa, 1400-1800. A Study in Ethnocentrism”, *Isis*, vol. 49, del I, nr 155, mars 1958, s. 62 ff.

asiatiska samhället". Enligt andra (Tökei, Godelier) "hör Marx' synpunkter på 'det asiatiska produktionssättet' till det väsentligaste i hela hans verk", så att det utan dessa "är omöjligt att tänka sig att *Kapitalet* kommit till".⁵ Det är troligt att båda uppfattningarna är felaktiga. Marx insåg problemets betydelse och ägnade det intelligenta och originella iakttagelser, men han gick inte mycket längre. Han tar upp det till behandling på några rader här och där i sina verk, och det är avsnitt som hör till de mest motsägelsefulla och svårtolkade i hans produktion. Man kan möjligen tillägga att problemet med "det asiatiska produktionssättet" får hela sin tyngd om man organiskt sammanställer det med Marx' uppfattning i allmänhet om Asien, dess historia och framtid, och med den materialistiska historieuppfattningen.

Bokens andra del ger en kort sammanfattning av stridsfrågan om "det asiatiska produktionssättet" som den utvecklats under årens lopp, dess teoretiska och politiska följder inom den marxistiska tankevärlden efter Marx och Engels, från Plechanov till Lenin och Trotskij. Den behandlar också historieskrivningens problem under den stalinistiska epoken och Kominterns politik i Asien. Till slut tar jag upp den redan nämnda Wittfogels uppfattning och redogör för hur den mottagits av marxistiska och icke-marxistiska orientalister. Jag redogör för debatter i olika länder om "det asiatiska produktionssättet", debatter som tar upp problem inom jämförande historieforskning, historiografiska uppläggningar av studiet av utomeuropeiska länder och antika samhällen, teoretiska problem inom den tankevärld som har marxismen som grund, och, sist men inte minst, motsättningarna mellan Kina och Sovjet och den internationella kommuniströrelsens strategi.

Eftersom jag här inte offentligen kan tacka alla dem som hjälpt och uppmuntrat mig i mitt arbete skall jag begränsa mig till att ihågkomma två vänner, Carlo Poni och Gianni Scalia, med vilka jag flera gånger ingående diskuterat de problem som behandlas i den här boken. Den bygger på en artikel som jag skrivit i nr 5-6 1966 av tidskriften *Critica storica* som professor Armando Saitta är redaktör för.

⁵ M. Shapiro: "Stages of Social Development", *Marxism Today*, september 1962, s. 284; F. Tökei: "Le mode de production asiatique dans l'oeuvre de K. Marx et F. Engels", *La pensée*, nr 114, april 1964, s. 16.

I. Marx, Engels och det asiatiska samhället

Från ungdomsverken till artiklarna om Indien och Kina

Första gången Asien omtalas i Marx' verk är i en skrift från 1841-43, *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin, Kritik av Hegels statsrätt* (§§ 261-313). Där talas i förbigående om ”den asiatiska despotismen” där ”den politiska staten inte är någonting annat än en enskild individs privata godtycke, eller där den politiska staten, liksom den materiella staten, är slav”.¹ Det är inte svårt att hitta källan till detta uttalande: det gäller säkert Hegels *Föreläsningar om historiefilosofin*, som då nyligen tryckts (år 1837 av hans elever, år 1848 av sonen Karl som ombesörjde en mera fullständig upplaga). Man kan också tillägga att Marx under lång tid — fram till 1848 och ännu längre — nöjde sig med att se på Asien nästan helt med Hegels ögon: han fick sin uppfattning från den del av de berömda föreläsningarna som ägnades åt Orienten och som sammanfattade och slutförde en rikt utvecklad tankegång. Det sätt att se på Asien som vi möter i Hegels föreläsningar kan sammanfattas i några grundläggande idéer. Asien är despotismens tusenåriga vagg. I Kina är denna despotism ”väl organiserad, rättrådig, vis och mild”. Kejsaren är ett slags patriark som utövar sina rättigheter ”på samma sätt som en far mot sina barn... det finns inte individer, stånd oberoende klasser som är tvungna att själva försvara sina intressen: allting ordnas, styrs och övervakas uppifrån. På det sättet kommer alla att stå som barn under uppsikt.” I detta system finns ingen plats för individen, här dominerar i stället formalismen, den slaviska lydningen av reglerna, orubbligheten i familje- och samhällsförhållandena. Det indiska folket är oföränderligt, liksom det kinesiska. Dessutom ”finns det i Indien en godtycklig, ond och förnedrande despotism”, och detta är ett normalt förhållande och accepteras såsom sådant: ”här finns ingen medvetenhet som kan möta tyranniet och få sinnet att göra uppror; här återstår ingenting annat än det fysiska lidandet, bristen på det allra nödvändigaste och frånvaron av njutning, och detta för med sig enbart en känsla av negativism”. Kasterna är ett av de mest typiska elementen i det politiska och sociala systemet.²

Säkert var detta under många år Marx' kulturella bagage när det gäller Asien och dess historia. På sin höjd kan man här och där finna andra tonfall. Hegel beskrev t.ex. den österländska kulturen mycket detaljerat bara därför att han ville finna en plats för den i den mänskliga andens historia, Marx lägger däremot tyngdpunkten snarare på motsättningen mellan den österländska stagnationen och den västerländska borgarklassens framsteg. Följden blir ett mera radikalt fördömande av den österländska despotismen: i en artikel från 1850 definieras t ex Kina som ”den tusenåriga vaggan för ärkereaktion och ärkekonservatism”.³

Uppfattningar av kastproblemet ger intressanta uppslag när det gäller att fånga både det komplicerade sambandet mellan och olikheten i Hegels och Marx' bedömning. Så här skriver Hegel:

Den fråga som nu uppkommer gäller kanternas historiska ursprung. I allmänhet tror man att de olika stamtillhörigheterna har medfört olikheter i sysselsättningen ... Historiskt kan detta inte bevisas.

¹ K. Marx: *Opere filosofiche giovanili* (Filosofiska ungdomsverk), utgivna av G. Della Volpe, Rom 1963, s. 44.

² G. W. F. Hegel: *Lezioni sulla filosofia della storia* (Föreläsningar över historiens filosofi), översättning av G. Calogero och C. Fatta, II, *Il mondo orientale* (Den orientaliska världen), Florens 1947, s. 15, 30-31, 36, 41 ff, 118, 122 och på andra håll i texten.

³ I K. Marx—F. Engels: *India Cina Russia*, utgiven av B. Maffi, Milano 1960, s. 31-32. Artikeln publicerades i *Neue Rheinische Zeitung*. För de hänvisningar till denna och andra artiklar av Marx som i fortsättningen kommer att göras, kan man begagna sig av det uttömmande notmaterialet i denna synnerligen värdefulla antologi.

Snarare är det arbetsdelningen som är kulturens ursprung. Dessa olikheter i sysselsättningen förutsätter alltid en helhet, som delats upp i dessa. Det som är speciellt för indierna är endast att dessa olikheter verkar vara fast uppgjorda av naturen och är bundna till födelsen. Dessutom skulle man vilja fråga sig om det är en härskare som har infört dessa skillnader eller om de har formats omedvetet. Den första hypotesen är den troligaste: en herre behöver många saker, han ger skilda uppgifter till olika personer, och han kan för evigt bestämma dem för dessa uppgifter.

I stället hävdar Marx i sitt kapitel om arbetsdelningen i *Filosofins elände*:

Under den patriarkaliska regimen, under kastväsendet, under feodal- och skråsystemen fanns det arbetsdelning i hela samhället i enlighet med bestämda regler. Har dessa regler uppställts av lagstiftare? Nej. Ursprungligen framgångna ur den materiella produktionens betingelser upphöjdes de först senare till lag. Så blev dessa olika-former av arbetsdelning lika många grundvalar för social organisation...⁴

Med andra ord: arbetsdelningen, som uppstått ur produktionsförhållandena, följer inte utan föregår lagstiftaren, som bestämmer formerna för den.

Inte lång tid innan hade Marx och Engels i *Den tyska ideologin* beskrivit ”tre olika utvecklingsstadier av arbetsdelningen, som svarade mot lika många olika egendomsformer”. Dessa tre förborgerliga stadier var ”stamegendomen”, ”det antika samhällets och statens egendom” (kännetecknad av privategendomens tillkomst och en sällsynt utbredning av slaveriet), och till slut ”feodalväldets eller skrånas egendom”.⁵ På samma sätt skisserar två år senare *Kommunistiska manifestet* hastigt upp klasskampens historia i den grekisk-romerska, den germansk-feodala och den borgerliga moderna världen.⁶ Orientens folk och deras historiskt-sociala särdrag förbigås nästan helt i dessa två verk. Kan man härav dra slutsatsen att Marx och Engels menade att Orientens folk skulle kunna hänföras till något av de tre ovannämnda stadierna? Det finns ingenting som styrker ett sådant antagande, medan det finns mycket som talar emot.

I *Den tyska ideologin* lade Marx och Engels i polemik mot tidigare historieuppfattningar fram sin egen materialistiska historieuppfattning. De förklarade att ”vad individerna är omedelbart sammanfaller... med deras produktion, i lika hög grad med vad de producerar som med sättet de producerar det på. Vad individerna är beror alltså på de materiella produktionsförhållandena”. Å andra sidan svarar varje produktionsätt mot ett särskilt stadium i utvecklingen av arbetsdelningen och mot en särskild egendomsform. Det är här som Marx och Engels för att ge större konkretion åt sitt eget resonemang införde det redan behandlade avsnittet om de tre olika egendomsformerna. Man bör observera att dessa presenteras i en oemotsäglich form (”Den första egendomsformen är stamegendomen ... Den andra formen är det antika samhällets och statens egendom ... Den tredje formen är den feodala formen eller skråegendomen”), som det är ganska svårt att återfinna i senare verk. Man kan alltså inte komma ifrån att dessa sidor i *Den tyska ideologin* utgör den främsta stödjepunkten i hela Marx' verk för en syn på världshistorien som strängt uppdelad i ”stadier”. Och man begår antagligen inte heller något misstag om man ser ett inflytande från Hegel i detta försök att skapa ett slags historiefilosofi. Men några ting verkar

⁴ G. W. F. Hegel: *Lezioni* (Föreläsningar), s. 128; K. Marx: *Miseria della filosofia* (Filosofins elände), Rom 1950, s. 103.

⁵ K. Marx—F. Engels: *L'ideologia tedesca* (Den tyska ideologin), Rom 1958, s. 18-22. (Marx/Engels: *Die deutsche ideologie. Werke 5*, Berlin 1969.)

⁶ *Id. Manifesto del partito comunista* (Kommunistiska manifestet, sv. uppl. 1954, 1969), utgiven av E. Cantimori Mezzomonti, Turin 1953, s. 94. I detta verk (s. 98) finns det bara aningen av hegelianska tonfall när det gäller Orientens ”barbariska och halvbarbariska” folk: ”På samma sätt som *borgarklassen* har gjort landsbygden beroende av staden, har den gjort de barbariska och halvbarbariska folken beroende av de civiliserade, bönderna av borgarna, Orienten av Occidenten.”

förbryllande. Framför allt antyder, som redan påpekats.⁷ *Den tyska ideologin* inte något logiskt samband mellan det antika produktionssättet och det feodala, utan låter oss tro att de rör sig om två utvecklingsalternativ av det primitiva stamsamhället. Tilläggas kan att det i det redan citerade avsnittet ur *Filosofins elände* talades om olika former av arbetsdelning, som hade blivit ”lika många baser för samhällelig organisation”, och det talades om t.ex. ”det patriarkaliska systemet”, ”kastsystemet” och ”det feodala och kooperativa systemet”. Och vidare talar Marx i ett brev till Annenkov från den 28 december 1846 om kastsystemet, skråsystemet, manufaktursystemet och den moderna storindustrin som olika former av arbetsdelning.⁸

Med utgångspunkt från de citerade raderna, att mot ”olika utvecklingsformer av arbetsdelningen” svarar ”olika egendomsformer” och ”olika grunder för social organisation”, måste man dra slutsatsen att Marx' syn på de olika faserna i den historiska utvecklingen redan vid denna tidpunkt var mycket mer försiktig och komplicerad än vad många av hans senare uttolkare påstår när de hävdar sin teori om en unilateral utveckling enligt det klassiska schemat: primitiv kommunism — slavägarsamhälle — feodalism — kapitalism.

Men framför allt har vi problemet Asien. Vi vet ganska litet om vad Marx och Engels egentligen tänkte om Asien vid denna tid. Men det är troligt att de i själva verket inte hade särskilt originella tankar i frågan utan lät sig nöja med Hegel, som tog upp och renodlade en serie ”tankeströmningar” i Europa, från Matteo Ricci och framåt. För Hegel, som ägnade sig åt meta- fysiska frågor, var det hela emellertid mindre problematiskt; för Marx och Engels, som sysslade med produktionssätt och egendomsformer, var frågan avsevärt mer komplicerad. Man kunde gå så långt att man accepterade idén om ett patriarkaliskt Asien som var orörligt och hade stannat upp på det första trappsteget. Men att detta inte räckte till för att föra in också Asien på en given plats i ett hypotetiskt schema för mänsklighetens utveckling är ett faktum som Marx och Engels bör ha varit väl medvetna om. För att något sådant skulle ha varit möjligt hade man i vart fall behövt helt andra informationer om de aktuella länderna — framför allt om man tänker på den motsägelse som låg i förekomsten av både ekonomiskt primitiva och efterblivna områden och högt utvecklade stater med rika och varierande kulturtraditioner. Hur skulle det, när allt kom omkring, vara möjligt att placera indier och kineser på samma trappsteg som primitiva stammar från Afrikas inre eller stenålderns Europa? *Den tyska ideologin* beskriver på sin höjd de egendomsformer som Marx och Engels ansåg historiskt ha följt på varandra i *Europa* och som dessutom hade en allmängiltig karaktär, inte så mycket på det historiska som på det logiska planet. Men de tre formerna kunde enligt författarnas mening inte omfatta hela världshistorien: inte heller framstod de som nödvändiga och oundvikliga etapper i varje folks historia. Allt detta förklarar varför Asien inte är med vare sig i *Den tyska ideologin* eller i *Manifestet*, där det för övrigt är svårt att upptäcka något mer än en exempelsamling från den europeiska historien för att styrka tesen att varje samhälles historia är en historia om klasskamp. Detta förklarar också den relativt vaga terminologin (t.ex. bruket av adjektivet ”halv-barbarisk”), som jämte det sedvanliga inflytandet från Hegel kännetecknar den mest djupgående hänsyftning på Asien som står att finna i Marx' och Engels' verk från de här åren — en hänsyftning som för övrigt i andra avseenden är allt annat än vag. I ett av de manuskript som föregår *Manifestet*, nämligen *Kommunismens principer* från 1847, skriver Engels:

För det första förstördes det gamla systemet med manufaktur och hantverksindustri i alla länder över

⁷ Av E. J. Hobshawm, i företalet till K. Marx, *Pre-Capitalist Economic Formations*, London 1964, s. 28 (italiensk upplaga, *Forme economiche precapitalistiche*, Rom 1967, s. 26-27). Sv. uppl. *Om förkapitalistiska produktionssätt*, Stockholm 1970.

⁸ Brevet till Annenkov har publicerats som bihang till *Miseria della filosofia*, cit. s. 143 ff (särskilt s. 146). Karl Marx: *Das Elend der Philosophie*. Marx/Engels: *Werke* 4, Berlin 1972.

hela världen på grund av att priserna på industriprodukterna blev allt lägre, då arbetet utfördes av maskinerna. Alla de halv-barbariska länder som hittills stått mer eller mindre utanför den historiska utvecklingen rycktes på detta sätt med våld ut ur sin isolering. De köpte de billigaste varorna av engelsmännen och lät de egna hantverkarna gå mot ruinen. På så sätt kom länder som t ex Indien, vilka under århundraden inte hade gjort några framsteg, att gå igenom en genomgripande omvälvning, och t o m Kina går idag emot en ny revolution. Man har kommit därtill att en ny maskin, som i dag uppfunnits i England, på ett år tar brödet ur munnen på miljoner kinesiska arbetare. På så sätt har storindustrin fört samman folk från jordens alla hörn och samlat upp alla de små lokala marknaderna i en världsmarknad, den har banat vägen för civilisation och framsteg och fört med sig att allt det som händer i de civiliserade länderna får återverkningar på alla andra länder.⁹

Ännu i maj 1853 tänkte Marx på Kina i huvudsakligen hegelianska termer. Till Hegel kan man utan svårighet leda en antydning om ”den patriarkaliska auktoriteten” hos kejsaren och hans funktionärer, liksom bedömningen av ”isoleringen” som ”en nödvändig förutsättning för bevarandet av det gamla Kina”.¹⁰ På samma gång utvecklades dock Marx' åsikter om Indien i nyare och originellare riktningar tack vare nya läsoplevelser och händelser som han var med om.

Man vet att Marx efter år 1849 i London återupptog sina studier i ekonomi och sociologi och läste (eller läste om) bl.a. *Om naturen och orsaken till nationernas rikedom* av Adam Smith, *Introduktion till den politiska ekonomin* av Richard Jones, *Principerna för den politiska ekonomin* av John Stuart Mill, *Det brittiska Indiens historia* av James Mill, *Resor i Indien* av Bernier och andra verk om Orienten som skrivits av historiker och resenärer.¹¹ I många av dessa verk ordades mer eller mindre klart om det orientaliska samhällets särpräglade karaktär, även om exakta och oemotsägliga teoretiska formuleringar saknades. När Adam Smith talade om Kina, Indien och det antika Egypten underströk han vilken de offentliga arbetena hade i dessa stora stater, arbeten som exempelvis underhållet av bra vägar och framför allt ett system av bevattningskanaler; han pekade på hur dessa stater erhöill en stor del av sina inkomster genom ett slags skatt eller jordränta och hur utrikeshandeln, till skillnad från jordbruk och manufaktur, saknade betydelse: han påvisade intresset hos mandarinerna och andra skatteindrivare att vidmakthålla ett system som tillät dem att undertrycka bönderna på samma gång som de lurade de centrala makt-havarna. James Mill uppehöll sig vid skillnaderna mellan ”det asiatiska styrelsesättet” och den europeiska feodalismen. Även Richard Jones och John Stuart Mill pekade på några egendomligheter i ”det orientaliska samhället”, som t.ex. att härskaren var ensam ägare till all jordegendomen (Jones), eller det ”byråkratiska” draget hos den orientaliska despotismen (J. S. Mill).

Under de år som Marx höll på att läsa dessa verk utspelades historiska händelser av stor vikt i Asien, och efter 1848-49 års revolutionära misslyckanden blev denna kontinent huvudskådeplatsen för de internationella striderna. Diskussionen i det engelska parlamentet år 1853 om den slutliga organisationen av de indiska besittningarna gav anledning till en omprövning av hela den

⁹ *Manifesto* cit. s. 271.

¹⁰ *India Cina Russia*, s. 35.

¹¹ Jfr M. Rubel, ”Les cahiers d'étude de Karl Marx, II, 1853-1856”, *International Review of Social History*, V (1960) s. 39-76 (särskilt s. 41-43). Om Marx' brev mellan 1850 och 1853, jfr även samme Rubel i K. Marx: *Œuvres, Economie*, I, förord av F. Perroux, utgiven av M. Rubel, Paris 1963, s. LXXXIX. Marx kände till Smith, Ricardo och Mill från och med år 1844, men det verkar inte som om han vid den tidpunkten ägnat sig åt dessa ämnen. Om A. Smiths och de två Mills inflytande på Marx när det gäller Orienten, jfr K. A. Wittfogel: *Il dispotismo orientale* (Den orientaliska despotismen) del II s. 590-591; och G. Lichtheim ”Marx and the Asiatic Mode of Production”, *St Antony's Papers*, s. 14 (*Far Eastern Affairs* s. 3), utgiven av G. F. Hudson, London 1963, s. 99-100. Jfr också E. J. Hobsbawm: företalet till K. Marx, *Forme économique precapitalistiche* och E. Stokes: *The English Utilitarians*. Av Adam Smith kan man i den här frågan läsa *Ricerche sulla natura e la causa delle ricchezze delle nazioni* (An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations) 1776, översättning av A. Campolongo, inledning av A. Graziani, Turin 1950, särskilt s. 619-22 och 765.

brittiska politiken i Indien och dess resultat. Fyra år senare upplevde Indien det stora sepoys-upproret. I Kina gav sammanstötningen mellan kejsardömets antika strukturer och Occidentens krigsfartyg och köpmän upphov till opiumkriget och inre oroligheter (som kulminerade i det stora T'ai P'ingupproret). Marx och Engels följde dessa händelser som hänfödda åskådare och fick på så sätt idén att studera de orientaliska samhällena och deras historiska roll: en studie som framför allt var avsedd att förklara orsakerna till stagnationen i Orienten och de små möjligheterna till motstånd mot den västerländska kapitalismens angrepp. För Marx innebar händelserna dessutom en praktisk möjlighet till fortsatt publicistisk verksamhet i *New York Daily Tribunes* spalter. Det faktum att han befann sig i London, som då var den bästa observationsposten för de internationella frågorna (och särskilt de utomeuropeiska), var en lycklig omständighet för Marx och de nya intressen och studier som han ville odla.

Marx' och Engels' åsikter om det asiatiska samhället (och i synnerhet om Indien) kom på så sätt att preciseras, att ta form och fyllas med ekonomiska och sociala detaljer och fakta. De frigjordes, åtminstone delvis, från beroendet av den yviga begreppsapparaten i Hegels *Föreläsningar*.

Den 2 juni 1853 skrev Marx till Engels:

Om den orientaliska stadsbildningen kan man inte finna någonting mer lysande, åskådligt och slående än hos den gamle Francois Bernier... Bernier finner med rätta grundformen för alla fenomen i Orienten — han talar om Turkiet, Persien, Hindustan — i att det *inte* existerar *någon privategendom*. Detta är den verkliga nyckeln t.o.m. till den orientaliska himlen.

Den 6 juni svarade honom Engels:

Frånvaron av privat jordegendom är verkligen nyckeln till hela Orienten. Däri ligger den politiska och religiösa historien. Men hur kommer det sig att man i Orienten inte nådde fram till jordegendom, inte ens i feodal form? Jag tror att det huvudsakligen beror på klimatet i förbindelse med markförhållandena, särskilt med de stora ökenområden som drar fram från Sahara, genom Arabien, Persien, Indien och Tartariet ända till det högsta asiatiska höglandet. Konstbevattningen är här den första förutsättningen för jordbruket, och den är antingen kommunernas, provinsernas eller centralregeringens sak. Regeringen hade också i Orienten alltid endast tre departement: för finanserna (utplundring av det egna landet), för krig (utplundring av det egna landet och främmande länder) och för offentliga arbeten, omsorg om reproduktionen. Den engelska regeringen i Indien har på ett lika inskränkt sätt reglerat nummer 1 och 2 och har helt åsidosatt nummer 3, med påföljd att det indiska jordbruket går mot sin undergång.¹²

Det är intressant att lägga märke till hur Marx nästan ordagrant återger dessa Engels' observationer i sin artikel om ”Det brittiska herraväldet i Indien”, daterad London den 10 juni 1853, vilken kan sägas innebära hans första betydande offentliga redogörelse för de karaktäristiska dragen i det asiatiska samhället. I juni och juli samma år tar Marx upp ämnet på nytt, särskilt i artikeln om ”De framtida resultaten av det brittiska herraväldet i Indien”, som skrevs den 22 juli.¹³

Frånvaron av privat äganderätt till jorden är alltså för Marx ett av de främsta särdragen i det orientaliska samhället. Men han känner sig inte helt säker och hans uttalanden utsmyckas ofta med ”kanske” och ”troligen”. Det verkar som om han inte visste tillräckligt mycket för att kunna ge ett säkert och slutgiltigt omdöme, åtminstone inte när det gäller den geografiska och kronologiska utbredningen av detta fenomen.

¹² Carteggio (Brevväxling) Marx—Engels, II, 1852-1856, Rom 1950, s. 211-16. (Marx/Engels: *Werke* 28. Berlin 1970.)

¹³ *India Cina Russia*, s. 56-62, 86-91.

Den 14 juni skrev han t.ex. till Engels:

Vad beträffar *egendomsfrågan*, så är den en stor stridsfråga bland de engelsmän som skriver om Indien. I det kuperade berglandet söder om Krishna tycks i varje fall markegendom ha existerat. På Java däremot, observerar den tidigare engelske guvernören på Java Sir Stamford Raffles i sin *History of Java*, var ”the landlord” (godsägaren) den enväldige härskaren över hela ön ”where rent to any considerable amount was attainable” (där det gick att i någon rimlig grad utvinna jordränta). Det förefaller i varje fall som om det i hela Asien varit muselmanerna som först principiellt fastställde ”jordegendomslösheten”.

Vilken är denna samhällsforms politisk-sociala struktur? Den karaktäriseras av en splittring i myriader av självständiga byar i botten och av och av en stark centralregering i toppen.

Den stationära karaktären hos denna del av Asien, trots all mållös rörelse på den politiska ytan, förklaras fullständigt av två av varandra beroende omständigheter: 1. De offentliga anläggningarna var centralregeringens angelägenhet.² I övrigt var hela riket, bortsett från några större städer, uppdelat i *byar*, som var och en hade en helt självständig organisation och utgjorde en liten värld för sig ... Jag tror att man inte kan tänka sig en mer solid grundval för asiatisk despotism och stagnation.¹⁴

Det är behovet av omfattande offentliga arbeten, i synnerhet för bevattningen, som utgör grunden för den ovanligt stora makten hos centralregeringen, för den ”orientaliska despotismen”:

Liksom i Egypten och Indien utnyttjas också i Mesopotamien, Persien och andra länder översvämningar för att öka jordens fruktbarhet; högt vattenstånd utnyttjas till påfyllning av bevattningskanaler. Den obetingade nödvändigheten av en sparsam och gemensam användning av vattnet som i Occidenten, t.ex. i Flandern och Italien, ledde till en frivillig sammanslutning av privata företag nödvändiggjorde i Orienten, där civilisationen var för låg och den territoriella utsträckningen för stor för att väcka till liv frivilliga sammanslutningar, ingripandet av en centraliserad statsmakt. Härigenom anvisades alla asiatiska regeringar en ekonomisk funktion: att sörja för offentliga arbeten ...

Dessa båda omständigheter — å ena sidan att hindun, som alla orientaliska folk, överlät åt centralregeringen att sörja för de offentliga arbetena, som dock är den första förutsättningen för hans åkerbruk och handel, å andra sidan att befolkningen levde utspridd över hela landet och bildade små, tätare befolkade centra endast därigenom att åkerbruk och hantverk var förenade genom hushållen — dessa båda omständigheter hade sedan äldsta tid frambragt ett samhällssystem med speciella karaktärsdrag, det så kallade bysystemet, som gav var och en av dessa små enheter självständig organisation och eget liv. Ett omdöme om detta systems speciella karaktär kan man bilda sig med ledning av följande skildring, som är hämtad ur en officiell brittisk underhusrapport över indiska frågor från 1812:

”En by är geografiskt sett ett stycke land, som omfattar några hundra eller tusen acres odlad och obrukad mark. Politiskt sett liknar den en korporation eller en stadskommun. Till dess egentliga personal av ämbets- och förtroendemän hör *potailen*, ett slags förste byinvånare, som vanligen har huvuduppsikten över byangelägenheterna. Han bilägger tvistigheter mellan byborna, utövar polismakt och bekläder i sin by skatteförpaktarens ämbete, för vilken uppgift han genom sitt personliga anseende och sin grundliga förtrogenhet med läget och befolkningens förhållanden är bäst lämpad. Kurnumen för räkenskaperna över jordbruket och registrerar allt som har med detta att göra. Så kommer *taliaren* och *totien*. Den förre undersöker förbrytelser och förseelser samt ordnar med lejd och skydd för personer som färdas från en by till en annan, medan den senares verksamhetsfält tycks vara inskränkt till själva byns område och gäller bevakningen och fastställandet av avkastningen av byinvånarnas arbete. Gränsmannen sörjer för bevarandet av byns gränser och avger vittnesmål om dem i händelse av tvistigheter. Föreståndaren för cisternerna och bevattningsanläggningarna fördelar vattnet för jordbruksändamål. Brahmanen förrättar de religiösa kulthandlingarna i byn. Skolläraren undervisar bybarnen och lär dem att läsa och skriva i sanden. Vidare finns det en kalenderbrahman eller astrolog osv. Dessa ämbets- och förtroendemän utgör vanligen byförvaltningen. I vissa delar av landet är den

¹⁴ Carteggio, s. 223-25. (Marx/Engels: *Werke* 28. Berlin 1970.)

dock mindre omfattande, eftersom flera av de ovan skildrade funktionerna där är förenade i en person. I andra trakter sträcker den sig utöver den ovan nämnda kretsen av personer. Under denna enkla form av kommunalförvaltning har invånarna i landet levat sedan urminnes tider. Byns gränser har endast sällan ändrats. Och trots att byarna upprepade gånger har hemsökts av krig, hungersnöd och farsoter, ja, blivit ödelagda, har samma namn, samma gränser, samma intressen och till och med samma familjer fortlevat genom generationer.

Invånarna har inte låtit sig beröras av kungarikens undergång och delning. Så länge byn förblir odelad är det dem likgiltigt till vilken makt den avträdes eller vilken härskare den tillfaller. Dess inre hushållning förblir oförändrad. *Potailen* är alltså den förste i byn och utövar sin funktion som domare över stort och smått och som byns skatte- och arrendeuppbördsman.”¹⁵

Men vid sidan av de undersökningar han ägnade särdragen hos det traditionella indiska samhället intresserade sig Marx också för de konsekvenser som kanonbåtarna och den brittiska handeln, dvs. kapitalismens ankomst, fått för det gamla samhället. Det traditionella hantverket hade förstörts: ”Det var den engelske inkräktaren som slog sönder vävstolen och spinnrocken.” Genom att översvämma Indien med de billiga produkterna av sina bomullsindustrier hade England dödsdömt de indiska väverierna och med rötterna dragit upp den ”kombination av jordbrukarsamhälle och manufakturindustri” som var det främsta särdraget i det indiska ”bysystemet”. Dessutom hade själva jordegendomsförhållandena i grunden ändrats genom införandet av *zamindari*- och *ryotwari*-systemen:

Bägge två var autentiska jordbruksreformer, fast i dålig mening, som kom till stånd genom brittiska påbud: den ena var aristokratisk, den andra demokratisk; den första en karikatyr av det engelska godsägarväldet, den andra av den franska bondeegendomen. Men bägge två skadliga, bägge två fyllda av de mest motsägelsefulla drag, bägge gjorda inte för folket som odlar jorden, inte heller för jordägaren som besitter den, utan för regeringen som beskattar den.¹⁶

Genom zamindarisystemet förvandlade engelsmännen Bengalens gamla skatteindrivare (zamindarerna) till storgodsägare, vilket gjorde att marken upphörde att vara allmän egendom. I själva verket var det huvudsakligen fråga om ett sätt att underlätta indrivningen av markskatten till Ostindiska kompaniet, som hade rätt till nio tiondelar av vad zamindarerna drivit in. På andra håll, som i Madras och Bombay, ”verkställdes skatte-indrivningen direkt av Kompaniets uppbördsman, och för att underlätta indrivningen hade bonden (*ryot*) förvandlats till ägare av små jordlotter, till vilka han slutligen bands som en slav på grund av skatteplikten”.¹⁷ I fortsättningen, efter 1857, föredrog engelsmännen att hylla principen om härskaren som ende markägare när de var tvungna att hitta på en ursäkt för att kunna konfiskera hela territoriet för kronan.

I sina artiklar i *New York Daily Tribune* underlät Marx inte att angripa engelsmännens ekonomiska politik i Indien och vände sig mot Kompaniets och sedan regeringens rovdrift och

¹⁵ Artikel från den 10 juni 1853 om ”Det brittiska herraväldet i Indien” i *India Cina Russia*, s. 58-60. Liknande uttalanden i det citerade brevet av den 14 juni 1853 till Engels och i *Kapitalet* I, Rom 1952, s. 57-58. Som vittnesbörd om det kvardröjande hegelianska inflytandet finns det en egendomsliknande analog beskrivning av den indiska byn i *Föreläsningar*, s. 140. Det kan vara intressant att påpeka att Marx under de här åren jämförde de asiatiska bykommunerna med den ryska *obscina* och den skotska klanen (t.ex. i en artikel från februari 1853 om ”Hertiginnan av Sutherland och slaveriet”), dessutom skrev han i september 1854, fortfarande i *New York Daily Tribune*, ”att den enväldiga spanska monarkin hade fler beröringspunkter med de asiatiska statsskickena än de andra europeiska enväldena”.

¹⁶ *India Cina Russia*, s. 59, 83-84. Om dessa problem kan man läsa i de artiklar som finns samlade i *Gli inglesi in India* (Engelsmännen i Indien) av M. D. Lewis, Bologna 1968 (framför allt den som skrivits av D. Thorner); dessutom G. Borsa: ”La proprietà della terra in India sotto il dominio inglese” (Äganderätten till marken under det brittiska herraväldet, *Nuova rivista storica*, L (1966), III—IV, s. 328-66.

¹⁷ B. Maffi i *India Cina Russia*, s. 102, nr 6.

mot allt det elände som blivit en följd av den brittiska kapitalismens utsugning av Indien, ”Orientens Irland”. I detta hänseende avvek Marx för övrigt inte mycket från de antikolonialistiska synpunkter som kom till uttryck i den amerikanska tidning för vilken han skrev sina artiklar.¹⁸ Han avvek däremot i grunden (och fullt medvetet) i det positiva omdöme som han ansåg sig böra ge om det brittiska herraväldet i Indien. Hans skrifter från denna tid återspeglar å ena sidan den djupa aversionen mot den brittiska kapitalismens metoder, å andra sidan ett kallt förakt (i vissa avseenden ännu hegelianskt) för den traditionella indiska världen. I artikeln ”Det brittiska herraväldet i Indien” läser vi bl.a.:

Hur stötande det än må vara för den mänskliga känslan att bevittna hur myriader verksamma, patriarkaliska och harmlösa sociala organisationer ödeläggs och upplöses i sina beståndsdelar och slungas in i ett hav av lidanden, och hur samtidigt deras enskilda medlemmar går förlustiga sina gamla kulturformer och sina nedärvda existensmedel, så får vi för den skull inte glömma att dessa idylliska bygemenskaper, hur harmlösa de än må te sig, dock sedan gammalt har utgjort den fasta grundvalen för den orientaliska despotismen, att de har inskränkt den mänskliga anden till den trängsta tänkbara synkrets, gjort den till vidskepelsens fogliga verktyg och till en underdånig slav under traditionella regler och berövat den varje storhet och historisk energi. Vi får inte glömma den barbariska egennytta som kommit människor att klamra sig fast vid ett eländigt litet landstykke och lugnt betrakta undergången av hela riken, förövandets av ousägliga grymheter och nedslaktandet av invånarna i stora städer utan att göra sig mer tankar om detta än om stora naturkatastrofer, samtidigt som de varit ett hjälplöst byte för varje angripare som värdigats ägna dem så mycket som en blick. Vi får inte glömma att detta människan ovärdiga stagnerande, vegeerande liv å andra sidan kompletterades av frambesvärjandet av vilda, planlösa och hämningslösa förstörelsens krafter och i Indien gjorde en religiös rit t.o.m. av mordet. Vi får inte glömma att dessa små kommuner fläckades av kastskillnader och slaveri, att de tvingade in människan under de yttre omständigheternas ok i stället för att höja henne och göra henne till de yttre omständigheternas herre, att de omvandlat ett samhällstillstånd, som utvecklats på ett naturenligt sätt, till ett oföränderligt, av naturen bestämt öde och på så sätt kommit fram till den djuriskt råa naturdyrkan, som i sina urartade former tog sig uttryck i att människan, naturens behärskares, andäktigt knäföll inför Hanuman, apan, och Sabbala, kon. Englands enda drivfjäder när det utlöste en social revolution i Indien var förvisso den snödaste egennytta, och det sätt på vilket det genomdrev sina intressen var enfaldigt. Men det är inte detta som är frågan. Frågan är om mänskligheten kan uppfylla sin bestämmelse utan en radikal revolution i de sociala förhållandena i Asien. Om den inte kan det, så var dock England, vilka förbrytelser det än må ha begått, historiens omedvetna verktyg genom att åstadkomma denna revolution.¹⁹

Och i en senare artikel läser vi:

England har en dubbel mission att fylla i Indien: en förstörande och en förnyande — förstörandet av den gamla asiatiska samhällsordningen och skapandet av de materiella förutsättningarna för en västerländsk samhällsordning i Asien ... T.o.m. så vedervärdiga företeelser som *zamindari* och *ryotwari* förkroppsligar dock två skilda former av privategendom till marken, som det asiatiska samhället trängtar starkt efter. Bland de indier som motvilligt och i ringa antal får sin utbildning i Calcutta växer en ny klass fram, vilken besitter de nödvändiga egenskaperna för att kunna regera och som har tagit del av den europeiska vetenskapen. Ångkraften har satt Indien i regelbunden och snabb förbindelse med Europa, den har förbundet Indiens viktigaste hamnar med dem som ligger längst bort vid den sydöstliga oceanen och befriat det ur det isolerade läge som var huvudorsaken till dess stagnation ... i Indien kommer järnvägarna helt naturligt att bana vägen för en modern industri ... Till slut kommer den moderna industrin, som är en frukt av järnvägssystemet, att upphäva den traditionella arbetsdelning på vilken de indiska kasterna vilar och som på ett ödesdigert sätt hindrat framsteg och maktutveckling i Indien.

¹⁸ *India Cina Russia*, s. 95, nr 20.

¹⁹ *India Cina Russia*, s. 61.

Men det kommer att dröja länge innan den brittiska borgarklassen i Indien gör något för att förbättra förhållandena för de indiska massorna:

Indierna kommer inte att skörda frukterna av de nya samhällselement som den brittiska borgarklassen spritt ut i deras land förrän de härskande klasserna i själva Storbritannien trängts ut av industriproletariatet eller indierna själva blivit starka nog att en gång för alla kasta av det engelska oket.²⁰

Den andra möjlighet han anspelar på, nämligen att indierna själva en dag skall vara tillräckligt starka för att skaka av sig det brittiska herraväldet, preciseras i artikeln på följande sätt. Kapitalismen erövrar Indien och förstör de gamla ekonomisk-sociala former (t.ex. bysystemet) som innebär ett hinder för framsteg. För närvarande fortgår denna process enbart till Storbritanniens fördel. Men en vacker dag kommer den indiska kapitalismen att vara tillräckligt stark för att befria sig från detta herravälde och bli självständig. Så uppkommer också i Indien den nödvändiga grunden för en revolution. Med andra ord, vägen till revolutionen kan i ett kolonialt land inte gå annat än genom kapitalismen, vare sig den sker som en återspeglning av en seger som vunnits av det västerländska proletariatet eller genom att en modern kapitalistisk utveckling en dag tillåter proletariatet i koloniallandet att självt erövra sin frihet.

Marx tycks alltså i dessa artiklar vara relativt optimistisk om kapitalismens effekter i det långa loppet på Orientens koloniala och halvkoloniala länder. I andra av hans skrifter, särskilt i *Kapitalet*, finner man andra uppfattningar om detta problem. Man kan av dessa dra slutsatsen att Marx ansåg att underutvecklingen i vissa länder tjänade den kapitalistiska utvecklingen i andra och var orsakad av denna. Så läser man t.ex. i första boken av *Kapitalet*:

Genom att utkonkurrera dessa länders hantverksmässiga produkter tvingar maskindriften dem att övergå till råvaruproduktion. Så tvingades Indien att producera bomull, ull, hampa, jute, indigo osv. för Storbritanniens räkning ... Det uppstår en ny internationell arbetsdelning som motsvarar de krav som ställs av maskindriften stormakter och som leder till att en del av jordklotet övervägande producerar jordbruksprodukter. Denna industriella revolution har samband med en motsvarande omvälvning i jordbruket ...²¹

Det har redan påpekats att Marx' och Engels' iakttagelser rörande det asiatiska samhället främst gäller Indien. Dessa iakttagelser utsträcks ibland till att omfatta Egypten, Persien och Turkiet; men ganska sällan Kina. Större delen av de arton artiklar som Marx och Engels ägnar Kina mellan 1853 och 1862 rör de diplomatiska förbindelserna och framför allt handeln mellan Kina och Storbritannien. Marx tillskrev den asiatiska marknaden stor betydelse för den internationella kapitalismens utveckling och betraktade därför Kina som en möjlig utgångspunkt för en ekonomisk kris: engelsmännens illusioner om möjligheterna att lägga under sig den kinesiska marknaden kunde leda till en kris, förorsakad av överproduktion. Artiklarna är däremot ganska

²⁰ *India Cina Russia*, s. 86-87, 90 (och den redan citerade artikeln om "De framtida resultaten av det brittiska herraväldet i Indien"). Om Marx' inställning i fråga om kolonialismens problem jfr H. B. Davis: *Nationalism and Socialism. Marxist and Labor Theories of Nationalism to 1917*, New York och London 1967; D. Boersner: *The Bolsheviks and the National and Colonial Question (1917-1928)*, Genève—Paris 1957, s. 1-27; H. Carrère, D'Encausse - S. Schram: *Il marxismo e l'Asia dal 1853 a oggi (Marxismen och Asien från 1853 till våra dagar)*, Rom 1967, s. 16-23; J. Woodis: "Marx and Colonialism", *Marxism Today*, maj 1965, s. 148-53, samme författare "Marx and National Liberation", *Marxism Today*, juni 1965, s. 166-72.

²¹ *Il Capitale (Kapitlet) I, II*, s. 160 (sv. uppl. Karl Marx: *Kapitalet I—III*, Stockholm 1930-1931). För utvecklingen av denna tankegång se P. A. Barans och P. M. Sweezys skrifter (framför allt *Il Capitale monopolistico* (sv övers [Monopolkapitalet](#)), Turin 1968 och vad som skrivits av A. Gunder Frank (*Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York 1967; "Lo sviluppo del sottosviluppo", Utvecklingen av det underutvecklade, Monthly Review, italiensk upplaga not 5-6, maj—juni 1968, s. 40-45.

fattiga på analyser av den kinesiska samhällsstrukturen.²²

Detta kan förefalla märkligt om man tänker på att själva idén om en ”orientalisk despotism” uppstod på 1600- och 1700-talen genom kontakten med just Kina, och att förekomsten av en stark centralmakt och av omfattande bevakningsanläggningar synes känneteckna den kinesiska historien i högre grad än den indiska. Man kan likväl finna talrika förklaringar härtill. Framför allt var London en utsiktspost där det informationsflöde som fanns att tillgå om Indien och dess ekonomisk-sociala struktur var långt större än det man kunde erhålla om Kina: under decennier hade engelska forskare, politiker och resenärer ägnat den livligaste uppmärksamhet åt det land som utgjorde det levande vittnesbördet om det brittiska imperiets mest beundransvärda och ärofulla företag.

För en uppmärksam iakttagare av ekonomiska och sociala problem erbjöd Indien dessutom det klaraste och direktaste exemplet på föreningen mellan två radikalt olika kulturer och social-ekonomiska system. Men det var också något annat. Vid mitten av förra seklet, inte långt efter det man upptäckt den nära släktskapen mellan sanskrit och de språk som sedan kom att kallas indoeuropeiska, framstod Indien som vaggan för alla Västerlandets folk. Åtskilliga hävdade att många av de sedvanor, uppfattningar och institutioner som sedan kommit att karakterisera de europeiska folken hade uppkommit i Indien, och att några av dessa sedvanor, uppfattningar och institutioner, som sedan länge varit försvunna i Västerlandet, återfanns just i Indien. Marx påverkades givetvis av dessa tankegångar, vilket framgår av t.ex. dessa rader ur en artikel från 1853:

Likväl kan vi vänta oss att förr eller senare få vara med om en förnyelse av detta stora och intressanta land, vars ädla invånare även i de nedre samhällslagren är — för att tala med furst Saltykov — *plus fins et plus adroits que les italiens* (finare och skickligare än italienarna); hos vilka t.o.m underdånigheten uppvägs av en viss lugn förnämhet; som trots en medfödd tröghet har förvånat de brittiska officerarna genom sitt mod; och vilkas land har varit vaggan för vårt språk, våra religioner och som i *dschat* (en folkstam i nordvästra Indiens bergstrakter) förkroppsligar den gamla germanska typen och i brahminen den antike greken.²³

Allt detta bidrar till att förklara den relativa sparsamheten av och knappheten i Marx' och Engels' observationer rörande Kina. Marx påstår aldrig uttryckligen att Kina karakteriseras av ”det asiatiska produktionsstadiet”. Den kombination av ”storfjordbruk” och ”självhushåll” som han anser vara grundvalen för det kinesiska samhället, är också ett ganska allmänt fenomen, som kan sägas utmärka många olika samhällsformer.²⁴ Å andra sidan skulle dessa iakttagelser lika väl kunna gälla Marx' åsikter om Indien. I själva verket finns det inget som talar för att Marx såg på det kinesiska samhället på ett *i grunden* annorlunda sätt än på det indiska. Marx talar i själva verket om Kina (låt vara alltid i antydningar) som ett stagnerande land dominerat av en patriarkalisk despotism och byråkrati, som hålls vid liv tack vare skatteindrivningen, och vars ekonomiska struktur ”vilar på två pelare: småbruket och självhushållet”. Han håller fast vid

²² Om Marx' artiklar om Kina jfr D. M. Lowe: The Function of ”China” in *Marx, Lenin and Mao*, Berkeley och Los Angeles 1966; K. A. Wittfogel: ”The Marxist View of China”, *The China Quarterly*, nr 11, 1962, s. 1-20 och nr 12, 1962, s. 154-69, M. Meisner: ”The despotism of Concepts: Wittfogel and Marx on China” samma publikation nr 16, 1963, s. 99-111.

²³ *India Cina Russia*, s. 90. Jfr även D. Thorner: ”Marx on India and the Asiatic Mode of Production”, *Contributions to Indian Sociology*, nr IX, december 1966, s. 33-66. Intresset för Indien övergav aldrig Marx. Under de sista åren av sitt liv sammanställde han en fyllig kronologi över den indiska historien som sträckte sig fram till östasiatiska kompaniets upphörande: härvid använde han sig huvudsakligen av engelska historiker som Elphinstone Sewell, J. Mill. Jfr K. Marx: *Notes on Indian History (664-1858)*, Moskva (den första ryska utgåvan är från 1947).

²⁴ Jfr M. Meisner: *The Despotism of Concepts*, s. 102.

denna kombination av jordbruk och självhushåll, speciellt j en artikel från 1859, där han återger långa stycken av vad en brittisk agent j Kanton har att säga, bl.a. följande:

Jag har om än med medelmåttiga resultat ansträngt mig mycket för att få upplysningar om lantgårdarnas utsträckning, om äganderätten till jorden, om skatterna och andra angränsande ämnen. Och jag har funnit att de till största delen genom att betala årliga inte överdrivet höga avgifter får full nyttjanderätt till de jordlotter där de arbetar och att dessa förmånliga villkor, som kompletteras av deras idoghet, i hög grad tillfredsställer deras anspråkslösa behov av föda och kläder.²⁵

Då-Marx i sina artiklar bedömde Kina använde han samma termer som han brukat för att (med en helt annan detaljrikedom) beskriva och förklara det indiska samhället. Det framgår också att han ansåg det kinesiska samhället i viss mening mer framåtskridet eller åtminstone rikare på inre motsättningar, och därför också mindre motståndskraftigt mot förändringar. Så talar Marx t.ex. apropå Kina flera gånger om ”småbrukare”, och aldrig om frånvaron av privategendom. Härav kan man kanske dra den slutsatsen att privategendomen enligt hans mening hade börjat utvecklas under en inte närmare bestämd fas av den kinesiska historien, och detta inom ramen av huvudsakligen ”asiatiska” förhållanden.

Också i sina artiklar om Kina brännmärkte Marx de ogärningar som utförts av ”den brittiska regeringen, denna utspridare av kristendom och resande i kultur”,²⁶ och han fördömde det hyckleri och våld som dominerade opiumhandeln och — mera allmänt — den politik som präglade den europeiska penetrationen i Kina. Han påpekade emellertid också att den europeiska handeln här inte hade nått önskat resultat, och han sökte orsakerna till detta i omöjligheten för européerna att också i Kina, liksom i Indien, bli helt politiskt dominerande:

Denna samma förening av jordbruksaktivitet och hantverk i hemmet har för lång tid hindrat och hindrar fortfarande exporten av brittisk manufaktur i Ostindien; men här grundade sig en dylik förening på en egendomsordning som engelsmännen, vilka var de främsta jordägarna, kunde upplösa och till slut förstöra då de förvandlade en del av Indiens självstyrande kommuner till vanliga *farms*, som var reserverade för odlingen av vallmo, bomull, indigo, hampa och andra råvaror, som kunde bytas mot de brittiska färdigprodukterna. I Kina innehar de ännu ej — och det är inte troligt att de någonsin kommer att erövra — denna makt.²⁷

Också här underströk Marx de möjligheter till utveckling som följde med kontakten med en mot sin vilja revolutionär Occident. I kontakten med Västerlandet höll Kina på att förlora sin statiska karaktär. Inträdet på världsmarknaden innebar också för detta land att det återvände till historien och framåtskridandet. På ruinerna av de gamla strukturerna och genom denna ödesbestämda utveckling fördes landet in på den väg som ledde till världsrevolutionen.

I dessa artiklar om Kina, som en forskare inte utan skäl anser vara fyllda mer av moralisk och revolutionär iver än av social-ekonomiska analyser,²⁸ finns det en om också svag olikhet i tonen i jämförelse med dem som rör Indien (som i allmänhet kronologiskt går före dem). Framför allt underlät inte Marx att notera hur, i de konflikter som förorsakats av opiumhandeln, moralen och kulturen snarare fanns hos kineserna än hos västerlänningarna:

Medan halvbarbarerna företrädde moralens princip, ställde den civiliserade människan mot detta upp Mammons princip. Att ett jätterike som omfattar nära en tredjedel av mänskligheten, som trots tidens framåtskridande fortsätter att vegetera genom en konstlad isolering, är avstängt från umgänge med andra och därför tycks bedra sig självt med illusioner om sin himmelska fullkomlighet — att ett sådant

²⁵ *India Cina Russia*, s. 191-92. Jfr även s. 169.

²⁶ A.a., s. 163.

²⁷ *India Cina Russia*, s. 192.

²⁸ M. Meisner: *The Despotism of Concepts*, s. 111.

rike slutligen drabbas av ödet i en dödlig tvekamp, där företrädaren för en ålderdomlig värld tycks handla av etiska bevekelsegrunder, medan företrädaren för det överlägsna moderna samhället kämpar om privilegiet att köpa på de billigaste marknaderna och sälja på de dyraste — detta är tydligen den tragiska slutstrofen, som ingen diktare hade kunnat få att klinga egendomligare.²⁹

Marx' fientlighet gentemot vad som tycks honom vara kapitalismens ogärningar ökar allt mer, och samtidigt verkar' det nästan som om han plötsligt var mindre säker på att det gamla asiatiska samhället inte i sig rymde positiva värden. Dessutom var han, liksom Engels, troligen imponerad av det kinesiska folkets förmåga till motstånd och kamp:

Med ett ord — i stället för att moralisera över kinesernas fruktansvärda grymheter, som den ridderliga brittiska pressen gör, borde vi erkänna att det här handlar om ett krig, *pro anis et fociis* (för hem och härd), om ett folkkrig för att den kinesiska nationen skall kunna överleva med alla sina fördomar, sin dumhet, sin lärda okunnighet och, om man så vill, sitt pedantiska barbari — men likväl alltjämt ett folkkrig.³⁰

²⁹ *India Cina Russia*, s. 160. Lägg märke till språket i detta avsnitt, som är av klart hegeliantskt ursprung.

³⁰ *India Cina Russia*, s. 155. Denna artikel som i Maffis utgåva bär titeln "Persia-Cina", publicerades i *New York Daily Tribune* den 5 juni 1857, och skrevs av Engels på Marx' begäran, som sedan skrev till vännen, den 22 maj 1857: "I Din artikel om Kina och Persien har jag bara tagit bort en del här och där, och på sina ställen har jag ändrat ett och annat uttryck" (*Carteggio: Marx-Engels III, 1857-1860, Rom 1951, s. 48-50, 53*). Något överdrivet lyckas Meisner (*The Despotism of Concepts*, s. 106) att i denna artikel se en första teoretisering av "en nationell anti-imperialistisk revolution". H. B. Davis: *Nationalism and Socialism*, s. 63-64 påpekar en förändring i Engels' inställning till Algeriet, som är egendomligt analog (och samtida) med den som ovan angivits på tal om Kina. År 1848 hade Engels i en artikel för *Northern Star* hälsat Abd el-Kader och Algeriets erövring som en "betydelsefull och lyckosam händelse för civilisationens framsteg". Senare, i en artikel från 1857 för *New American Cyclopaedia*, hyllade han Abd el-Kader och uppkomsten av en algerisk nationalkänsla och fördömde grymheter hos den franska kolonialismen.

De förkapitalistiska ekonomiska formerna

Mellan oktober 1857 och mars 1858 drog Marx upp grundlinjerna för sin kritik av det kapitalistiska systemet i de anteckningar, studier och excerpter som utgör hans förarbeten till *Kapitalet* och som utgivits 1939 och 1941 (senaste uppl. Berlin 1953) under titeln *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*. Marx själv nöjde sig med att 1859 publicera en del av det, i ganska omarbetat skick, under titeln *Till kritiken av den politiska ekonomin*. Nu är en del av *Grundrisse* ägnad åt undersökningen av *Former som föregår den kapitalistiska produktionen*¹ och har som underrubrik: *Om den process som föregår utbildandet av kapitalrelationen eller den ursprungliga ackumuleringen*. Eftersom det kom till forskarnas kännedom först 1939 var detta betydande verk inte känt för deltagarna i de diskussioner som ägde rum i Sovjetunionen 1930-31 om den asiatiska samhällsstrukturens problem. För övrigt har verket också efter publiceringen blivit föremål för missförstånd och skilda och ofta föga övertygande tolkningar. Delvis kan detta förklaras med att denna korta skrift ju består av anteckningar som inte var avsedda för tryckning. Dessa sidor är allt annat än lätta att läsa och förstå, eftersom de är hållna på en hög abstraktionsnivå och fyllda av upprepningar, tillbakablickar, tillägg sammansatta och svåra passager. En ytterligare komplicerande faktor är att forskarna på detta fält ganska sällan bekymrat sig om att fråga hur dessa anteckningar tillkommit, vilka problem som varit impulsgivande, vilken fas av Marx' verk de var knutna till. Sedan han under redigeringen av *Grundrisse* kommit fram till problemet med kapitalackumuleringen, frågar sig Marx på vilket sätt den borgerliga ekonomin hänger ihop med de produktionssätt som historiskt föregår den. Men, tillägger han, ”det är inte nödvändigt att skriva *produktionsförhållandenas verkliga historia* för att analysera den borgerliga ekonomins lagar”:

Men den riktiga åskådningen och deduktionen av dessa lagar i deras egenskap av historiskt tillkomna relationer leder alltid till jämförelser, vilka liksom de empiriska talen t.ex. i naturvetenskapen visar tillbaka på detta systems förflutna. Dessa antydningar erbjuder jämte den riktiga uppfattningen av det nuvarande därför också nyckeln till förståelsen av det förflutna — en särskild uppgift som vi hoppas återkomma till.² Likaså leder å andra sidan detta riktiga betraktelsesätt till punkter där upphävandet av produktionsförhållandenas nuvarande gestalt — och därmed, framtidsbådande, kommande utveckling antyds.³

¹ *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (Rohentwurf) 1857-58, Anhang 1850-1859, 2 vol., Moskva 1939-41. Verket omtrycktes sedan i en volym i Berlin hos Dietz, år 1953. På s. 375413 i Dietz' utgåva finner man det stycke som bär titeln ”Formen, die der Kapitalistischen Produktion vorhergeht (über den Prozess, der der Bildung des Kapitalverhältnisses oder der ursprünglichen Akkumulation vorhergeht)”. Av den första italienska översättningen, utgiven av E. Grillo, av hela verket har endast den första volymen kommit ut (*Lineamenti fondamentali della critica dell'economia politica*, I, Florens 1968). Jag använder här G. Brunettis inte alltid tillfredsställande översättning av *Forme che precedono la produzione capitalistica* (Former som föregår den kapitalistiska produktionen), Rom 1956, i denna nya något reviderade utgåva, Rom 1967, som bär titeln *Forme economiche precapitalistiche*, och där Marx' korta text föregås av en översättning av E. J. Hobsbawms inledning till den engelska utgåvan av samma verk (*Pre-capitalist Economic Formations*). Av en liten del av samma Marx-manuskript finns det också en översättning av B. Maffi, som bihang till *India Cina Russia*, s. 312-15. I fortsättningen kommer vi att göra hänvisningar till de översättningar av detta viktiga manuskript som gjorts på olika språk (alla nyligen gjorda, utom den japanska, som är från 1948). Sv. uppl. Karl Marx: *Om förkapitalistiska produktionssätt*. Ett kommenterat texturval av Erik af Edholm, Stockholm 1970.

² I ett brev till Lassalle från november 1858 berättar Marx att han bl.a. tänker skriva en kort historisk skiss om de ekonomiska förhållandena och kategorierna. Det är möjligt att han härvid tänkte på anteckningarna till *Om förkapitalistiska produktionssätt* som en första skiss till detta arbete, som han sedan inte kunde fullborda (jfr brevet till Lassalle i *Grundrisse*, Dietz' utgåva, s. 1012).

³ *Grundrisse*, Dietz' utgåva, s. 364-65.

Detta avsnitt, belysande i sin korthet, tillåter oss att exakt fånga arten av Marx' intresse för den förborgerliga historien, som förvisso inte är ett historiskt-lärt och ännu mindre ett klassificeringsintresse. Med andra ord: han är inte de minsta intresserad av att konstruera en teori för den historiska utvecklingens stadier eller av att försöka periodisera den förborgerliga världshistorien.

Marx' tankegång är dialektisk. Han börjar med att undersöka grunden i det kapitalistiska samhället för att sedan dra några metodologiska huvudtemata, i huvudsak följande: överensstämmelsen och växelverkan mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden i produktions sättet; förhållandet mellan arbetaren och hans arbetsförhållanden (produktionsmedel); förhållandet mellan arbetaren och icke-arbetaren-utsugaren; distinktionen mellan egendomsförhållanden och förhållanden av verklig tillägnelse; distinktionen mellan bruksvärde och bytesvärde, mellan nödvändigt arbete och merarbete. Marx går först från det konkreta (kapitalet) till det abstrakta (de allmänna metodologiska idéerna), varpå han återvänder till det konkreta, dvs. till de förkapitalistiska formerna, där han söker upp de olika sätt varpå de kategorier, som analysen av kapitalet gett honom, existerar. Denna undersökning gör det möjligt för honom att upptäcka ”kapitalets genealogi”. Som Marx skriver i *Till kritiken av den politiska ekonomin* från år 1857 är ”människans anatomi en nyckel till apans anatomi. Antydningarna till något högre hos de lägre djurarterna kan däremot blott förstås om detta högre redan är bekant.” Eftersom det borgerliga samhället är det mest komplicerade och utvecklade, ”ger oss de kategorier som uttrycker dess förhållanden och struktur ständigt möjlighet att begripa strukturen och produktionsförhållandena hos alla de döda samhällsformer ur vilka de hämtat brottstycken och element för att bygga upp sig själva, av vilka delvis ännu icke övervunna rester lever kvar och av vilka delvis blotta antydningar utvecklats till fullständig betydelse...”⁴ Här har vi fått ytterligare en bekräftelse på att Marx' undersökning är teoretiskt-abstrakt och inte historiskt-empirisk. Dessa förstudier till *Kapitalet*, som hör till de mest komplicerade i Marx' hela verk, gör att det i dag förefaller allt svårare att tolka detta på ett huvudsakligen evolutionistiskt eller historiskt sätt, som man tidigare i stor utsträckning gjort.

I sitt manuskript till *Förkapitalistiska ekonomiska former* utgår Marx från att förekomsten av ett fritt arbete, vilket som handelsvara utbytes mot penningar, för att dessa skall reproduceras, är en grundläggande historisk förutsättning för det kapitalistiska systemet. Men för att detta skall kunna förverkligas är det nödvändigt att upplösa en hel serie av ekonomiska former i vilka arbetaren inte är skild från de objektiva produktionsförhållandena (arbetsredskap och arbetsmaterial). Detta förhållande, vari arbetaren är skild från produktionsmedlen, återfinns på olika sätt i alla förkapitalistiska ekonomiska former. Det är förstäligt om Marx med denna problemställning tenderar att mera betona beröringspunkterna än de speciella skillnaderna mellan de olika förborgerliga, ekonomiska formerna, som i första hand förstås som *något annat än kapitalet*. Deras historia utgör för Marx endast kapitalets *förhistoria*. Som han skriver i *Till kritiken av den politiska ekonomin*: ”I alla de former där äganderätten till jorden är förhärskande är förhållandet till naturen ännu av största betydelse. I de former där däremot kapitalet härskar, överväger det sociala elementet, som är en historisk produkt.”⁵ I alla de förborgerliga formerna utgör jordbruket och äganderätten till jorden grunden för den ekonomiska ordningen. vars mål är produktionen av värden avsedda för den egna reproduktionen: ”Syftet med detta arbete är inte att *skapa värde* — fastän de kan utföra merarbete för att byta till sig främmande merarbete, dvs. merprodukter —

⁴ K. Marx: *Introduzione alla critica dell' economia politica*, Inledning till kritiken av den politiska ekonomin (1857), Rom 1954, s. 45, jfr också i detta verk sidorna 12, 16, 41, 45-51, 61-62. (Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, i Marx/Engels: *Werke* 13, Berlin 1972).

⁵ K. Marx: *Introduzione alla critica*, s. 48.

utan dess syfte är att försörja den enskilde ägaren och hans familj liksom hela samfundet.”⁶

Enligt Marx har det i början av mänsklighetens historia rått ett okonstlat förhållande mellan människan och naturen, mellan henne och jorden som en organisk förutsättning för hennes reproduktion, som ”laboratorium ... och arsenal för råvaror”. Men detta egendomsförhållande rör inte den enskilda individen, vilken ”inte skulle kunna ha äganderätt till jorden, liksom han inte skulle kunna tala”. Människans förhållande till naturen regleras genom hennes tillhörighet till ett samfund, som är förutsättningen för tillägnelsen och utsugningen av marken. Detta är den första av de tre ursprungsformerna för äganderätt till marken som Marx urskiljer och beskriver: ”samfundets egendom”.

Den form som vilar på detta gemensamma grundförhållande kan förverkligas på mycket skiftande sätt. Den utesluter t.ex. inte alls att den *sammanfattande enheten*, som står över alla dessa små samfund, framträder som *högre ägare* eller som *ende ägare*, och de verkliga samfunden därför endast som *ärfvliga* innehavare; detta är fallet i de flesta *asiatiska* grundformer.⁷

Den ”asiatiska” formen förefaller alltså Marx vara ett av sätten att förverkliga ”samfundets egendom”, trots dess mer komplicerade aspekt (i själva verket resultatet av en första historisk differentiering). Med andra ord: förekomsten av en relativt utvecklad form av stat (den orientaliska despotismen) som har äganderätt till all mark tycks honom inte stå i motsättning till det faktum att grunden för denna samhällsform ligger i den kollektiva stamegendomen. Detta leder till att formen ”asiatisk” (eller ”indisk”) i fortsättningen av manuskriptet nästan blir synonym med den första formen av jordegendomen — den som grundas just på samfundets egendom. Marx tyckte sig nämligen just i Indien skönja de ännu kvarlevande vittnesbörden om den första typen av mänskligt samhälle, även om den här blivit mer komplicerad på grund av speciella historiska processer.

När Marx i fortsättningen beskriver den asiatiska formen säger han att ”enheten”, som står ovanför de enskilda samfunden och som är markens verkliga ägare, till slut ”framträder som ett särskilt väsen ovanför de många verkliga, enskilda samfunden, där den enskilde de facto är egendomslös, eller där egendomen ... förefaller vara förmedlad genom en avstyckning från den totala enheten — vilken är realiserad i despoten såsom de många samfundens fader — till den enskilde genom det särskilda samfundets förmedling.” Denna yttersta enhet, dvs. ”den orientaliske despoten”, får merprodukten från de olika samfunden.

Som grundval för den orientaliska despotin och den egendomslöshet som förefaller existera inom denna uppträder därför i själva verket denna stam- eller samfundsegendom, som är en produkt av hantverk och jordbruk i kombination inom det lilla samfundet. Detta blir så helt självförsörjande och bär inom sig alla betingelser för reproduktion och merproduktion. En del av dess merarbete tillhör den högre gemenskapen, vilken i sista hand existerar som *person*. Detta merarbete gör sig gällande såväl i tribut osv. som i gemensamma arbeten för att förhärliga enheten, dels den verkliga despoten, dels det tänkta stamväsendet, guden. Denna typ av samfundsegendom kan nu, såvitt den faktiskt förverkligas i arbetet, antingen framträda så, att de små samfunden vegeterar oberoende av varandra, eller så, att den enskilde arbetar självständigt med sin familj på den åt honom anvisade lotten (ett bestämt arbete för *gemensamma förråd, försäkring* så att säga, och för *bestridande av samfundets egna kostnader*, alltså för krig, kult osv.; egendomsherrens dominium i dess ursprungliga betydelse uppträder här för första gången, t.ex. i de slaviska bykommunerna, i de rumänska osv.; här sker övergången till dagsverkstjänst osv.); enheten kan också utsträcka sig till gemenskap i själva arbetet och anta formen av ett system, såsom i Mexiko, och särskilt i Peru, hos de gamla kelterna och några indiska stammar. Vidare kan gemenskapen inom stamväsendet framträda så, att enheten representeras genom en hövding för

⁶ *Forme economiche precapitalistiche*, s. 70.

⁷ A.a., s. 71.

stamfamiljen, eller genom familjefädernas inbördes förbund. Därigenom får man en mer despotisk respektive demokratisk utformning av detta samfund. De gemensamma betingelserna för den verkliga tillgången genom arbetet, t.ex. *bevattningsanläggningar*, som är mycket viktiga hos de asiatiska folken, och kommunikationsmedel, framträder då som den högre enhetens — den över de små samfundens svävande despotiska regeringens — verk. De egentliga städerna uppstår här vid sidan av dessa byar och endast där det finns särskilt gynnsamma punkter för utrikeshandel, eller där statsöverhuvudet och hans satraper utbyter sin reveny (mer-produkten) mot arbete, i det att de förbrukar det som arbetsfonder.⁸

Andra sidor i detta manuskript innehåller intressanta anteckningar om särdrag som Marx tyckte sig upptäcka i de asiatiska samhällena. Så är t.ex. ”den asiatiska historien en sorts odifferentierad enhet mellan stad och land; (de egentliga storstäderna är endast att betrakta som furstliga lägerplatser, som en utväxt på den ekonomiska strukturen)”. Marx talar också (och här märks ännu en återklang från Hegel) om ”orientens allmänna slaveri” som inte kan jämföras med slaveri i vanlig mening eller livegenskap.⁹

Den andra formen är den *antika* eller *klassiska*. Marx nämner som exempel de grekiska städerna och Rom innan slavekonomin utvecklade sig i stor skala: men man bör inte glömma den huvudsakligen teoretisk-abstrakta formen i dessa funderingar: även om Marx här och var använder exempel vill han inte gärna identifiera dessa ”former” med historiskt och geografiskt bestämda enheter. Den antika formen, som är ”produkten av ett rörligare, historiskt liv”, ”har också den samfundet som första förutsättning, men inte ... som substans, av vilken individerna endast är tillfälliga yttringar, eller av vilken de rent naturligt utgör beståndsdelar; den har inte landet som bas, utan staden som redan skapad boningsort (centrum) för lantbefolkningen (jordägarna).” Den enskilda egendomen genomgår här en anmärkningsvärd utveckling vid sidan av den gemensamma egendomen:

Samfundets egendom — som statens egendom, *ager publicus* — är här skild från den privata egendomen ... marken är ockuperad av samfundet, romersk mark; en del förblir själva samfundets till skillnad från samfundsmedlemmarna, dvs. *ager publicus* i dess skilda former; en annan del fördelas, och varje jordlott är romersk genom att den är en romares privategendom, domän, den honom tillhörande andelen i laboratoriet; han är emellertid romare endast såvitt han har denna suveräna rätt över en del av den romerska jorden.¹⁰

För att använda en forskares ord:

Samfundet som på samma gång är staten ... å ena sidan det ömsesidiga förhållandet mellan fria och jämställda privatägare, deras förbund i förhållande till yttervärlden, och å andra sidan deras garanti. Således är en förutsättning för jordförvärv att den enskilde skall vara medlem av samfundet-staten, men som medlem av samfundet är han privatägare: den enskilda egendomen är ett uttryck för den enskildes förhållande till produktionsförhållandena, eftersom han är medlem av samfundet, medborgare. Alltså möjliggörs privategendomen genom att man är en enskild medlem av samfundet-staten.¹¹

Driven av nödvändigheten att erövra jorden eller att skydda erövringarna är kriget ”den stora kollektiva uppgiften” för samfundet, som alltså organiserar sig militärt och koncentrerar sina egna bostäder till staden. ”Stamväsendet i sig leder till uppkomsten av förnämare och ringare släkter, en uppdelning som utvecklas ännu mer genom blandning med underkuvade stammar osv.” På stammen till denna sociala ordning kan, som hos romarna, slaveriet inympas och

⁸ *Forme economiche precapitalistiche*, s. 71-73.

⁹ A.a., s. 80, 85, 99.

¹⁰ *Forme economiche precapitalistiche*, s. 73-78.

¹¹ R. Banfi: ”Abbozzo di una ricerca attorno al valore d'uso nel pensiero di Marx”, *Critica marxista*, IV (1966), I, s. 144-45.

blomstra, tack vare vilket den antika formen också kan gå anmärkningsvärt långt i sin utveckling. Men i ”slavförhållandet”, liksom också i livegenskapen, uppstår inte (vilket det kommer att göra endast i förhållandet lönarbete—kapital) skillnaden mellan fritt arbete och de objektiva förutsättningarna för dess förverkligande, tvärtom:

en del av samhället behandlas av en annan som endast en *oorganisk* och *naturlig* betingelse för den egna reproduktionen. Slaven står inte i något som helst förhållande till sitt arbetes objektiva betingelser, utan *arbetet* självt, såväl i form av slaven som av den livegne, inordnas som oorganisk betingelse för produktionen i raden av andra naturföreteelser, vid sidan av djuret eller som bihang till jorden.¹² Den tredje egendomsformen är den *germanska*. Här ”framträder *ager publicus* snarare som blott och bart ett tillägg till den individuella egendomen”, i den bemärkelsen att varje enskild ägare gemensamt med de andra kan använda de jakt- och betesmarker osv. som tillhör samfundet.

”Den enskildes egendom framträder inte som förmedlad genom samfundet”, och detta existerar endast som en ”sammanslagning” för de oberoende ägarna som formar det. Samfundet är grundat på gemensamt ursprung, språk och historia. Det finns här åtminstone en möjlighet till större individualism. Den ekonomiska enheten är varken byn eller staden, utan ”varje enskilt hushåll”, som ”bildar ett självständigt produktionscentrum för sig (hantverk som kvinnornas rent husliga bisyssla osv.)”. Dessa enskilda ekonomiska enheter förenas bara i tillfälliga sammankomster för sådant ömsesidigt stöd som aktualiseras ”i krig, kult, rättskipning osv.”¹³

Vilket är det inbördes förhållandet mellan dessa tre former? I *Till kritiken av den politiska ekonomin*, som hör till samma epok som *Grundrisse*, finner man följande anteckning:

Det är en löjlig fördom som spritts under sista tiden att den *ursprungliga* gemensamhetsegendomens form skulle vara en specifik slavisk eller rent av uteslutande rysk form. Den är den urform som vi kan påvisa hos romare, germaner och kelter, men av vilken man fortfarande finner en hel karta med rikhaltiga prover på hos indierna, om också delvis endast som stympade kvarlevor. Ett noggrannare studium av de asiatiska, speciellt de indiska formerna av gemensamhetsegendom skulle visa hur det ur de olika formerna av den ursprungliga gemensamhetsegendomen framgår olika former av dennas upplösning. Sålunda kan t.ex. de olika originaltyperna av romersk och germansk privategendom härledas ur olika former av indisk samegendom.¹⁴

Ovanstående rader ansluter sig tydligt till manuskriptet om de förkapitalistiska ekonomiska formerna. Men vad menar Marx när han säger att de ursprungliga formerna för den romerska och germanska egendomen härrör från olika former av den gemensamma indiska egendomen? Den skenbara oklarheten beror på Marx' relativt tvetydiga bruk av adjektiven ”asiatisk” och ”indisk”. Å ena sidan betecknar de en särskild typ av den första formen, en typ som har analyserats och beskrivits med stor detaljrikedom. Å andra sidan tenderar Marx att kort och gott likställa den asiatiska (eller indiska) formen med ”samfundets egendom”, eftersom han just i Indien tycker sig se rester av den primitiva gemensamma egendomen, om än med speciella särdrag. Det är i denna andra betydelse som den asiatiska formen framstår som ursprunget också till den antika och den germanska formen. Det står alltså i detta fall klart att bruket av adjektiven ”asiatisk” och ”indisk” inte har någon geografisk betydelse och inte syftar på den orientaliska despotismen, de stora offentliga arbetena, stagnationen etc. utan bara på den gemensamma äganderätten till jorden. På annat håll, i samma manuskript, beskrivs emellertid den asiatiska formen som en särskild typ, oberoende av samhällstyp. Utan tvivel är det dock enligt Marx' uppfattning den asiatiska formen som står det primitiva samfundet närmast, jämfört med de antika och germanska, ”mer framåtskridna”, formerna. Karakteristiska inre strukturer jämte historisk-geografiska tillfälligheter gör

¹² *Forme economiche precapitalistiche*, s. 74, 90.

¹³ A.a., s. 77-83.

¹⁴ K. Marx: *Per la critica dell' economia politica*, Rom 1969, s. 15, noten.

denna form till den mest seglivade. Detta innebär dock endast större långsamhet och inte en medfödd oförmåga att självständigt utvecklas. Enligt Marx rymmer också den asiatiska formen ”en möjlighet till slaveri och som en följd därav ... sin egen förintelse”.¹⁵ Även det asiatiska samhället, vars mest typiska och dominerande form han i stora drag undersöker och beskriver, har undergått förändringar av historisk och geografisk karaktär (även om Marx inte uppehåller sig särskilt vid detta). Det är bara det att detta samhälle har varit långsammare och tvingats möta större inre och yttre hinder för sin utveckling. Det är av den anledningen som kapitalismen, när den från Europa nådde Asien, stötte på ett samhälle som Marx säkert inte ansåg vara ”primitivt” i etnologisk mening (problemet med förhållandet struktur—överstruktur när det gäller kulturellt och politiskt sammansatta civilisationer som Asiens är ett av de svåraste), men som likväl uppvisade sociala och ekonomiska särdrag som tydde på efterblivenhet och relativ stagnation.

Också den antika klassiska formen (som föregår slaveriets utveckling), liksom den form som Marx kallar ”germansk” (men likväl utan att exakt begränsa den till det ena eller andra folket), bar sina rötter i den primitiva ”samfundsegendomen” på stamorganisationens grund (”*orientalisk form*, modifierad i den slaviska formen; utvecklad till sin motsats i den antika och germanska egendomsformen, varvid den dock förblir den dolda, om också motsatta grundvalen”).¹⁶ Denna har emellertid redan under antik tid differentierats genom vissa utvecklingsprocesser och fenomen för upplösning och förändring av de primitiva förhållandena härrörande ur historiska och geografiska omständigheter. Marx betonar den sammansatta naturen hos dessa processer:

... dessa olika former (asiatisk, antik, germansk) av samfunds- eller stammedlemmarnas förhållande till stammens markområde, till den jord på vilken denna slagit sig ner, är avhängiga dels av stammens naturliga anlag, dels av de ekonomiska betingelser under vilka den nu verkligen förhåller sig som ägare till markområdet, dvs. tillägnar sig dess avkastning genom arbete. Detta är i sin tur avhängigt av klimat, markområdets fysiska beskaffenhet, det fysiskt betingade sättet att exploatera detta, förhållandet till fientliga stammar eller grannstammar och de förändringar som folkvandringar, historiska upplevelser osv. medför. För att samfundet skall fortleva som tidigare, som sådant, fordras reproduktion av dess medlemmar under de förutsatta objektiva betingelserna. Själva produktionen, befolkningens tillväxt (också den tillhör produktionen), upphäver med nödvändighet successivt dessa betingelser, förstör dem i stället för att reproducera dem osv., och därmed går samfundet under tillsammans med de egendomsförhållanden på vilka det baserades. Segast och längst håller sig med nödvändighet den asiatiska formen kvar. Detta ligger i dess förutsättning, nämligen att den enskilde inte blir självständig i förhållande till samfundet och att produktionens självförsörjande kretslopp, enheten av jordbruk och hantverk, existerar.¹⁷

I jämförelse med den asiatiska karaktäriseras alltså de antika och germanska formerna av större dynamik. De har hunnit längre i sin utveckling redan i det ögonblick då de i historien dyker upp med sina karaktäristiska särdrag. Deras utvecklingstakt kommer att i fortsättningen bli ännu snabbare (och än mer kontrastera mot den orientaliska stagnationen) i sin utveckling mot människans underkastelse: mot slaveri och livegenskap. Den orientaliska formens utveckling är betydligt mer ovisst och svåråtkomlig:

Grundbetingelsen för den egendom som vilar på stamväsendet (vari samfundet ursprungligen upplöses) — nämligen att vara medlem av stammen — gör den av stammen erövrade främmande stammen, den underkastade, *egendomslös* och kastar den tillbaka under de *oorganiska betingelserna* för sin reproduktion, vartill samfundet förhåller sig som till sina betingelser. Slaveri och livegenskap är därför endast vidareutvecklingar av den på stamväsendet vilande egendomen. De modifierar med nödvändighet alla

¹⁵ *Forme economice precapitalistiche*, cit. s. 105.

¹⁶ *Forme economice precapitalistiche*, s. 101.

¹⁷ *Forme economice precapitalistiche*, s. 85-86.

dennas former. Minst är de i stånd till detta inom den asiatiska formen. I den självförsörjande enhet av hantverk och jordbruk på vilken denna form vilar är erövringen inte en lika nödvändig förutsättning som där *jordegendom, åkerbruk* är uteslutande förhärskande. Eftersom den enskilde å andra sidan i denna form aldrig blir ägare, utan endast innehavare, är han i grunden själv egendom, slav åt den som förkroppsligar samfundets enhet. Här upphäver inte slaveriet arbetets betingelser och inte heller modifierar det det grundläggande förhållandet.¹⁸

Det är inte helt klart om Marx betraktade de tre ursprungsformerna som klassamhällen, även om den mest troliga tolkningen tycks vara följande: de asiatiska, germanska och antika formerna skall inte betraktas statiskt, även om Marx när han beskriver dem i stor utsträckning använder abstraktioner. De tre formerna representerar snarare tre processer, tre olika övergångsformer från det primitiva klasslösa samhället till klassamhället. I den asiatiska formen tar vad som ursprungligen är ett maktutövande till det allmännas bästa ganska snart formen av ett slags utsugning (undandragande av den merprodukt som samhället frambragt).

En ganska vanlig feltolkning (åtminstone hos den som vill rekonstruera en ”ortodox” teori om utvecklingsstadierna och kanske t.o.m. låta denna omfatta det asiatiska produktionssättet) är att jämställa de antika och germanska formerna med slavsamhället respektive feodalsamhället. I själva verket ställer Marx problemet på ett helt annat sätt. Man kan sammanfattningsvis säga att han delar upp de förkapitalistiska formerna i två stora grupper. Den första omfattar de mest primitiva formerna, vilka ännu på ett eller annat vis lever kvar. Det är den asiatiska formen och dess varianter (den slaviska, den keltiska osv.), den antika formen och den germanska. En andra grupp däremot omfattar de former som utmärks av slaveri, vare sig det gäller livegenskap eller slaveri i egentlig mening. Fastän Marx inte är helt klar på den punkten kan man anta att slaveriet skulle ha utvecklats ur den antika formen, livegenskapen ur den germanska. Däremot finns det ingenting som tyder på att det enligt Marx skulle existera ett logiskt-historiskt successionsförhållande, ett ”före—efter” mellan slavägarsamhället och det samhälle som grundas på livegenskapen. Vad kapitalismen angår kan man säga att den utgör en grupp för sig, i den mån alla former som föregår den utgör kapitalets *förhistoria*. Kapitalismen föds genom upplösningen av alla de föregående formerna, i synnerhet dem som är grundade på underkastelse.

Mot denna tolkning talar skenbart en hastig antydning som Marx gör i *Till kritiken av den politiska ekonomin* en mening som stått i centrum för oändliga diskussioner och som har fått forskarna i det asiatiska produktionssättet att slösa floder av bläck. Marx skriver:

I stora drag kan asiatiskt antikt feodalt och modernt borgerligt produktionssätt betecknas som progressiva epoker av den ekonomiska samhällsformationen.¹⁹

Det är tydligt att ”asiatiskt” också här är liktydigt med primitivt samhälle”. Men denna uppräknings av produktionssätt kan inte undgå att väcka en misstanke: en ”unilineär” Marx? Man blir onekligen förvånad då man tänker på att det ovan angivna citatet hör till nästan samma period som *Grundrisse* och manuskriptet till *Förkapitalistiska ekonomiska former*. I själva verket tycks en noggrann undersökning av detta manuskript utesluta en unilineär tolkning av det citerade stycket. Det verkar alltså som om man skulle kunna utesluta följande tolkning: *alla folks historia har nödvändigtvis gått igenom fyra stadier* (fyra, varken mer eller mindre) och vart och ett av dessa har utgått ur och utvecklats inom det närmast föregående. För Marx betyder inte ”epoker som markerar framåtskridandet av samhällets ekonomiska formation” epoker som *följer efter varandra* kronologiskt, utan epoker vars strukturer sinsemellan befinns i större eller mindre närhet till kapitalet. ”Progressiv” betyder alltså inte ”något som har hänt senare” utan rikare på

¹⁸ A.a., s. 95.

¹⁹ *Per la critica*, s. 6.

möjligheter, med större chans till utveckling. Och kriteriet för denna bedömning, utgångspunkten för formuleringen, förblir alltid det kapitalistiska samhället (människans anatomi som gör det möjligt för oss att förstå apans anatomi). Marx' bedömning av de fyra epokerna kan också tolkas i ljuset av några observationer som återfinns i *Förkapitalistiska ekonomiska former*, där det bl.a. anspelas på den större individualismen i den ”germanska” samhällsformationen.²⁰ Det går emellertid inte att komma ifrån att en skynt av tvivel kvarstår. I företalet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* återupptar och utvecklar Marx i koncis och rigorös form några grundläggande punkter i den materialistiska historieuppfattningen:

I sitt livs samhälleliga produktion träder människorna i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet ... På ett visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållandena, eller, vad som bara är ett juridiskt uttryck för detta, till de egendomsförhållanden inom vilka dess produktivkrafter hittills rört sig. Från att ha varit utvecklingsformer för produktivkrafterna förvandlas dessa förhållanden till fjättrar för samma. Då inträder en period av social revolution.

Strax därefter kommer de redan omtalade raderna om de fyra epokerna, som omedelbart följs av följande observationer:

De borgerliga produktionsförhållandena är den samhälleliga produktionsprocessens sista antagonistiska form ... men de produktivkrafter som utvecklas i det borgerliga samhällets sköte skapar samtidigt de materiella betingelserna för lösandet av denna antagonism.²¹

I detta företal vill alltså Marx understryka att historien bestäms av produktionsförhållandenas och produktivkrafternas utveckling. Så är det för det borgerliga samhället, det sista klassamhället, som redan i sig bär fröet till en högre samhällsform. Så har det varit i det förgångna. I detta sammanhang blir — som flera gånger förut — hänsyftningen på de tre föregående samhällena ett slags exemplifikation, som genom sin korthet till slut antar en schematisk och åtminstone skenbart definierande form. Man skulle nästan kunna säga att Marx här framstår som schematisk och definierande mot sin vilja. Kravet på exakthet skulle ha hindrat honom att till fullo uttrycka alla sina komplicerade tankar i denna fråga, som de kommer fram i *Förkapitalistiska ekonomiska former*. För övrigt var han antagligen själv fullt medveten om detta, eftersom han använde formuleringar som ”i stora drag” och ”kan skisseras upp”. Det fanns hos Marx ett krav på en allmän klassifikation av de förborgerliga formerna, men likväl stötte han på svåra hinder eftersom han var djupt medveten om hur sammansatt detta problem var. Förordets uttryck, som bokstavigt kan tolkas som ”unilineärt”, ger i varje fall inte en exakt bild av Marx' tankar om de förborgerliga samhällena, och det kan absolut inte betraktas som en sammanfattning eller ett definitivt resultat av hans studier över detta problem.

²⁰ . Jfr G. Lichtheim: Marx and the ”Asiatic Mode of Production”, s. 106-7, D. M. Lowe: *The Function of ”China”*, s. 9; E. J. Hobsbawm: företalet till *Forme economice precapitalistiche*, s 34-36.

²¹ *Per la critica*, s. 5-6.

Asien i Kapitalets första bok

Första boken av Kapitalet, den enda som publicerades medan Marx ännu levde, utarbetades som bekant i sin definitiva form åren 1866-1867. Den innehåller inte någon organisk behandling av de förkapitalistiska formerna, som endast tillfälligt kommer in i bilden på ställen där de kan ge historiskt-logiska alternativ, tjäna som liknelser, förklara ett påstående eller en tankegång, hjälpa till att avgränsa något för kapitalismen säreget. Antingen Marx försöker klargöra förhållandet mellan social arbetsdelning och varuproduktion, eller den enkla Kooperationen, eller kapitalets ackumulationsprocess, har de ställen som syftar på de förkapitalistiska formerna och i synnerhet det asiatiska samhället alltid en sådan funktion (och detta gäller också om de andra delarna av *Kapitalet*, vilka kortfattat skall behandlas i nästa avsnitt).

Bland de förkapitalistiska formerna ägnas den största uppmärksamheten inte åt "feodalismen" i abstrakt mening utan åt det europeiska medeltida samhället, eftersom det är detta som omedelbart föregår kapitalet och ser det födas i sitt sköte. Men denna inriktning av den historiska uppmärksamheten — som är mer än förstälighet — ger aldrig anledning till slutledningar av allmän art rörande de ekonomiska formernas inbördes ordning. Det finns till exempel ingenting som tyder på att Marx skulle anse att enbart det feodala samhället kunde vara i stånd att ge upphov till kapitalismen. Tvärtom visar Marx också här stor försiktighet när det gäller denna typ av generaliseringar och en djup känsla för hur sammansatta de historiska fenomenen är. Detta framgår lika väl av det berömda tjugofjärde kapitlet om den primitiva ackumuleringen (kanske höjdpunkten som den "historiske" Marx aldrig skulle nå), som av uttryckliga påståenden som följande:

Här rör det sig endast om stora, karakteristiska, allmänna drag, ty varken geologins eller samhällshistoriens epoker kan delas upp av skarpt avskiljande linjer.¹

Det finns alltså inte i *Kapitalets* första bok någon teori om den historiska periodiseringen. Däremot ställs också här s e olika förkapitalistiska formerna samman och förbinds genom sin globala motsättning till den kapitalistiska produktionen (vilket naturligtvis inte betyder att de för Marx utgör en oupplöslig enhet). Här följer några exempel:

Kapitalet har inte uppfunnit *merarbetet*. Överallt, där en del av samhället äger monopol på produktionsmedlen, måste arbetaren, fri eller ofri, utöver den för hans eget uppehälle nödvändiga arbetstiden sätta till ett överskott av arbetstid för att producera existensmedel åt produktionsmedlens ägare, antingen denne ägare är en atensk aristokrat, en etruskisk teokrat, en civis romanus, en normandisk baron, en amerikansk slavägare, en valakisk bojar, en modern storgodsägare eller en kapitalist.

I det gamla Asiens produktionssätt liksom under den klassiska antiken spelar produktens omvandling till vara, och alltså människans existens som tillverkare av varor, en underordnad roll...

De små jordbruken och det oberoende hantverket, som bägge dels utgör underlaget för det feodala produktionssättet, dels uppträder vid sidan av de kapitalistiska företagen efter feodalväsendets upplösning, bildar också det ekonomiska underlaget för det klassiska samhället i dess bästa tid sedan det ursprungliga orientaliska samägandet hade upplösts och innan slaveriet på allvar hade fått herraväldet över produktionen.

Den *samhälleliga* arbetsdelningens anarki och den *manufakturmässiga* arbetsdelningens despoti betingar varandra i det kapitalistiska produktionssättets samhälle. Äldre samhällsformer uppvisar bilden av planmässig och *auktoritetsmässig* organisation av det samhälleliga arbetet, där yrkenas specialisering utvecklats organiskt, sedan utkristalliserats och slutligen blivit *lagfäst*, medan å andra sidan arbetsdelningen inom verkstaden var helt otänkbar under dessa förhållanden eller i varje fall

¹ *Il Capitale* I, 2, s. 71.

endast kunde utvecklas tillfälligt eller i mindre skala.

Inte endast enkel reproduktion utan också *reproduktion i utvidgad skala* förekommer i de mest olika samhällsformer, om också i olika omfattning. Det produceras och konsumeras oupphörligen mer och mer, och som följd därav blir också ständigt fler produkter förvandlade till produktionsmedel. Men denna process uppträder inte som *ackumulation av kapital* och därför inte heller som en kapitalistens funktion, *så länge inte produktionsmedlen, produkterna och arbetarnas livsmedel antar formen av kapital i förhållande till arbetarna*.²

Men det är dags att komma fram till hur det asiatiska samhället framställs i *Kapitalets* första bok. Det ägnas här och där mer eller mindre flyktiga hänsyftningar och iakttagelser som kan tjäna till grund för en rekonstruktion, men det gäller att vara försiktig: just på grund av att det asiatiska samhället nämns så tillfälligt i detta verk är de iakttagelser av Marx som det är möjligt att upptäcka intressanta och signifikativa, medan det som inte står att finna inte visar något definitivt. Man kan aldrig nog framhärda på den punkten. Man kan dock genast lägga märke till hur Marx trycker på framför allt den självständiga bygemenskapen, som vilar på kollektivt ägande av jordarealen, på direkt förbindelse mellan jordbruk och hantverk och på en fast arbetsdelning, som tjänar som plan och grundval när nya samhällen skall anläggas ... Huvuddelen av produkterna framställs för kommunens omedelbara egna behov, inte som varor, och produktionen är därför oberoende av den arbetsdelning som hör ihop med varuutbytet och som i det stora hela är vanlig i det indiska samhället. Endast överskottsprodukterna förvandlas till varor, delvis först i statens hand, ty till staten går sedan urminnes tider en bestämd mängd som naturaränta.³

Självförsörjningen, isoleringen, en arbetsdelning som fixerats i oföränderliga normer för tusentals år sedan, gör att dessa bykommuner och produktionsförhållandena som karakteriserar dem ständigt återuppstår, ”med naturkrafternas oföränderlighet”:

Denna enkla produktionsorganism, dessa självförsörjliga samhällen, som ständigt återuppstår i samma form och blir uppbyggda på samma plats och med samma namn, om de tillfälligt ödeläggs, ger oss nyckeln till hemligheten med de asiatiska *samhällenas oföränderlighet*, som står i så skarp kontrast till de asiatiska staternas beständiga upplösning och omdaning och de oupphörliga dynastiskiftena. Samhällets ekonomiska grundstruktur förblir opåverkad av stormarna i den politiska atmosfären.⁴

Varifrån kommer då oföränderligheten — ”om det så gäller ett ruinernas tillstånd” — hos dessa ytterst gamla samfund? Äganderätten till och det gemensamma odlandet av marken, menar Marx, finns ursprungligen hos varje civilt folk, utgör den ”naturliga, spontana” formen för varje primitivt samfund. I Asien har denna form bevarats längre på grund av ”den enskildes omogenhet, den enskilde som ännu inte skurit av navelsträngen med den naturliga artgemenskapen till andra människor”. Denna är ”frukten av en låg utvecklingsgrad av arbetets produktivkrafter och av förhållandena mellan människorna som är inneslutna i den materiella livsuppehållande processen... förhållanden som fortfarande är förvirrade på grund av den låga graden av utveckling”.

Asiaterna ”och i synnerhet indierna” är folk ”hos vilka en strängt begränsad cirkel av behov svarar mot det traditionella produktions sättet som är ämnat att tillfredsställa personliga behov”.⁵ Marx dröjer inte för att utreda klasstrukturen i detta slags samhälle, och inte heller detta förvånar en om man tänker på att tredje delen av *Kapitalet* slutar med ett kapitel som heter just ”Klasserna”, som han före sin död inte hann skriva mer än inledningssidan till. Man kan anta att Marx i enlighet med sin vanliga metod skulle ha ägnat åtminstone några sidor i detta kapitel åt de

² *Il Capitale* I, 1, s. 255-56, 93; I, 2, s. 32 not, 56-57, I, 3. s. 43.

³ *Il Capitale* I, 2, s. 57.

⁴ A.a., s. 58.

⁵ A.a., s. 93.

förkapitalistiska formerna: men detta hjälper oss inte stort. Marx skriver emellertid att det inom den indiska bygemenskapen lever ett ”dussintal” personer som svarar för olika funktioner av allmänt intresse: räkningsmanen, vatteninspektören, brahminen etc. (han fortsätter här, fast i en annorlunda litterär form, beskrivningen av en indisk by i en rapport till det engelska parlamentet och som redan återgetts i artikeln från 1853 om ”Det brittiska herraväldet i Indien”).⁶ Men samfundets merprodukt följer också andra vägar: i form av markskatt—jordränta hamnar den i själva verket i statens kassa. I kapitlet om Kooperationen återger Marx med tydligt gillande några rader av Richard Jones:

Den enkla Kooperationens verkan framträder i väldig skala i de monumentalverk som de gamla asiaterna, egypterna, etruskerna m.fl. skapat. ”Det hände i gångna tider att dessa asiatiska stater, sedan de hade betalat sina civila och militära utgifter, fann att de ägde ett överskott av livsmedel, som de kunde använda för att frambringa praktfulla och nyttiga verk. Deras makt över nästan hela den befolkning som inte var jordbrukare, och monarkens och prästerskapets totala bestämmanderätt över livsmedelsöverskottet satte dem i stånd att bygga de mäktiga monument som de fyllde landet med ... Det var nästan uteslutande genom att till övermått slösa med mänsklig arbetskraft som kolossalstatyerna och de enorma stenblocken kunde flyttas, en transport som väcker förundran — arbetarnas antal och arbetets koncentration var tillräckliga för uppgiften. På samma sätt ser vi mäktiga korallrev växa upp till öar från oceandjupen och till slut bilda fast land, ehuru varje enskild avlagrare är försvinnande liten, svag och anspråkslös. Arbetarna i en asiatisk monarki har föga att sätta till i arbetet utom sina individuella kroppsliga ansträngningar, men deras antal är deras styrka, och makten att härska över dessa massor gav upphov till dessa jätteverk. Det var koncentrationen på en eller några få händer av de inkomster varav arbetarna lever som möjliggjorde sådana företag.”

Denna makt, som asiatiska och egyptiska kungar eller etruskiska teokrater hade, har i det moderna samhället överflyttats på kapitalisten.⁷

Lika lite som till klassernas ursprung finner man i *Kapitalet* någon organisk och genomarbetad förklaring till den orientaliska statens uppkomst och väsen. Marx skriver dock att ”en av de materiella grunderna till *statens makt* över de små produktionsorganismerna, som inte är förbundna sinsemellan, i Indien utgjordes av vattenregleringen”.⁸

Alla dessa Marx' iakttagelser rör i första hand Indien, varifrån han tar de flesta exemplen. Men vid sidan av indierna drar han ofta fram de antika egyptierna och etruskerna (nästan aldrig, i detta verk, kineserna).⁹ Å andra sidan används adjektiven ”indisk” och ”asiatisk” här ofta synonymt och det finns inte någon anledning att tro att de observationer som ovan sammanfattats och återgivits inte i huvudsak överensstämmer med Marx' tidigare åsikter — som vi redan känner till — om Asien, det asiatiska samhället, det ”asiatiska produktionssättet”. Möjligen kan man iakttä en större frekvens och rikedom på iakttagelser av vad som är karakteristiskt för bygemenskapen, men det verkar inte som om orsaken till detta kan sökas någon annanstans än i de problem som utgör ämnet för *Kapitalet*, och som alltså då och då ger Marx anledning att ta upp Asien som exempel.

⁶ A.a., s. 29-30.

⁷ *Il Capitale*, I, 2, s. 31-32. Även detta avsnitt visar mycket väl hur Marx, när han i *Kapitalet* syftar på det asiatiska samhället (och mera allmänt på de förkapitalistiska ekonomisk-sociala formerna) alltid gör det för att finna samband eller olikheter med det kapitalistiska samhället.

⁸ *Il Capitale*, I, 2, s. 228, noten.

⁹ En berömd hänsyftning på Japan tycks utesluta detta land från kretsen av ”asiatiska” samhällen: ”Japan med sin rent feodala organisation av jordegendomen och sitt utvecklade småbruk ger oss en mycket sannare bild av den europeiska medeltiden än våra historiska läroböcker, som mestadels kännetecknas av borgerliga fördomar. Det är ju så bekvämt att vara 'liberal' på medeltidens bekostnad.” (A.a., 3, s. 175.)

De senare verken

Som vi har sett betraktade Marx omkring 1860 det asiatiska samhället huvudsakligen som ett sätt att förverkliga det primitiva jordbrukssamfundet (det mest komplicerade och det han bäst kände till tack vare vad som ännu levde kvar i samtiden) och han tenderade ofta att nästan likgiltigt använda termerna gemensam egendom och asiatisk egendom, eller indisk. Senare kom studiet av rättshistoriker och etnologer som Georg Ludwig von Maurer, Lewis H. Morgan, Maksim Kovalevskij,¹ förutom en rikhaltig litteratur om Rysslands historia och sociala förhållanden, att ytterligare befästa hans uppfattning (som för övrigt redan fanns i hans tidigare skrifter) att jordgemenskapen var en ursprunglig form av social organisation som från början fanns hos alla folk: en form, från vilken en del folk (till exempel Asiens) under historiens lopp hade avlägsnat sig i mindre grad än det europeiska vänsterlandets. Marx använde alltså, allt mer sällan uttryck som ”asiatisk”, ”orientalisk” eller ”indisk” utan talade hellre om primitiva jordbruksgemenskaper — utan att likväl överge tanken på Asiens historisk-sociala särställning. När Engels 1888 lade fram en engelsk vision av *Manifestet*, lade han till följande not:

1847 var den sociala förhistorien, den sociala organisationen som föregår alla skrivna historier, okänd. Därefter upptäckte Haxthausen den gemensamma äganderätten till jorden i Ryssland, Maurer påvisade att denna var den sociala grund från vilken alla de tyska familjerna historiskt utgick, och så småningom fann man att den gemensamma äganderätten till jorden var den primitiva samhällsformen, från Indien till Irland. Till slut avslöjades den verkliga organisationen hos detta primitiva kommunistiska samhälle i sin typiska form genom Morgans upptäckt av den sanna naturen hos gens och dennas ställning i stammen. Genom upplösningen av dessa primitiva samfund börjar uppdelningen av samhället i särskilda klasser, som sedan blir antagonistiska.²

Medan Marx år 1868 läste Maurer, skrev han till Engels: ”Den av mig uppställda tesen, enligt vilken början överallt i Europa består av asiatiska egendomsformer, får här ännu en bekräftelse (fastän Maurer inte känner till denna tes)”.³ I *Anti-Dühring* (vars manuskript helt och hållet lästes av Marx) skrev Engels att Maurers verk ”var banbrytande inom det område som gällde den primitiva beskaffenheten av den tyska marken som ligger till grund för hela den tyska rätten”, och att hans och hans lärjungars verk hade gett bevisen för den primitiva gemensamma äganderätten till marken hos de civiliserade folken i Asien och Europa och hade visat dess olika existensformer och dess upplösning”. Den uppfattning av det asiatiska samhället som återspeglas i detta verk skiljer sig inte från den som Marx framlägger först i *Grundrisse* och sedan i *Kapitalet*. Även här hävdas det att jordägaren är samfundet eller staten i så gott som hela Orienten; endast turkarna har infört ett slags feodal äganderätt till den jord de erövat. Engels skriver bland annat:

¹ Maurers huvudsakliga forskningar om de antika germanska institutionerna publicerades mellan 1856 och 1871; Morgans verk (*Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism, to Civilization*) publicerades 1877; Kovalevskijs verk om desintegrationsprocessen i speciellt de indiska bykommunerna utkom 1879. Om dessa författares inflytande på Marx jfr N. B. Ter-Akopjan: ”Razvitie vzgliadov K. Marksa i F. Engel'sa na azijatskii sposob proizvodstva i zemledel'ceskuju obscinu” (Utvecklingen av Marx' och Engels' tankar om det asiatiska produktionssättet och bykommunen) i *Narody Azii i Afriki*, 1965, 2, s. 74-88 och 3, s. 70-85, särskilt 3, s. 77 ff. (TerAkopjans artikel har också översatts till italienska i nr 2 av tidskriften *Classe e Stato*, hösten 1966); D. Thorner: Marx om Indien, s. 60-63; E. J. Hobsbawms företal till K. Marx: *Forme economice precapitalistiche*, s. 22-25, 47-58. Jfr också de bägge uppsatserna av E. Lucas, ”Die Rezeption Lewis H. Morgan durch Marx und Engels”, och ”Marx Studien zur Frühgeschichte und Ethnologie, 1880-1882, Nach unveröffentlichten Exzerpten”, i *Saeculum* (15 (1964), 2, s. 153-76 och 4, s. 327-43. E. Terray: *Le marxisme levant "les sociétés primitives"*, Paris 1969, innehåller en fyllig studie över Morgan.

² K. Marx—F. Engels: *Opere scelte* (Valda verk), utgiven av L. Gruppi, Rom 1966, s. 292, not. 186

³ *Carteggio Marx—Engels*, V, Rom 1954, s. 157. (Marx/Engels: *Werke* 32. Berlin 1965.)

Hur talrika de despotiska regeringar än varit som bildats och fallit i Persien och Indien visste var och en av dem exakt med sig att den var den allmänne ledaren av bevakningsanläggningarna, utan vilka åkerbruket skulle varit en omöjlighet. De antika kommunerna, där de har fortsatt att leva kvar, från Indien till Ryssland, utgör sedan tusentals år grunden för den mest primitiva statsformen, den orientaliska despotismen. Endast där de upplösts har folken blivit sina egna herrar och deras ytterligare framsteg har bestått i produktionens växande och framsteg tack vare slavernas arbete.⁴

En sak som man bör lägga märke till i *Anti-Dühring* är att Engels här, låt vara bara genom antydningar, tar upp problemet med klassernas och statens ursprung i de primitiva, och speciellt de asiatiska, samfundet. I de naturliga jordbrukssamfundet finns det från början gemensamma intressen: ”förlikningar, undertryckande av enskildas förmåtenhet när de går utanför sina rättigheter, kontroll av vattnen, speciellt i varma länder, och slutligen, med tanke på deras primitiva tillstånd, religiösa förrättningar”. Uppgiften att vårda och övervaka dessa allmänna intressen delegeras till enskilda individer, även om det sker under kollektivets kontroll. Men gradvis blir utövandet av dessa funktioner oberoende av samfundet och ger upphov till en härskande klass. På så vis förvandlas den ”ursprunglige tjänaren” till ”herre”, och denne kan då och då framträda än i skepnad av ”en despot eller orientalisk satrap”, än som grekisk stamhövding eller som ledare för en keltisk klan osv.⁵

En viss tendens att förenkla, mekanisera (ibland genom att banalisera) Marx' mer komplicerade tankar om dessa problem återfinns utan tvivel i dessa verk liksom (och på ett mera avgjort sätt) i Engels' följande arbete om *Familjens, privategendomens och statens ursprung*. Man vet att Marx tagit djupt intryck av läsningen av den amerikanske etnologen Lewis H. Morgans verk, *Ancient Society*. De nittioåttio sidor anteckningar som han gjorde om detta verk publicerades på ryska år 1941. Marx tänkte omarbeta dem för att ”framlägga resultaten av Morgans forskning och sammanställa dem med resultaten av sin ... materialistiska historieundersökning och på så sätt få fram vidden av deras betydelse”.⁶ Döden kom emellertid emellan och uppgiften gick vidare till Engels som skrev just *Familjens ursprung* år 1884, varvid han också använde Marx' anteckningar.

I detta verk begagnar Engels som bekant en terminologi och en rad av fakta som lånats från Morgan, när han försöker fastställa faserna i en mänsklighetens ”typiska” utveckling genom barbariet och fram till kulturen. Som sådant har detta ”schema” onekligen kommit att bli en utgångspunkt och ett stöd för alla de ”unilineära” uppfattningar som i fortsättningen utvecklats inom marxismen. Dessutom finner man här inte någon hänsyftning på särarten i den asiatiska historien och det asiatiska samhället. Den kritik, som detta i andra avseenden originella och lov- värda verk har utsatts för, har emellertid inte tillräckligt beaktat nivån hos de etnologiska och etnografiska kunskaperna den tid då boken skrevs,⁷ och den skenbara avvikelser från den marxistiska teorin (som enligt några rent av skulle innebära ett ”förräderi”) som den skulle utgöra har utan tvivel överdrivits.⁸ Engels preciserade för övrigt själv de geografiska gränserna för sitt verk,

⁴ F. Engels: *Antidühring*, Rom 1955, s. 193-94, 197, 199.

⁵ F. Engels: *Antidühring*, s. 196-97.

⁶ Samme förf.: *L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello Stato* (Familjens, statens och privategendomens ursprung), utgiven av F. Codino, Rom 1963, s. 33 (det är Engels' företal till den första upplagan, 1884). (*Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. Marx/Engels: *Werke* 21, Berlin 1972.)

⁷ Jfr M. Godelier: ”La notion de 'mode de production asiatique'”, *Les temps modernes*, årgång 20, nr 228, maj 1965, s. 2016 ff och framför allt E. J. Hobsbawms företal till K. Marx: *Forme economiche precapitalistiche*, s. 18-23, som ger en dokumenterad och fyllig bild av Marx' och Engels' historiska och etnologiska kunskaper. Se också F. Codinos inledning till *Familjens ursprung*.

⁸ Jfr K. A. Wittfogel: *Il dispotismo orientate* (Den orientaliska despotismen) II, s. 609 ff; M. Godelier: *La notion de "mode de production asiatique"*, s. 2013 ff; F. Tökei: *Le mode de production asiatique*, s. 26 ff (dessa bäger senare i

vars huvudsakliga syfte var att verifiera Morgans teser vad gäller förhistorien och Europas antika historia:

Utrymmeskäl — skrev han — hindrar oss att gå in på studiet av de gentilinstitutioner som i mer eller mindre uttalad form ännu lever kvar hos de mest skilda vilda och barbariska folk, och vi har inte heller möjlighet att spåra dem i de civiliserade asiatiska folkens än mer avlägsna historia.⁹

Avsaknaden av hänsyftningar på Asien i *Familjens ursprung* ger oss inte rätt att tro att Marx och Engels skulle ha övergivit sina tidigare uppfattningar om det asiatiska samhället: detta svär för övrigt inte bara mot de speciella och begränsade avsikterna med detta verk utan också mot vad de bägge tänkarna hävdade i andra skrifter som härrör från ungefär samma tidpunkt. I sina anteckningar från 1879-80 till Maksim Kovalevskijs verk om samfundets marksystem kritiserade Marx exempelvis användningen av uttrycket ”feodalism” om Indien.¹⁰ Ännu mera betydelsefulla och karaktäristiska är de utkast från 1881 till ett brev till Vera Zasulitj, som vi skall komma in på längre fram och som under lång tid förblev opublicerade.

Vad de följande tre delarna av *Kapitalet* beträffar arbetade Marx som bekant med vissa avbrott på dem under ett tjugotal år utan att lyckas fullborda dem; sedan publicerades de postumt av Engels och — den sista — av Kautsky. Inte heller dessa visar emellertid några spår av omvärderingar rörande de problem som här intresserar oss.

Framför allt finner vi också här denna bestämda motsättning mellan kapitalet och alla de förkapitalistiska formerna som vi redan sett i Marx' verk: Marx talar ofta om ”de äldre produktions-sätten” utan att särskilja dem och vidhåller att ”endast den kapitalistiska varuproduktionen blir ett sätt att utsuga som kommer att skriva historia... och som kommer att lägga enorma avstånd mellan sig och de föregående perioderna”. Det finns också här, liksom redan i *Grundrisse*, skillnaden mellan ”systemen av livegenskap” och de primitiva samhällena, ”kombinerade eller inte med relationer av livegenskap eller slaveri”. Men det finns ingen anledning att ytterligare trycka på dessa aspekter.

Marx skriver att det bara var européerna som införde det juridiska begreppet om den fria privat-egendomen i Asien, där privat ägande av jord inte finns och endast ”besittningsdrätten och brukandet” som är lika privat som gemensamt — av jorden”. Staten, den orientaliske despoten, är den ”suveräne markägaren” och i den egenskapen har den rätt till överproduktionen. Här sammanfaller ränta och skatt, och den dominerande formen är ränta i form av varor, vilken ”är den lämpligaste för att utgöra grunden för stabila sociala villkor”. Enheten av småbruk och hantverk samt det gemensamma ägandet av jorden utgör den ursprungliga basen för de förhärskande produktions-sätten i Indien och Kina:

Det motstånd som den inre fastheten och föreningen av några nationella och förkapitalistiska produktions-sätt sätter upp mot handelns upplösande kraft framträder klart i Englands förhållande till Indien och Kina. Den vidsträckta basen för produktions-sättet består här i föreningen av småbruket och

polemik med Wittfogel från olika utgångspunkter). Betydelsen av detta Engels' verk har tidigare avgjort övervärderats: det typiska exemplet finns i ett specialnummer av *La pensée* (nr 66, mars—april 1956) som återgav inläggen vid ett ”samtal” som i maj 1955 hölls om *Familjens ursprung*, med bidrag av M. Rodinson, J. Varloot, A. Haudricourt (författare till ett av de mindre ”ortodoxa” och mer originella inläggen), C. Parain, och andra. I en not till en nyligen utkommen volym (*Islam e capitalismo*, Turin 1968, s. 286), betecknar Rodinson sitt eget bidrag till detta samtal som en ”stalinistisk produkt”. För en omvärdering av Engels' verk och i synnerhet försöket att utforska sambandet mellan naturens och människans historia, jfr S. Timpanaro: ”Considerazioni sul materialismo”, i *Quaderni piacenti*, V, 28, september 1966, s. 86-87 (i följande nummer av samma tidskrift har publicerats några inlägg av andra författare om de problem som Timpanaro tagit upp i sin artikel).

⁹ *L'origine della famiglia* (Familjens ursprung), s. 161.

¹⁰ Jfr D. Thorner: *Marx on India*, s. 61-62, N. B. Ter-Akopjan: ”Razvitie”, i *Narody Azii i Afriki*, 3, s. 81-82.

hantverket i hemmet, till vilket i Indien dessutom kommer formen med jordbrukskommuner, grundade på gemensam äganderätt till marken — vilket för övrigt också i Kina var den ursprungliga formen.

I Indien satte engelsmännen in både sin politiska och ekonomiska styrka som härskare och jordägare förr att splittra dessa små ekonomiska kommuner. Deras handel utövar här en revolutionär funktion i produktionssättet bara i den mån de genom de låga priserna på sina varor förstör spinneriet och väveri-
riet, sedan urminnes tider en integrerande del i denna produktion, som är en enhet av hantverk och jordbruk: på så sätt förstör de bygemenskaperna. Till och med här går denna förstörelseprocess mycket långsamt. Ännu långsammare går det i Kina där den direkta politiska styrkan inte underlättar processen.¹¹

Marx citerar Jones och Bernier när han i *Teorier om mervärdet* upprepar vad han sagt i *Grundrisse* och talar om de asiatiska städerna som härskarens ”härläger” eller platser där härskaren förbrukar merprodukten för sitt eget underhåll. Och vidare citerar han med tydligt gillande några rader av Jones, där denne säger att man i jordbruksdistrikten i Indien sörjer för hantverkarna genom att till dem avsätta en del av de sammanlagda inkomsterna från alla byns invånare och att ”merinkomsten från jorden” i Asien delades upp ”av staten och dess anställda”.¹²

¹¹ *Il Capitale*, II, s. 44, II, 2, s. 138, III, 3, s. 10, 199, 204-5, III, I, s. 399-400. Jfr även III, I, s. 397 ff.

¹² K. Marx: *Storia delle teorie economiche* III (De ekonomiska teoriernas historia), *Da Ricardo all'economia volgare* (Från Ricardo till den populära ekonomin), övers. av E. Conti, Turin 1958, s. 452-54. (Karl Marx: *Theorien über den Mehrwert*. Marx/Engels: *Werke* 26; 1-3. Berlin 1972-1973.) (Jfr dessutom s. 413, 429, 438; hänvisningar på Asien även i volymerna I, s. 393-95 och II, s. 92, 99, 266, 319, 324, 373-74.)

Ryssland

Ett sista men inte mindre intressant kapitel i redogörelsen för Marx' och Engels' tankar om de orientaliska samhällena handlar om deras inställning till Ryssland. Under lång tid tänkte de på Ryssland huvudsakligen som på den grymmaste av despotier, fästet för den europeiska kontrarevolutionen. På grund härav följde de med intresse alla fenomen som kunde bidra till dess förstörelse eller åtminstone försvaga tsardömet grundvalar — revolutionskrig, krig, förtryckta nationers uppror. Dessutom missade de inget tillfälle att angripa det som de ansåg vara panslavismens reaktionära bakgrund. Men fram till början av 1860 kan man inte säga att Rysslands inre situation och de ryska perspektiven stod i centrum för deras intresse. Deras attityd förändrades å ena sidan av bondeupproren 1858-62 och de efterföljande reformerna, som tycktes inleda en ny period i Rysslands sociala historia, å andra sidan av narodnikrörelsens tilltagande spridning och, senare, uppkomsten av de första ryska marxistgrupperna. Även om de inte avhöll sig från att polemiserat med *narodnikerna* och mot *obsjtjina* och *artel*-myterna, som dessa propagerade för, kunde Marx och Engels inte undgå att uppmärksamma den växande betydelsen i narodnikernas revolutionära försök. Genom dessa stimulerades de till och med till ett mer ingående studium av Rysslands sociala förhållanden och de revolutionära perspektiv som kunde skönjas. Deras inställning under åren strax före 1860 skulle man kunna sammanfatta så: det är omöjligt att förneka att det i Ryssland lever kvar primitiva kommunistiska företeelser och det är också möjligt att Ryssland tack vare dessa lyckas bli ett kommunistiskt samhälle utan att gå igenom samma utvecklingsstadier som länderna i det europeiska västerlandet, det vill säga utan att pröva kapitalismens smärta och glädje. Denna möjlighet har likväl två förutsättningar: 1) att revolutionen bryter ut inom kort och på så vis redan från början tar udden av det förstörelseverk som den gryende kapitalismen redan håller på att åstadkomma på den ryska landsbygden; 2) att den åtföljs av en proletariats revolution i västerlandets mest framåtskridna stater. Utan dessa förutsättningar kommer den ryska bykommunen att upplösas och på så sätt följa alla de primitiva bykommunernas öde, och också det heliga Ryssland, som idealiserats av panslavisterna, kommer i likhet med alla de andra ”profana nationerna” att få känna av kapitalismens triumf.¹

När Engels polemiserade med Tkatchev år 1875 beskrev han Tsarryssland som en orientalisk despoti: mot denna restes de växande protesterna från bönderna, liksom från ”borgerskapet, som fanns koncentrerat i de expanderande storstäderna, samt från de bildade klasserna”. Han hävdade att de livegnas frigivande hade ”riktat det hårdaste slaget mot den allmänna egendomen”, men tillade att det ännu var möjligt att rädda den senare, förutsatt att en proletär revolution segrade i det europeiska västerlandet och sedan gav de ryska bönderna den nödvändiga hjälpen för att göra det möjligt för dem att undgå den borgerliga privategendomens stadium.² I ett brev till redaktionen för *Otetjestvennye Zapiski* visade Marx på talrika symptom att Ryssland sedan 1861 hade börjat slå in på samma väg som de kapitalistiska länderna i Europa: ”Fortsätter Ryssland att följa den väg, som man slagit in på sedan 1861, så kommer man att förlora den vackraste chans som historien någonsin erbjudit ett folk, för att i stället genomgå alla det kapitalistiska systemets

¹ Se även här de texter som samlats av B. Maffi i *India Cina Russia*, s. 211 ff (i samma volym utgivarens inledning och värdefulla noter). Rörande dessa problem jfr även K. A. Wittfogel: ”The Marxist View of Russian Society and Revolution”, *World Politics*, XII, juli 1960, s. 487-508; F. Venturi: *Il populismo russo* (Den ryska narodnik-rörelsen), 2 volymer, Turin 1952; V. Zilli: *La rivoluzione russa del 1905*, I (1905 års ryska revolution), *La formazione dei partiti politici (1881-1904)* (Bildandet av de politiska partierna), Neapel 1963; E. H. Carr: *La rivoluzione bolscevica, 1917-1923* (Den bolsjevikkiska revolutionen 1917-1923, sv. uppl. E. H. Carr: *Ryska revolutionen 1917-1923*; Index del 1-3. Stockholm 1970/1971), Turin 1964, s. 786-94; R. N. Carew Hunt: *Marxismo passato e presente* (Marxism i det förflutna och i nuet), Rom 1956, s. 104-9.

² *India Cina Russia*, s. 216-30.

olycksbringande växlingar.” I en ytterst viktig passus i samma brev tog han avstånd från en tolkning som ville göra den väg som beskrivits i *Kapitalet* till ett slags nödtvungen väg i alla folks historia:

Kapitlet om *den ursprungliga ackumuleringen* vill endast skildra den väg, på vilken den kapitalistiska ekonomiska ordningen i Västeuropa framgått ur den feodala ekonomiska ordningens sköte. Det framställer alltså den historiska utveckling som genom att skilja producenterna från deras produktionsmedel förvandlade de förra till lönarbetare (proletärer i ordets moderna betydelse) och de senares innehavare till kapitalister ... min kritiker...³ måste förvandla min historiska skiss av kapitalismens utveckling i Västeuropa till en historiefilosofisk teori för den allmänna utvecklingsgång som är ödesmässigt föreskriven alla folk, vilka historiska omständigheter de än må befinna sig i för att slutligen nå fram till den ekonomiska formation som genom det största uppsving av det samhälleliga arbetets produktivkrafter säkrar den mest allsidiga utveckling för människan. Men jag betackar mig (Det är att samtidigt visa mig en för stor ära och en för stor skymf.)⁴

I mars 1881 svarade Marx brevledes Vera Zasulitj, som i eget och andra i Genève landsflyktiga ryssars namn (bland dem Plechanov och Axelrod) hade frågat vad han ansåg om den ryska bykommunens öde:

min analys i *Kapitalet* talar varken för eller emot den ryska bykommunens livskraft; men det ingående studium som jag har ägnat frågan och till vilket jag har samlat material vid ursprungskällorna har övertygat mig om att kommunen är stödpunkten för den sociala pånyttfödelsen i Ryssland. Men för att den skall kunna fungera som sådan är det emellertid nödvändigt att eliminera det skadliga inflytande som kommer från alla håll för att sedan försäkra den en organisk utveckling under normala förhållanden.⁵

Brevet var ganska kort och i grund och botten tvetydigt, trots att det föregåtts av en serie komplicerade och väl övertänkta utkast,⁶ som mer än väl vittnar om hur förvirrad Marx kände sig inför Zasulitjs begäran. Det var förmodligen två saker som särskilt bekymrade honom: å ena sidan rädslan att hans ställningstagande kunde uppfattas som närliggande *narodnikernas*, å andra sidan hans önskan att avvisa en alltför mekanisk tillämpning av det utvecklingsschema som han dragit upp i *Manifestet* och sedan i *Kapitalet* på den sociala situationen i Ryssland: den sistnämnda tendensen fanns redan hos den grupp landsflyktingar som samlats kring Zasulitj och skulle bli en succé hos mensjvikerna. Marx' osäkerhet tog sig alltså uttryck i en uppmaning att man inte skulle låta sig nöja med formler och schematiska val utan i stället mycket uppmärksamt studera de olika konkreta situationerna och möjligheten till handling. Utkasten som föregick brevet innehåller en rad ovanligt intressanta iakttagelser:

Om man går tillbaka i tiden finner man gemensam jordegendom av mer eller mindre ålderdomlig form i hela det europeiska västerlandet: med det sociala framåtskridandet har den försvunnit överallt. Hur skulle Ryssland kunna undgå samma öde? Jag svarar: därför att i Ryssland kan bykommunen som ännu är fast förankrad i hela landet, tack vare en förening av unika omständigheter, gradvis lämna sina primitiva drag och utveckla sig direkt till ett element i den kollektiva produktionen nationell skala. Det är tack vare att den i tiden sammanfaller med den kapitalistiska produktionen som den kan ta till vara allt det positiva i denna utan att behöva gå igenom dess förfärligheter. Ryssland lever inte isolerat från den moderna världen och är inte heller som Indien offer för en främmande erövrare.

Bykommunen” finns också i Asien hos afghanerna osv. men den framstår överallt *som den senaste formen* och så att säga som sista ordet i den *arkaiska formationen* av samhället.

Som ... den sista fasen av den primitiva samhällsformen är jordbrukskommunen ... samtidigt över-

³ Narodniken Nikolaj Konstantinovic Michajlovskij (1842-1894), jfr B. Maffi i *India Cina Russia*, s. 294, not 45.

⁴ A.a., s. 234-36.

⁵ A.a., s. 236-37.

⁶ A.a., s. 237-44.

gångsfasen till den sekundära formen, dvs. övergången från det samhälle som baseras på gemensam egendom till det samhälle som baseras på privategendom. Den sekundära formen omfattar, naturligtvis, den serie av samhällen som vilar på slaveri och livegenskap. Men betyder detta att jordbrukskommunens historiska karriär ödesmässigt måste få denna utgång? Inte alls. Dess inneboende dualism medger ett alternativ: dess egendomsэлемент besestrar dess kollektiva элемент, eller också besestrar det senare det förra. Allt beror på den historiska miljö i vilken den befinner sig... De bägge lösningarna är i och för sig båda möjliga.

För att rädda den ryska bykommunen behövs det en rysk revolution ... Om revolutionen bryter ut i det rätta ögonblicket, om ”intelligentija” koncentrerar alla ”landets levande krafter” på att försäkra jordbrukskommunen sin hjälp, då kommer kommunen mycket snart att visa sig som ett återfödande элемент i det ryska samhället och på samma gång visa sin överlägsenhet gentemot länder som ännu är förslavade av kapitalismen.⁷

Ett år senare, år 1882, undertecknade Marx och Engels tillsammans förordet till den andra ryska upplagan av *Manifestet*, som avslutades med dessa ord: ”om den ryska revolutionen blir signalen till en proletär revolution i västerlandet så att de bägge revolutionerna kompletterar varandra, kan dagens allmänna jordegendom i Ryssland tjäna som utgångspunkt för en kommunistisk utveckling”.⁸

När Marx nästan trettio år tidigare hade undersökt den historiska utvecklingen i det brittiska Indien hade han uteslutit möjligheten till en autonom utveckling i ett orientaliskt samhälle och i kapitalismen sett den enda verkligt revolutionära kraften. Redan något år senare hade Kinas motstånd mot det kapitalistiska västerlandets angrepp sått ett frö av tvivel inom honom.

Under de sista åren av hans liv kom studiet av de sociala förhållandena i Ryssland honom att medge att man under vissa förhållanden kunde gå över till en högre form av kommunism och hoppa över den kapitalistiska fasen. Man kan inte förneka att Marx' tankar har utvecklats på denna punkt, även om man håller i minnet att Ryssland då föreföll honom vara ett ”halvasiatiskt” land, som hade hunnit längre i utvecklingen än Indien och Kina. En något annorlunda inställning kan man däremot finna i de skrifter som Engels ägnat Ryssland: han är mer skeptisk vad gäller möjligheterna till framåtskridande för jordbrukskommunen och mer benägen att i den kapitalistiska utvecklingen se den sista (och nödvändiga) etappen i en process som måste leda till socialismens återupprättande.

Möjligheten att göra jordbrukskommunen till grund för en pånyttfödelse av det ryska samhället förlorade för övrigt efter 1890 mark hos Engels då han bevittnade kapitalismens dagliga framsteg i Ryssland. I hans skrifter från 1892 och 1894 kan man lätt följa hur denna övertygelse dag för dag växer fram:

Det tycks mig klart att *la grande industrie en Russie tuera la commune agricole* (storindustrin i Ryssland kommer att förstöra bondekommunen) om inte stora förändringar äro rum för att hålla den vid liv.

Men jag förstår inte på vilket vis resultaten av den industriella revolution som utvecklas inför våra ögon i Ryssland skulle vara annorlunda än de vi har lärt känna i England, Amerika och Tyskland. Om vi i västerlandet hade varit snabbare i vår ekonomiska utveckling, om vi hade kunnat störta kapitalismen för tio eller tjugio år sedan, då kanske Ryssland hade haft tid att slå sönder tendensen till en kapitalistisk utveckling.

Först när den kapitalistiska ekonomin har övervunnits i sitt eget hemland och i de länder där den blomstrar, först när de mindre framåtskridna länderna av deras exempel fått lära sig ”hur man gör”, hur

⁷ *India Cina Russia*, s. 238, 239, 241, 244.

⁸ *India Cina Russia*, s. 246.

man ställer de moderna produktivkrafterna, som har blivit allmän egendom, till samfundets tjänst, först då kan dessa kasta sig in i denna förkortade utvecklingsprocess. Men de kommer att göra det i förvisningen att lyckas. Detta gäller för alla de för-kapitalistiska länderna, inte bara för Ryssland.⁹

⁹ *India Cina Russia*, s. 263 (Engels till Danielson, den 18 juni 1892), s. 266 (Engels till Danielson, 22 september 1892), s. 269 (Engels till Danielson, 24 februari 1893), s. 278 (postscriptum av Engels, 1894, till 1875 års skrift om *De sociala förhållandena i Ryssland*).

Sammanfattning

I några av sina skrifter och särskilt i Den tyska ideologin och i företalet till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, lade Marx fram grunddragen av sin materialistiska historieuppfattning. I andra verk, till exempel *Klasstriderna i Frankrike* och *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*, gjorde han konkreta tillämpningar, liksom också i *Förkapitalistiska ekonomiska former*, i det berömda tjugofjärde kapitlet av *Kapitalet*, om den ursprungliga ackumulationen och i det som behandlar köpmanskapitalets uppkomsthistoria.

Man kan inte förneka att det hos Marx finns en önskan att • fastställa allmänna lagar för den historiska utvecklingen. Likväl resulterar denna önskan hos Marx inte i en i varje del fullständig och slutgiltig teori. På föregående sidor har tillräckligt inskräpts hur komplicerade hans idéer är när det gäller de förborgerliga ekonomisk-sociala formerna. Men lika försiktig och nyanserad är han när det gäller att fastställa de allmänna lagarna för den dynamiska historien. En schematisk och banaliserande tolkning av en berömd sida i företalet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* har, åtminstone i huvudsak, reducerat den marxistiska historieuppfattningen till idén om ett slags kapplöpning mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden (varav klasskampen inte skulle vara något annat än blott och bart en företeelseform). När produktivkrafterna hinner i fatt produktionsförhållandena skulle det revolutionära språnget automatiskt äga rum och därmed övergången till ett nytt och överlägset produktionsmönster.

I själva verket har Marx' uppfattning av förhållandet mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden ingenting av den schematism som karakteriserar formuleringarna hos några av hans epigoner. Marx låter sig inte nöja med en dialektik av hegeliansk typ (negationens negation), utan ser övergången från en social formation till en annan på ett mycket nyanserat sätt, varvid han uppmärksammar en stor mängd geografiska element. Uppkomsten av kapitalismen, eller feodalismen, förklaras aldrig bara med motsägelserna inom de former som kronologiskt föregick dem.¹ Den som inte känner sig övertygad om detta behöver bara läsa om manuskriptet till *Förkapitalistiska ekonomiska former* eller de historiska kapitlen i *Kapitalet*.

Marx' intressen var på intet sätt historiska i ordets traditionellt-professionella mening. Hans studier gick ut på att klargöra kapitalismens kärna och kännetecken och möjligheterna att övervinna den genom en revolution. Om han ägnade sig åt de förkapitalistiska samhällena (på ett sätt vars genialitet och kraft ingen kan förneka), så gjorde han det i allmänhet inom ramen för det perspektiv som ovan antytts. Som vi redan sett utgick han från kapitalet och bemödade sig att i det förflutna känna igen vissa ekonomisk-sociala formationer, samtidigt som han på det förflutna tillämpade de kategorier som forskningarna kring kapitalet gett honom; kategorier som i viss me-

¹ I det avseendet tycks det mig — i motsats till vad G. Procacci menar (*Dal feudalismo al capitalismo: una discussione storica* /Från feodalism till kapitalism: en historisk diskussion!, *Societa*, XI (1955), I, s. 123-38) — att P. M. Sweezy var den som stod Marx närmast bland de forskare som deltog i den uppmärksamade debatten, som åren 1950-53 ägde rum i *Science and Society* (och som samlats i volymen: *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London, med bidrag av P. M. Sweezy, M. Dobb, H. K. Takahashi, R. H. Hilton och C. Hill). Det bör tilläggas att det ännu saknas en riktig undersökning om "feodalismens" idé och användandet av denna term hos Marx (otillräcklig, också för att den är för flyktig, är Boutruche: *Seigneurie et féodalité, I, Le premier age des liens d'homme à homme*, Paris 1959, s. 18. Intressanta iakttagelser i M. Rodinson: *Islam e capitalismo*, s. 79-91; E. J. Hobsbawms företal till K. Marx: *Forme economice precapitalistiche*, s. 39 ff, 61 ff; O. Lattimore: "Feudalism in History", *Past and Present*, 12, november 1957, s. 47-57, nu även i *Studies in Frontier History*, London. 1962, s. 542-51; C. Cahen: "Réflexions sur l'usage du mot de féodalité. A propos d'un livre récent", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, III (1960), I, s. 4-20. Jfr även L. Krieger: "Marx and Engels as Historians", *Journal of the History of Ideas*, XIV (1953), 3, s. 381-403).

ning kan anses som ”oföränderliga” i varje produktionssätt. Som Marx skriver i *Kapitalets* andra bok:

Vilka de sociala formerna för produktionen än är, förblir arbetare och produktionsmedel alltid dess faktorer. Men bäge är sådana bara i kraft av sin ömsesidiga separation. För att det i allmänhet skall vara möjligt att producera, måste de förenas. Det speciella sätt som denna förening realiseras på karakteriserar de olika ekonomiska epokerna i samhällsstrukturen.²

En fransk forskare, Balibar, utgår från förutsättningar som ligger ganska nära de ovan omtalade och ger en ”strukturalistisk” tolkning av den historiska materialismen, då han hävdar att skillnaden i produktionssätten grundar sig på ”variationen i förhållanden mellan ett litet antal element som alltid är desamma”,³ men som vart och ett har olika och fristående ursprung och historia. Denna uppfattning kommer till slut att upplösa enheten i den historiska processen i tusen små bäckar för varje enskild historia, medan den å andra sidan ser övergången från ett produktionssätt till ett annat som ett slags mystisk alkemi (”förhållandenas variation”) som lämnas utan egentliga förklaringar. I själva verket förstår inte Balibar den dialektiska karaktären i de marxistiska definitionerna av de olika produktionssätten, vilka samlats och beskrivits som varandra motsägande processer och inte som skilda statistiska enheter. Å andra sidan får, som Korsch helt riktigt observerade, de grundläggande kategorierna i den marxistiska sociala teorin sin fulla giltighet inom det produktionssätt som har skapat dem (det vill säga det kapitalistiska), medan de får olika betydelse under de skilda epokerna av mänsklighetens historia. Varje produktionssätt har i själva verket sitt speciella övergångssystem från materiell bas och politisk och juridisk påbyggnad i och till och med sina egna utvecklingslagar.⁴ Det tar lång tid innan teorin hunnit fördjupa sig i dessa problem.

Det finns dock ingen *nödvändighet* i den historiska dynamiken, som utvecklar sig på olika vis efter de skilda förhållandena och som också kan kännas vid uppehåll och tillbakagång. Så uppstår till exempel kapitalismen i Europa på grund av komplicerade historiska faktorer, där vid sidan av det gamla produktionssättets karaktär ”en betydande del som bekant utgörs av erövrande, underkuvande, mord och rov, kort sagt av våldet”.⁵ På grund av samma egenskap som får den att breda ut sig i världsformat kommer kapitalismen till slut att förändra förhållandena och utvecklingsrytmen för alla jordens folk. Men före kapitalismen, i kapitalets ”förhistoria” kan man hos Marx inte finna någon ”unilineär” teori om den historiska utvecklingen. På sin höjd kan man säga att slaveri, feodalism och kapitalism *faktiskt* följt efter varandra i den ordningsföljden i Europa. För övrigt skriver Marx aldrig att feodalismen *inte kan ge upphov till kapitalismen* och vice versa, att kapitalismen inte kan uppstå annat än genom feodalismen, utan bara att detta historiskt sett har hänt i Europa i modern tid. Det är svårt att komma på strukturella orsaker till att arbetarens skiljande från produktionsmedlen, kapitalismens första förutsättning, i inte skulle kunna inträffa någon annanstans.

Vi har sett att det av olika orsaker inte går att klara sig ifrån en ”dogmatisk” tolkning av den marxistiska uppfattningen av de förborgerliga produktionssätten bara genom att vidga det traditionella schemat och införa ett eller flera nya produktionssätt, eller genom att tillstå att det kan förekomma två eller tre utvecklingslinjer. Resultatet skulle i detta fall inte bli annat än en ny dogmatism, mera moderniserad och förfinad än de föregående men liksom de utan stöd i Marx'

² *Il Capitale*, II, 1, s. 43.

³ E. Balibar: ”Sur les concepts fondamentaux du matérialisme historique”, i L. Althusser—E. Balibar—R. Establet: *Lire le capital*, II, Paris 1965, s. 279, 288 (delvis i italiensk översättning: L. Althusser—E. Balibar: *Leggere Il Capitale*, Milano, 1968, s. 242-43).

⁴ Jfr K. Korsch: *Karl Marx*, Bari 1969, s. 175-81.

⁵ *Kapitalet*, I, 3, s. 172.

tanke. Man kan inte övervinna dogmatismen på annat sätt än genom en fördjupad analys av den marxistiska metoden och en kritisk omvärdering av huvudtankarna i den materialistiska historieuppfattningen, framför allt vad gäller ”produktionssättet”, som ovedersägligen bjuder på en rad tolkningssvårigheter. Vad Marx exakt menar när han talar om ”produktionssätt”, om ”ekonomiska formationer”, och om ”epoker” i mänsklighetens historia är ett problem som fortfarande ligger öppet för den marxistiska teorin. Genom en i viss mån ”filologisk” undersökning av ett speciellt problem har jag på föregående sidor endast försökt lägga fram det material som är nödvändigt om man vill tänka över frågan.

Vad det asiatiska samhället beträffar så märks det att Marx' inställning på detta liksom på andra områden har genomgått en utveckling, dels genom att han direkt observerat händelser i tiden, dels genom att han skaffat sig specialkunskaper (han har nu inte bara studerat Hegel utan också ekonomer, historiker och resenärer och till sist rättshistoriker och etnologer som Maurer och Morgan). Vad han skriver är inte helt klart och men här får man inte heller glömma att Marx inte bara var en skrivbordslärd utan något mycket mer, en man som med lidelsefullt intresse försökte förstå hur situationerna utvecklade sig och hur nya revolutionsmöjligheter framträdde. Det är ganska svårt att ur hans verk få fram en exakt definition på det ”asiatiska produktionssättet” och det är inte en tillfällighet att jag här i ytterst ringa omfattning använt detta uttryck för att konkret studera hur Marx' idéer om det asiatiska samhället utvecklades. Dessutom har jag försökt att så vitt det är möjligt förklara den skenbara motsägelsen i den dubbla användningen av adjektivet ”asiatisk”. Som vi redan sett använder Marx detta adjektiv å ena sidan som synonym till ”kommunens primitiva egendom”, å andra sidan för att ange några för det asiatiska samhället typiska drag (och alltså i en mera exakt historisk-geografisk mening, även om uttrycket inte är begränsat till det verkliga Asien utan också gäller det antika Egypten, etruskerna, Mexiko, Peru etc.).

I huvudsak kan man säga att Marx menade att de orientaliska samhällena karakteriserades av att en arkaisk form av social struktur, av egendomsorganisation, av arbetsledning, levde kvar — av historiska och geografiska skäl⁶ — och att det var ”en huvudsakligen stationär form jämfört med det hastigare framåtskridandet i Västerlandet. Endast i begränsad omfattning var den i stånd till en utveckling mot högre former. Men också på denna punkt varierade hans uppfattning, beroende på de yttre händelserna, i synnerhet de som ägde rum i Kina och i Ryssland. Det är intressant att notera att i jämförelse med den långa tradition som sammanfattades i Hegels *Föreläsningar över historiens filosofi* det hos Marx äger rum en intresseförskjutning, från pyramidens spets (den ”orientaliska despotismen”) till dess bas (den primitiva jordbruksgemenskapen). Däremot menade han aldrig att de orientaliska samhällena skulle ha genomgått slav- eller feodal-”faserna”. Slutligen är det nödvändigt att understryka att Marx, som huvudsakligen sysslade med andra problem, aldrig i grunden fördjupade sin undersökning av det samtida asiatiska samhället. Men det är felaktigt att tro att han såg sin tids Indien och Kina som konkreta och levande *modeller* av ”det -asiatiska produktionssättet”: i stället menade han att spåren och resterna av denna modell — ”låt vara i ett ruintillstånd” — ännu var skönjbara i de asiatiska ländernas ekonomiska och sociala

⁶ E. Collotti Pischel har helt riktigt understrukit hur ”det 'asiatiska produktionssättet' sådant Marx uppfattade det säkert var ganska efterblivet”. Av orsaker som jag hoppas mig ha redovisat uttömmande, instämmer jag däremot inte i vad samma författare skriver, då hon fortsätter: ”I 'gerarkiseringen' av produktionssätten fanns det troligen (... Marx' olika skrifter om det asiatiska produktionssättet återspeglar hans tanke under de senaste åren) ett inflytande från positivismen, som när det gällde det utomeuropeiska problemet mer än i fråga om andra problem lyckades neutralisera den romantiskt-humanistiska ådran hos Marx' revolutionära voluntarism”. Däremot är det sant, och vi skall också ta upp det i fortsättningen, att ”innehållet i Marx' omdömen om Asien lätt kan omformas till ett polemiskt vapen mot den antikononiala revolutionen” (”Om några tolkningar av Mao Tse-tungs personlighet”, *Studi storici*, VI, 1965, 4, s. 781).

struktur. Men Marx' analys av de ekonomiska processerna åtföljdes dock av en djup förståelse — så mycket åtminstone som tidens historiska och geografiska kunskaper tillät — för de utomeuropeiska kulturerna, för de värden som dessa rymde, för de möjligheter som de hade att en dag aktivt bidra till mänsklighetens allmänna befrielse. Och framför allt fanns där ett lidelsefullt deltagande i de tragiska händelser som drabbade de folk som inför hans ögon föll offer för kolonialismen och den kapitalistiska ackumulationsprocess som ägde rum i Västerlandet.

II. Tillbakagång för idén om det asiatiska produktionssättet

Den andra internationalen och Asien

Marx' komplicerade uppfattning om de orientaliska folken (som med säkerhet var bekant bland annat för några av de mest kända medlemmarna av Den andra nationalen, som Kautsky och Rosa Luxemburg¹) lämnade snart plats för ett nästan allmänt accepterat likställande av ”det asiatiska produktionssättet” (vare sig man benämnde det så eller ej) med den naturliga ekonomin, den ekonomiska efterblivenheten, stagnationen och omöjligheten till en självständig utveckling. I själva verket var de historiska förhållandena i slutet av artonhundratalet i grunden förändrade. Den process som Marx hade tagit upp och studerat nästan i dess begynnelse — mötet— motsättningen mellan Asien och det kapitalistiska Västerlandet — hade kommit att anta allt större proportioner. Den koloniala expansionen i Asien och Afrika, som nu höll på att nå sin kulmen, ställde de europeiska socialisterna inför nya politiska problem, som blev allt allvarigare och mera påträngande.² De första reaktionerna på den koloniala vågen under artonhundratalets sista år blev huvudsakligen negativa, vare sig de dikterades av en moralisk protest inför den grymhet som åtföljde erövringen eller inspirerades av tanken på att kolonialismen gav omedelbara ekonomiska fördelar endast åt borgarklassen. Det var just en gradvis förändring av den sistnämnda uppfattningen som kom att inleda en ny fas: den idén började vinna mark att utsugningen av kolonierna kunde hjälpa alla i Västerlandet, proletariatet inbegripet, och, när allt kom omkring, även de undertryckta folkgrupperna själva.

När Engels skrev till Kautsky 1882 uttryckte han sin bedrövelse över att han tvingades konstatera att de engelska arbetarna tycktes allt mer benägna att delta i ”det engelska monoopolets kalas på världsmarknaden och kolonierna”. I ”revisionistiska kretsar” dröjde det inte länge innan den uppfattningen gjorde sig bred, att man nu var tvungen att överge de gamla principerna för att i stället gå en ”socialistisk kolonialpolitik” till mötes.

Redan år 1896 skrev Bernstein i *Neue Zeit*:

Inte alla underkuvade folks kamp mot sina herrar är dock på samma gång en frigörelsekamp. Fientliga folk, som är oförmögna till civilisation, har inte någon rätt till vår sympati när de reser sig mot civilisationen ... Vi fördömer och bekämpar vissa metoder av underkuvande av vildarna, men inte att man låter underkasta vildarna och ställer dem inför den högre civilisationens rätt.³

Uppfattningar som var analoga med Bernsteins uttrycktes av bl.a. Vandervelde, Jaurès, holländaren Van Kol och tysken David. I Italien fick dessa idéer ett eko hos Claudio Treves vid tiden för boxarupproret. Vid detta tillfälle tog han i *Critica sociale* bestämt avstånd från Costas gamla paroll ”né un uomo, né un soldo” (varken en man eller ett öre), som hade varit slagordet för den italienska socialismens gamla antikolonialistbataljer. ”Socialistpartiet”, skrev Treves,

¹ Av Kautsky jämför framför allt *Die materialistische Geschichtsauffassung*, II, *Der Staat und die Entwicklung der Menschheit*, Berlin 1927, s. 94 ff, 204 ff, 226-27, 247 ff; av R. Luxemburg, *L'accumulation del capitale* (Kapitalackumulationen), inledning av P. M. Sweezy, översättning av B. Maffi, Turin 1960, s. 359 ff, 434.

² För detta avsnitt kommer vi huvudsakligen att utnyttja följande studier: H. Carrère d'Encausse—S. Schram: *Il marxismo e l'Asia* (Marxismen och Asien), Rom 1967; skilda författare: *La Deuxième Internationale et l'Orient*, utgiven av G. Haupt och M. Rebérioux, Paris 1967 (i denna volym återfinns även några bidrag om ”Le socialisme et la question coloniale avant 1914” som redan publicerats i en specialutgåva av *Le Mouvement social*, nr 45, oktober-december 1963); H. B. Davis: *Nationalism and Socialism*; D. Boersner: *The Bolsheviks and the National and Colonial Question*.

³ Engels' brev återgivet i H. Carrère d'Encausse—S. Schram: *Il marxismo e l'Asia*, s. 113, Bernsteins artikel citeras av L. Amodio i introduktionen till *Scritti scelti* (Skrifter i urval) av R. Luxemburg (Milano 1963, s. 27, not).

”kan inte ta avstånd från den kapitalistiska erövringen av Asien utan bör inse att ju fredligare denna erövring blir och i ju mer ekonomiska former, desto bättre kommer den privata säkerheten att garanteras för kapitalet, kapitalisterna och arbetarna som flyttat över dit, och när det gäller detta verk bör hela det civiliserade Europa ställa sig solidariskt”.⁴

Vid kongressen i Amsterdam år 1904 uttryckte sig Van Kol bland annat på följande sätt:

Skulle vi kunna lämna halva jordklotet åt dessa folks godtycke, dessa folk, som ännu befinner sig i barnaåren, som lämnar sitt lands rikedomar att förfalla, som lämnar de bördigaste delarna av vår planet ouppodlade? Eller skall vi, i hela mänsklighetens namn, ingripa så att jorden, som är människosläktets egendom, kan ge alla sina invånare medel för livsuppehållet?

Naturligtvis var Van Kol (som stöddes av Bernstein) för det andra alternativet. Kolonisationen var den oundvikliga produkten av de avancerade industrisamhällenas naturliga expansionsbehov. En dag kanske de gula och svarta folkraserna inte skulle behöva de vitas ”beskydd”. Men den dagen låg ännu fjärran. Till dess skulle också ett socialistparti, och till och med framtidens socialistiska samhälle, komma att behöva sin kolonialpolitik ”som reglerar förhållandena mellan de länder som på den ekonomiska utvecklingens skala har nått en högre grad än de efterblivna raserna ...”. Marx” hypotes, enligt vilken några länder skulle kunna klara sig utan en kapitalistisk fas, hade inte visat sig sann:

de primitiva folken kommer inte att nå fram till civilisationen utan att genomgå detta lidande. Det är alltså vår plikt att inte hindra kapitalismens utveckling, som är en ofrånkomlig länk i mänsklighetens historia; vi kan till och med gynna dess födelse, även om vi försöker att lindra födslovändorna...

I en kommission som ägnade sig åt dessa problem opponerade sig engelsmannen Hyndman mot Van Kol, då han bestämt fördömde imperialismen. Resultatet blev en motion i kompromissens tecken, som tog avstånd från ”den kapitalistiska kolonialpolitiken” och hyllade ”alla reformer som kunde förbättra förhållandena för koloniernas befolkning: uppförandet av skolor, hygien, offentliga arbeten”.⁵

Den verkligt stora sammandrabbningen ägde emellertid rum på Stuttgartkongressen tre år senare. Bernstein förklarade där att man inte längre kunde behålla en inställning som var utopistisk och ofruktbart negativ, utan att man var tvungen att konkret ta sig an den nya verkligheten. Fransmannen Rouanet förklarade att kolonisationen ”inte är ett kapitalistiskt fenomen, utan ett historiskt”. Van Kol lade åter fram sina vanliga teser och hävdade att kolonialpolitiken, med erövring och utsugning av kolonierna, inte var något i sig förkastligt. David, som stöddes av andra tyska socialister (bland vilka Noske), föreslog en rättelse som i kolonisationsidéen såg ”ett integrerande element för att nå civilisationen, som är ett mål för den socialistiska rörelsen”.

Mot revisionisterna ingrep Kautsky själv med argument som den traditionella socialistiska humanitetens hjulspår. Han förklarade sig överens med Bernstein om att man var tvungen att bli uppfostrare och rådgivare för de primitiva folken, men slog fast att det inte för den sakens skull var nödvändigt att erövra och dominera. Kolonisation och civilisationspolitik var inte synonyma, men satte i själva verket ömsesidiga krokben för varandra, vilket erfarenheten hade visat: där man

⁴ Citerad i G. Licata: *Notabili della Terza Italia* (Märkesmän i det tredje Italien), Rom 1968, s. 147, not. Om italienska socialisternas inställning till kolonialismen (ett problem som skulle vara värt ett mer ingående studium) jfr G. Arfé: ”Italie: Les socialistes l’Ethiopie et la Libye”, i *La deuxième Internationale et l’Orient*, s. 193-211; R. Battaglia: ”Le tradizioni anticolonialisti della classe operaia italiana”, *Rinascita*, nr 11-12, november—december 1958. Hänseftningar även i E. Santarelli: ”Le socialisme national en Italie”, *Le Mouvement social*, nr 50, januari—mars 1965.

⁵ H. Carrère d’Encausse—S. Schram: *Il marxismo e l’Asia* (Marxismen och Asien), s. 114; *La deuxième Internationale et l’Orient*, s. 24.

visar sig förstående i sitt förhållande till vildarna, tar dessa gärna emot en högre kulturs redskap och stöd.

Van Kol svarade Kautsky och använde sig av en blodig ironi som inte undgick att väcka åhörarnas munterhet och bifall. Om man, som Kautsky ville, skickade bilar till Afrika, skulle infödingarna kanske ta upp en krigsdans kring bilen och kanske upphöja den till en i raden av sina många gudomligheter. Van Kol fortsatte med att fråga sig vad som skulle hända om européer, till exempel Kautsky och han själv, skulle bege sig till Afrika för att lära infödingarna hur de skulle använda dessa bilar:

Det kunde också hända att de flådde oss, eller att de åt upp oss, och då ... (*strykande sig på magen*) är jag mycket rädd, eftersom jag är litet mer fysiskt välutvecklad än Kautsky, att mina vänner negrerna skulle föredra mig. (*Munterhet.*) Om vi européer for till Afrika med våra europeiska bilar, skulle vi bli offer för vår egen expedition. Vi bör i stället ha vapen i händerna för att eventuellt kunna försvara oss, även om Kautsky kallar detta för imperialism. ("*Utmärkt*", *från några av bänkraderna.*)

Efter denna diskussion på hög nivå avslogs med knapp marginal Van Kols förslag om en lösning av den kolonialpolitiska frågan: 128 röster stod mot 108 och 10 nedlagda.⁶

Att erövringen av kolonier var ett mäktigt medel för att korrumpera arbetarklassen i storstäderna underströks enhälligt under dessa år av socialister som Hilferding och liberaler som Hobson och till och med av imperialister som Cecil Rhodes. Med stor klarhet hade denne 1895 sagt till en vän:

Jag var i går i Londons Eastend och besökte ett möte av arbetslösa. Och då jag efter att ha hört de vilda talen som utgjorde ett enda skrik efter bröd gick hem och tänkte över vad jag sett var jag än mer än förut övertygad om imperialismens betydelse ... Min stora idé är lösningen av den sociala frågan, dvs. för att skydda det förenade kungarikets 40 miljoner invånare från ett mördande inbördeskrig måste vi kolonialpolitiker öppna nya landområden, vilka kan uppta befolkningsöverskottet och skaffa nya avsättningsområden för de varor som produceras i fabriker och gruvor. Imperiet är en magfråga, det har jag alltid sagt. Om ni inte önskar inbördeskrig måste ni bli imperialister.⁷

Från kritiken av kolonialismen och dess farliga effekter på västerlandets arbetarklass, lyckades de europeiska socialister, som inte delade Van Kols och Bernsteins revisionistiska inställning, likväl inte komma fram till en uppfattning som gav också koloniernas kamp en plats i den antiimperialistiska världsstrategin. Som vi sett avvek inte Kautsky från en humanitär hållning som dessutom präglades av paternalism i förhållande till de olyckliga "vildarna" eller rent av en Pilatus' hyckleri, när han skrev:

En lika stor utopi som att vilja behålla hantverket och bondeklassen är det att begära av socialdemokratin att den skall stödja infödingarna i kolonialländerna i deras kamp mot utsugningen, men det skulle betyda att man trampade på proletariatets intressen om man ville påstå att man stödde kapitalisterna i denna utsugning, eftersom dessa här till har statsmakten till sitt förfogande. Nej, detta verk är alltför smutsigt för att proletariatet skall kunna ta del i det. Att slutföra detta skamliga värv är en av borgarklassens historiska uppgifter och proletariatet bör betrakta sig lyckligt att inte på det sättet behöva besudla sina händer. För den skull behöver man inte frukta att borgarklassen sviker sin uppgift och låter den historiska utvecklingen hejdas. Denna historiska uppgift kan den inte svika, så länge den ännu innehar den sociala och politiska makten, ty denna uppgift innebär inte något annat än en ökning

⁶ H. Carrère d'Encausse—S. Schram: *Il Marxismo e l'Asia*, s. 116-22; *La Deuxième Internationale et l'Orient*, s. 25-35.

⁷ Citerad av Lenin i *L'imperialismo, fase suprema del capitalismo* (Imperialismen som kapitalismens högsta stadium, sv. uppl. Kristianstad 1969) i *Opere scelte* (Samlade verk), Rom 1965, s. 630.

av profiten.⁸

För övrigt var Kautskys ”vildar” de infödingar som var ”servila av instinkt” hos Labriola, som inte var humanitär i banal mening och som om någon borde ha en plats bland föregångsmännen inom den socialistiska ”kolonialpolitiken”.⁹ Naturligtvis beror användandet av en dylik terminologi åtminstone delvis på att det i främsta rummet var Afrika och inte Asien som under dessa år var ämnet för diskussionerna om kolonialismen. Men att Asiens och Afrikas länder utgjorde en värld för sig, annorlunda och lägre stående, var den allmänt spridda meningen: och när det gäller ”olikheten” lyckades man inte komma med mer bestämda uttryck än ”efterblivenhet” och ”mindervärdighet”. Problemet med dessa folks beroende skulle lösa sig av sig självt efter socialismens triumf vid slutet av en lång uppfostran. För ögonblicket var det otänkbart att de skulle delta i den nödvändiga kampen för denna seger. Några, som Van Kol, sträckte sig så långt att de ansåg att *la corvée* och nattarbetet (eftersom det ju rörde sig om varma länder ...) var otänkbart i kolonierna, liksom att upprätta demokratiska institutioner. Kautsky, som var mer försiktig och hade mindre förtroende för kolonisationen som ett utvecklingsmoment, påpekade att denna för sina egna mål använde de mest primitiva produktions- och ackumulationsmetoderna. Men vid sidan av kritiken mot dem som favoriserade en ”positiv kolonialpolitik” lyckades han inte själv komma med mer konstruktiva förslag, utan inskränkte sig, som vi sett, till att återuppväcka den traditionella moraliska förkastelsesdomen över den kolonialistiska utsugningen. Likväl var oförmågan till initiativ och självständig utveckling hos alla de utomeuropeiska folken ett fundamentalt postulat bland socialisterna inom Andra internationalen. Tanken återfinns till och med hos Rosa Luxemburg, som om imperialismens illgärningar skrev passionerade sidor, fyllda av våldsamt indignation¹⁰ och betydligt kraftfullare än den blyga och paternalistiska antikolonialismen hos andra socialistiska européer. I sin skrift från 1916 om *Socialdemokratins kris* fastslog Luxemburg:

Endast från Europa, endast från de äldsta kapitalistländerna, kan, när tiden väl är inne, appellen utgå om den sociala frigörelsen av mänskligheten. Endast de engelska, franska, belgiska, tyska, ryska, italienska arbetarna i förening kan anföra en befrielsearmé, sammansatt av förtryckta och utnyttjade folk från alla de fem världsdelarna, och endast en sådan kan fordra redovisning och gottgörelse för kapitalismens förstörelseverk och sekelgamla förbrytelser mot de underutvecklade folken.¹¹

Säkert är att Rosa Luxemburg år 1916 ville brännmärka det ”förräderi” som socialdemokratins ledare gjort sig skyldiga till och kalla proletariatet i de europeiska länderna till gemensam kamp mot det imperialistiska kriget. Men det är helt klart att hon, även om hon såg på de av kapitalismen underkuvade folken med djup mänsklig medkänsla (okänd för andra), ändå inte kunde riktigt bedöma deras revolutionära möjligheter. Orientens folk framstod aldrig för henne som möjliga *aktiva* krafter. En absolut eurocentrism hade hos Andra internationalens människor och partier ersatt Marx’ mycket mer nyanserade och komplicerade tankegång.

Det var Lenin som kom att rikta den bittraste och våldsammaste kritiken mot kolonialismens korrupperande makt inom vissa skikt av den europeiska arbetarklassen och om pekade på nödvändigheten av en ny världsordning för revolutionen, där också Asiens folk var kallade att spela en aktiv roll. Lenins problem gällde revolution i ett land som var efterblivet jämfört med de

⁸ K. Kautsky: *La questione agraria* (Jordbruksfrågan), inledning av G. Procacci, Milano 1959, s. 365. Fortfarande av Kautsky, jfr *Socialismo e colonie* (Socialism och kolonier). Città di Castello 1922. Jfr även I. Petit, i *La Deuxième Internationale et l'Orient*, s. 79-104; H. B. Davis: *Nationalism and Socialism*, s. 93 ff.

⁹ A. Labriola: *Democrazia e socialismo in Italia* (Demokrati och socialism i Italien), utgiven av L. Cafagna, Milano 1954, s. 16. Jfr även (samma s. 11 ff) den berömda intervjun från april 1902 i *Giornale d'Italia*.

¹⁰ Jfr t.ex. R. Luxemburg: *Valda skrifter*, s. 457-59.

¹¹ A.a., s. 460.

andra västeuropeiska staterna och som just genom sitt geografiska läge var hälften europeiskt, hälften asiatiskt. Eftersom han levde i en flernationell stat hade han dessutom möjlighet att inse vilken betydelse etniska och nationella faktorer kunde få under vissa historiska omständigheter. Lenin polemiserade mot den nyanslösa internationalismen hos Rosa Luxemburg (vilken i viss mån stod Bucharin, Pjatakov och Radek nära) och fastslog att det kunde finnas fall då nationella anspråk kunde påskynda den sociala revolutionen. Lenin kunde stödja sig på Marx när han hävdade att borgarklassen i de länder där kapitalismen ännu inte befast sin ställning gynnades av att den kunde handla inom ramen av en oberoende nationell stat när den skulle ersätta de gamla feodalklasserna. Naturligtvis var de nationella kraven ett fenomen som hängde ihop med den demokratisk-borgerliga revolutionen: men att tillmötesgå dem var detsamma som att öppna vägen för den stora framtida återföreningen av folken.

Men det intressantaste och nyaste som Lenin kom med var sammanställandet av den nationella frågan med den kolonialistiska. Han tillbakavisade tanken att varje initiativ från de undertryckta nationerna var fåfängt och att räddningen kunde komma enbart från det europeiska proletariatet. Han skulle naturligtvis alltid vara övertygad om att de som skulle gå i spetsen för revolutionen var arbetarklassen i de mest framåt-skridna länderna. Men inom den allmänna, antiimperialistiska strategin fanns det plats också för befrielseörelserna i de asiatiska länderna. Böndernas och den spirande borgarklassens kamp i kolonierna för sin egen befrielse från sina europeiska erövrare kunde inte isoleras från det europeiska proletariatets kamp för världsrevolutionen.

Under de år som förflöt mellan Marx' och Engels' död och bolsjevikernas revolution skedde den mest intressanta utvecklingen av Marx' tanke om det asiatiska samhället inte i vetenskapsmännens skrifter men i den levande politiska kampen. Dessa rörde världsrevolutionens strategi, inte dess teori. Ingen protesterade mot Marx' uppfattning om det asiatiska samhällets struktur och dess förhållande till de andra sociala formationerna. Några brydde sig inte om dem eller nöjde sig med att upprepa dem; andra, kanske de flesta, identifierade i allmänhet det asiatiska produktionssättet med den naturliga ekonomin (eller med någon av dess former). Lenin själv hörde förmodligen till de sistnämnda, men några händelser som utspelades i Asien (viktigast av dem alla den kinesiska revolutionen 1911) och den direkta erfarenheten av ett "efterblivet" land som Ryssland fick honom att övervinna den allmänna pessimismen om de orientaliska folkens möjlighet till revolution, vilken var en av följderna av uppfattningen om "den orientaliska stagnationen".¹²

¹² Om Lenins inställning, hans polemik med Luxemburg, Buchan, Radek, hans idéer i kolonialfrågan, jfr D. Boersner: *The Bolsheviks and the National and Colonial Question*, s. 32 ff; H. B. Davis: *Nationalism and Socialism*, s. 185 ff; H. Carrère d'Encausse—S. Schram: *Il marxismo e l'Asia*, s. 25 ff, 123 ff (där också några av de mest utmärkande av Lenins skrifter om dessa problem finns återgivna); E. H. Carr: *La rivoluzione bolscevica* (Den bolsjevikiska revolutionen), s. 398-416, 1033-39; R. Schlesinger: "Il Comintern e la questione coloniale", *Annali Feltrinelli*, IX (1967), s. 50-135, särskilt s. 55-72; J. Knief i *Partisans* 29-30, maj, juni 1966, s. 105 —15; E. Masi: *La contestazione cinese* (det kinesiska upproret), Turin 1968, s. 179-82.

Plechanov, Lenin och Trotskij

Vid tiden för Den andra internationalen fanns det likväl forskare som återupptog Marx". idéer om det asiatiska produktionssättet för att undersöka och fördjupa dem. Den främste bland dessa var i kanske Plechanov. I sin *Marxismens grundfrågor* hävdade han att upplösningen av den första primitiva sociala klanordningen lämnat plats för parallella utvecklingsvägar, som påverkades av olika geografiska förhållanden (han hade en anmärkningsvärd tendens att trycka på denna aspekt). I några länder hade de antika, feodala och kapitalistiska produktionssätten följt på varandra, i andra hade det asiatiska produktionssättet tagit överhanden.¹ Plechanov beskrev vad som karakteriserade det asiatiska produktionssättet utan att avlägsna sig mycket från Marx och underströk dess fastlåsta karaktär och omöjligheten till en yttre utveckling, om den inte framkallades utifrån, genom mötet med kapitalismen eller det västerländska proletariats revolution. Men mer än Plechanovs teorier intresserar den tillämpning av teorin om det asiatiska produktionssättet som Plechanov försökte göra på Rysslands historia. Som bekant hade han varit *narodnik*: sedan han efter 1880 hade blivit "occidentalist" fortsatte han att hävda att Rysslands historia och institutioner hade speciella egenheter jämfört med länderna i det centrala-västerländska Europa — men till skillnad mot *narodnikerna* lade han i dessa egenheter in en negativ innebörd. Enligt Plechanov var Ryssland före frigörelsen ett slags Kina i Europa, ett "orientalistiskt" eller "halvorientalistiskt" land. Men även om det karakteriserades av det asiatiska produktionssättet och den "orientalistiska despotismen" så hade Ryssland i jämförelse med andra "historiska Oblomov"-system som det antika Egypten eller Kina den fördelen att det låg nära Västerlandet. Peter den store hade bara kunnat lägga europeiska extremiteter till en kropp som inte desto mindre hade förblivit asiatisk; dessutom hade han accentuerat statens absoluta makt över samhället. Men den nya historiska kurs som han påbörjat hade nått sin logiska konklusion år 1861, det år som Plechanov hälsade som året för "finis Moskoviae".

När det gällde den ryska despotismens ursprung visade Plechanov en viss osäkerhet. Först satte han den i förbindelse med den mongoliska erövringen, men i fortsättningen hävdade han att despotismen hade fötts då man försökt skapa en stormakt på en primitiv jordbruksekonomisk grund. För att ur denna primitiva ekonomi få fram de nödvändiga medlen för den egna utvecklingen hade moskovitiska staten lagt under sig all jord. Plechanov begagnade denna tolkning i en polemisk avsikt, mot *narodnikerna*: den ryska bondekommunen var inte en idyllisk kvarleva av den primitiva gemenskapen utan den historiska produkten av det skattesystem varmed staten (det vill säga autokraten och hans byråkrati) hade underkuvat bönderna, som var förslavade, okunniga och gradvis underkastades en avhumaniseringsprocess.

Plechanov talade ibland om Ryssland som ett feodalland, men i hans verk som helhet dominerar den "asiatiska" tolkningen.

Det moskovitiska Ryssland hade varit ett land som utmärktes av det "asiatiska produktionssättet". Peter den stores reformer och framför allt, längre fram, upphävandet av slaveriet, hade dragit landet med i den allmänna europeiska utvecklingen, som var kapitalistiskt-borgerlig. Det fanns dock, enligt Plechanovs uppfattning, även efter 1861 i Ryssland kvar tyngande rester av den gamla ordningen.²

¹ G. Plechanov: *Le questioni fondamentali del marxismo* (Marxismens fundamentala frågor) utgiven av A. D'Ambrosio, Milano 1945, s. 75-76.

² Om Plechanov (när det gäller de här behandlade problemen): S. H. Baron: "Plechanov's Russia: The Impact of the West upon an 'Oriental' Society", *Journal of the History of Ideas*, XIX (1958), 3, s. 388-404; en fransk översättning av samma artikel i *Le contrat social* (1959); K. A. Wittfogel: *Il dispotismo orientale* II, s. 616 ff, *The Marxist View*

Lenins inställning till problemet med ”det asiatiska produktionssättet” har kanske inte studerats efter förtjänst och bjuder på dunkla punkter. Det som framför allt bör påpekas är att alltifrån de första skrifterna en av de viktigaste punkterna i hans analys är att Ryssland nu definitivt slagit in på den kapitalistiska utvecklingens väg. I det avseendet polemiserade han häftigare än någon annan mot narodnikerna och ställde upp på ”occidentalernas” yttersta flygel. Detta betyder ej att han inte var väl medveten om egenarten i Rysslands förflutna och komplikationerna i det arvnutiden hade att göra upp med. I Kapitalismens utveckling i Ryssland citerade Lenin det avsnitt i Kapitalets tredje bok, där Marx hävdar att kapitalet kan lägga under sig den feodala jordegendomen och även klanens mark liksom den lilla jordbruksegendomen som är förenad med den allmänna egendomen. Och han tillade:

I allmänhet är det ett misstag att tro att det för jordbrukskapitalismens uppkomst är nödvändigt med en speciell form av jordegendom ... Ingen speciell egenskap när det gäller besittandet av jord kan i sig utgöra ett oöverstigligt hinder för uppkomsten av kapitalismen, som antar olika former alltefter de olika juridiska, livs- och jordbruksförhållandena.³

Citatet är belysande därför att det visar hur Lenin mer än _för det förflutnas särart intresserade sig för verkligheten i nuet: kapitalismens sällsynt expansiva och nerbrytande kraft. När_ han talade om Rysslands förflutna använde han många gånger uttryck som ”asiatisk” och ”asiatism”, men oftare ”feodal” och ”feodalism” eller *krepostnitjestvo* (= livegenskap). Man skulle kunna anklaga honom för inkonsekvens, och det är inte en tillfällighet att Wittfogel har gjort det: han kommer dessutom med ytterligare anklagelser, som man inte vet om de är allvarligare eller löjligare: ”ordakrobatik”, ”strävan att dölja verkligheten”, ”dåligt samvete”, ”brott mot vetenskapen”.⁴ Men även om man bortser från detta billiga moraliserande, är anklagelsen för inkonsekvens bara alltför lätt om man följer den metod som används av Wittfogel och alltså i alla de drygt trettio volymerna av Lenins *Samlade verk* går på jakt efter alla stycken, citat och allusioner som syftar på Rysslands förflutna och, mera allmänt, på det förkapitalistiska produktionssättet (Wittfogel nöjer sig verkligen ibland med att pedantiskt leta efter adjektiv: så många gånger ”asiatisk”, så många gånger ”feodal” ...). Det hela blir med andra ord alltför enkelt, om man tänker på Lenin som en mer eller mindre akademisk sociolog och inte som en revolutionär. Lenin skulle ha svarat Wittfogel med samma Goethe-ord som han citerat 1917: ”Grå är all teori, min vän, men livets träd är evigt grönt.”⁵

Två gånger, med tjugo års mellanrum, citerade Lenin med underförstått gillande raderna i föreläsalet till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, där det talas om ett ”asiatiskt, antikt, feodalt och modernt borgerligt” produktionssätt som ”progressiva epoker i den ekonomiska samhällsformationen”.⁶ Bara en gång tycktes han falla för den ”unilinearistiska” frestelsen och talade om en ”allmän lag” för utvecklingen av det primitiva patriarkaliska samhället, genom slavsamhället, till livegenskapen och feodalismen och till slut till kapitalismen: men han gjorde det under en konferens som inte var avsedd för offentligheten, varför det skulle vara felaktigt att övervärdera betydelsen av det hela; och även vid detta tillfälle kände Lenin ett behov av att begränsa den

of Russian Society and Revolution samt: *The Marxist View of China*, s. 14; P. Vidal-Naquets introduktion till K. A. Wittfogel: *Le despotisme oriental*, s. 26-27; R. Risaliti: ”G. V. Plechanov da populista a marxista”, i *Critica Storica*, VII (1968), 4, s. 432-72.

³ V. I. Lenin: *Opere complete* (Samlade verk) III, *Lo sviluppo del capitalismo in Russia* (Kapitalismens utveckling i Ryssland), Rom 1956, s. 320.

⁴ K. A. Wittfogel: *Il dispotismo orientale*, II, s. 616-33.

⁵ Cit. av E. H. Carr: *La rivoluzione bolscevica* (Den bolsjevickiska revolutionen), s. 26.

⁶ V. I. Lenin: ”Che Cosa sono gli 'Amici del Popolo' e come lottano tontro i socialdemocratici” (Vilka äro ”Folkets vänner” och hur strider de mot socialdemokraterna?) i *Opere scelte* (Valda verk), s. 6; Karl Marx: första gången publicerad i den ryska Granat-encyklopedien, skriven av Lenin 1914, *Marx—Engels—Marxism*, Rom 1952, s. 19.

”allmänna lagen” till ”det stora flertalet länder”.⁷ Men vad som är viktigast att understryka är att Lenin aldrig tänkte på de förkapitalistiska formerna i teoretikerns anda, vilket också Plechanov på sätt och vis hade gjort, utan alltid som en politiker och revolutionär som brydde sig om det förflutna i den mån det kunde säga något om nuet. I större delen av de citat som skrupulöst samlats av Wittfogel framstår adjektiv som ”asiatisk” eller ”halvasiatisk”, återgivna i sitt sammanhang, klart som synonymer till efterbliven, barbarisk, förkapitalistisk, förtryckt, stagnerande. För Lenin var det inte så mycket ett teoretiskt problem som ett sätt att med hat och förakt teckna och framställa allt det som i Rysslands förflutna hindrade en utveckling i modern västerländsk mening. Det var nödvändigt att bekämpa detta ”fördömda förflutna av slaveri, asiatism, kränkning av människan”, att ”med rötterna dra upp allt som lever kvar av den asiatiska despotismen”.⁸

De förmodade motsägelserna hos Lenin måste alltid ses i detta ljus, annars förblir de oförklarliga. I en skrift från 1901 hävdar Lenin att ”det asiatiska styret tvingas stödja sig på de stora asiatiska jordegendomarna”, på det feodala system som består i ”utdelande av feodaljord” och på så vis bereder plats för ”asiatiska satraper”. Några månader tidigare hade han skrivit att ”kineserna lider av samma onda som plågar det ryska folket: en asiatisk regering, som avkräver bidrag från de ut-hungrade bönderna och med vapenmakt kväver varje liten frihetsönskan, och kapitalets slaveri, som också har trängt in i Mittens rike”. Fastän han inte bekymrade sig särskilt om att noggrant definiera de förkapitalistiska produktionsformerna och att rekonstruera Rysslands tidigare historia, förnekade Lenin aldrig existensen av ett asiatiskt ”arv” i det samtida Ryssland. Så skrev han till exempel 1914 i polemik mot *narodnikernas* drömmar om en ”rysk” väg till socialismen att ”Rysslands ekonomiska utveckling liksom hela världens från feodalism till kapitalism, och genom den kapitalistiska, på maskinteknik byggda produktionen till socialismen”. Men i samma artikel talade han också om ”livegenskapen” som hade hållit bönderna i Ryssland kvar i deras tillstånd av okunnighet fram till förra århundradet, så som ännu var fallet i Kina. År 1912 utropade han: ”Hur mycket av det gamla Kina finns det inte kvar i ryskt liv! Hur mycket av det gamla Kina i vår tsarism ...” Och vidare: ”Skillnaden mellan ’Europa’ och Ryssland är det senares efterblivenhet”.⁹

Alla dessa förklaringar torde — i strid mot Wittfogels teorier — visa att det hos Lenin inte var fråga om något övertänkt eller rent av machiavelliskt tillrättaliggande för att ge en ”feodal” i stället för en ”asiatisk” tolkning av den ryska historien, utan, i så fall, en övertygelse, som i korthet kan sammanfattas på följande sätt: den kamp som måste föras i Ryssland har i kapitalismen sin huvudsakliga medtävlare, som nu befäst sina positioner: likväl karakteriseras Ryssland av stor efterblivenhet, av kvarlevande förkapitalistiska element (”feodala”, ”asiatiska” och så vidare), och detta gör kampen ännu hårdare och svårare.

Vid 1906 års kongress för det ryska socialdemokratiska partiets enande kom dock det asiatiska produktionssättet att för ett ögonblick bli föremål för en hård ordväxling mellan Plechanov och Lenin. Händelserna år 1905 hade bland annat visat på det omöjliga i att en rysk revolution kunde bringas till seger utan böndernas stöd: den proletära revolutionen hade, som Trotskij sade,

⁷ V. I. Lenin: *Sullo Stato* (Om staten) (Föredrag hållet vid Sverdlovuniversitetet 11 juli 1919, för första gången publicerat i *Pravda* 18 januari 1929), i *Marx—Engels—Marxism*, s. 393-410

⁸ V. I. Lenin: *Opere scelte* (Valda verk), s. 351, 353 (*Due tattiche della socialdemocrazia nella rivoluzione democratica*), (Två slags socialdemokratisk taktik i den demokratiska revolutionen).

⁹ V. I. Lenin: *Opere complete* (Samlade verk), V, Rom 1958, s. 84 (*I feudali al lavoro — Feodalisterna i arbete*), IV, Rom 1957, s. 411-12 (*La guerra cinese — Det kinesiska kriget*), XX, Rom 1966, s. 355 (*Populismo di sinistra e marxismo*), XVIII, Rom 1966, s. 370 (*La piattaforma dei riformisti e la piattaforma dei socialdemocratici rivoluzionari — Reformisternas plattform och de revolutionära socialdemokraternas*), s. 64 (*La sostanza della "questione agraria" in Russia — Huvudinnehållet i agrarfrågan i Ryssland*).

förblött mot ”bondehärens” bajonetter. Enligt Lenins mening måste proletariatet påta sig den uppgift för vilken den ryska borgarklassen saknade vilja och förmåga, nämligen att föra den demokratiskt-borgerliga revolutionen till slut. Men denna uppgift var möjlig att genomföra endast under två förutsättningar. Den första förutsättningen var att arbetarna gick samman med bönderna. Bönderna, som trots att de inte var revolutionära i den mening som *narodnikerna* trott, — alltså för att de var emot kapitalismen såsom sådan — ”intresserade sig för närvarande inte för att till det yttersta försvara privategendomen, utan fastmer för att lägga under sig, de stora jordegendomarna, som är en av huvudformerna av denna privategendom”. Därför kunde proletariatet på detta stadium finna en allierad i bondeklassen: detta skulle tillåta proletariatet att störta autokratin och fullborda den demokratiskt-borgerliga revolutionen trots borgarklassens ljumhet och opposition. Som en följd av denna seger skulle man få — inte proletariatets socialistiska diktatur, utan ”proletariatets och böndernas demokratiskt-revolutionära diktatur”. Lenin var dock beredd att gå mycket längre. Sedan den borgerliga revolutionen förverkligats av dessa två enade krafter skulle hela bondeklassen upphöra att vara en revolutionär kraft och inte längre följa proletariatet på dess väg mot den socialistiska revolutionen. När man hunnit så långt borde proletariatet ännu en gång ta på sig ledarens uppgifter, krossa bondeklassens enhet och försäkra sig om hjälp från de halvproletära elementen, det vill säga de fattiga bönderna och bönderna utan jord, mot de rika bönderna ...”¹⁰ Den andra förutsättningen skulle vara ”spridningen av den revolutionära branden i Europa”.

Det var inom ramen för denna politik som Lenin vid Kongressen i Stockholm 1906 föreslog att man i jordbruksprogrammet för det ryska socialdemokratiska arbetarpartiet skulle införa ”konfiskeringen av de stora jordägarnas marker och, *under vissa politiska förutsättningar*, nationaliseringen av jorden”. Enligt Lenins mening (och här stöddes han i viss mån även av Kautsky¹¹) hade marxismen ”med största exakthet fastslagit att jordens nationalisering är möjlig och går att genomföra också i det borgerliga samhället, att den inte fördröjer utan påskyndar kapitalismens utveckling, att den representerar ett maximum av de borgerliga demokratiska reformerna vad gäller jordbruksförhållandena”. Förslaget (som sedan inte antogs) stötte på livlig opposition från mensjevikerna och framför allt från Plechanov, som å sin sida talade för att man i programmet skulle ta in en uppdelning av de stora jordägarnas mark bland bönderna. i syfte att bekämpa vad som fanns kvar av livegenskapen. Plechanov hävdade, som vi sett, att den tsaristiska despotismen fötts när den moskovitiska staten — för att från en primitiv jordbruks-ekonomi hämta de nödvändiga medlen för sin expansion — gradvis lagt under sig äganderätten till jorden och till slut förslavat bönderna. Vid kongressen i Stockholm talade han emot nationaliseringsidén som tycktes honom rymma farliga frön till en ”asiatisk restauration”. Plechanov drog som exempel fram den kinesiske statistikern Wang An-shih som med sina reformer ville göra staten till ensam ägare av jorden. Han fastslog: ”Vi väntar oss bara katastrofer från ryska Wang-An-shihers projekt och vi gör vad vi kan för att dylika projekt skall bli ekonomiskt och politiskt utförbara.”

Till Plechanov, som bad om garantier mot en möjlig restauration, svarade Lenin:

Den enda garantin ligger i en socialistisk revolution i Västerlandet. Utan denna förutsättning, med varje annan lösning av problemet (kommunalisering, uppdelning osv.) är restaurationen inte endast möjlig, utan direkt ofrånkomlig. Jag skulle vilja formulera denna tes i följande termer: den ryska revolutionen kan segra av egen kraft, men den kan inte i något fall behålla och befästa sina erövringar bara av egen kraft. Det är inte möjligt utan en socialistisk revolution i Västerlandet: utan denna förutsättning är

¹⁰ E. H. Carr: *La rivoluzione bolscevica* (Den bolsjevikiska revolutionen), s. 57.

¹¹ Jfr K. Kautsky: *La questione agraria* (Jordbruksfrågan), s. 366 ff, dessutom a.a., introduktionen av G. Procacci, s. LXXXIX och LXXXVI—XC.

restaurationen ofrånkomlig, med kommunaliseringen, med nationaliseringen och med uppdelningen, ty den lille jordägaren kommer att under alla möjliga former av egendom och besittning vara restaurationens stöd ... Om man uppställer problemet med relativa och konventionella garantier är det nödvändigt att fastslå följande: den enda konventionella och relativa garantin mot restaurationen ligger i att revolutionen genomförs med största möjliga kraft, att den genomförs direkt av den revolutionära kraften, med minsta bidrag av mellanhänder, försonare och fredsmäklare av vad slag det vara må — att denna revolution förs till ett slut.

Då Plechanov invände att nationaliseringen av jorden hade varit ”den ekonomiska grunden för det moskovitiska Ryssland”, svarade Lenin att de ekonomiska och sociala förhållandena hade ändrats:

Låt oss för ett ögonblick medge att det i det moskovitiska Ryssland, före Peter den store, verkligen förekom en nationalisering av jorden. Vad blir följden av detta? Enligt Plechanov betyder jordens nationalisering ett gynnande av det moskovitiska Ryssland. Det är bara det att här rör det sig inte om logik utan om en ordlek, utan någon analys av den ekonomiska grunden för fenomenen eller av idéernas ekonomiska innehåll. I den utsträckning en nationalisering förekom i det moskovitiska Ryssland (eller: om det i det moskovitiska Ryssland förekom en nationalisering av jorden) var dess ekonomiska grund det asiatiska produktionssättet. Men i det moderna Ryssland från .och med andra hälften av 1800-talet och än mer under 1900-talet har det kapitalistiska produktionssättet kommit att bli det dominerande ...

Genom ordens identitet förlorar Plechanov ur sikte den radikala olikheten mellan ekonomiska förhållanden, mellan produktionsförhållanden. När han talar om restaurationen i det moskovitiska Ryssland (eller rättare sagt om den föregivna restaurationen av de asiatiska produktionssätten) talar han i själva verket om en politisk restauration — som bourbonernas (som han för övrigt hänсыftar på) — det vill säga en restauration av en statlig antirepublikansk form under de kapitalistiska produktionsförhållandenas villkor.¹²

Men ”det asiatiska produktionssättet” var i själva verket ett slags ”mask”, under vilken en oenighet av djupare och mera genomgående natur dolde sig. Plechanov och mensjevikerna hävdade att det inte var möjligt att genom tvång föregripa händelsernas naturliga gång; att vända sig till bönderna, en huvudsakligen antirevolutionär kraft, betydde inte något annat än att förfalla till *narodnikernas* kätterier. Mensjevikernas hållning var orörlighetens, den mer eller mindre pessimistiska resignationens, i fatalistisk väntan på en borgerlig revolution som knappt skilde sig från den socialistiska revolutionen (inte bara på det teoretiska planet, utan också på det kronologiska ka). De ställde inte upp maktproblemet och detta rättfärdigade till en viss del deras vägran att nationalisera jorden: att nationalisera jorden skulle betyda att återlämna den till den gamla tyranniska staten och inte till den i grunden förnyade staten som erövrats av de revolutionära krafter som Lenin tänkte på (det var inte av en tillfällighet som denne betraktade nationalisering å ena sidan, den demokratiska republiken och alla funktionärernas valbarhet å den andra som av varandra beroende fenomen). Lenin angrep synnerligen häftigt mensjevikernas i huvudsak konservativa inställning och betecknade en möjlig restauration som ett ”*borgarklassens politiska vapen mot proletariatet*”:

De borgerligas intressen tvingar dem att kämpa så att inte proletariatet tillsammans med de revolu-

¹² För Stockholmskongressen och debatten mellan Lenin och Plechanov jfr V. I. Lenin: *Opere complete* (Samlade verk), X, Rom 1961, särskilt s. 167-172, 266, 315 (för de här citerade utdragen). Jfr även G. Migliardi: ”Il Partito operaio social-democratico russo” (Det ryska social-demokratiska arbetarpartiet) II, 1905-1917, i *Annali Feltrinelli*, V (1962), s. 899-900; B. D. Wolfe: *I tre artefici della rivoluzione d'Ottobre. Lenin, Trotsky, Stalin* (De tre huvudgestalterna i oktoberrevolutionen, Lenin, Trotskij, Stalin), Florens 1953, s. 485-86; K. A. Wittfogel: *Il dispotismo orientale* II, s. 48586 och *The Marxist View of Russian Society and Revolution* (Den marxistiska synen på det ryska samhället och revolutionen).

tionära bönderna fullbordar den demokratiskt-borgerliga revolutionen. I denna kamp tar till slut alltid borgerskapets filosofer och politiker fasta på historiska bevis och exempel. Förr blev alltid arbetarna lurade, och till och med efter revolutionens seger ägde en restauration rum; alltså kan det inte heller hos oss gå annorlunda till, säger borgerskapet, som naturligtvis vill försvaga det ryska proletariats tilltro till sin egen kraft och till den europeiska socialismen. De politiska motsättningarnas och den politiska kampens växande hårdhet leder till reaktion, säger borgarna, och anklagar arbetarna — och därför är det nödvändigt att mildra dessa motsättningar: i stället för att riskera reaktion efter segern är det bättre att inte kämpa för segern utan åstadkomma en kompromiss med reaktionen. Är det kanske av en slump som Plechanov har börjat gripa efter ett borgerskapets idealiska vapen mot proletariats? Nej, det var oundvikligt från det ögonblick då Plechanov felbedömde decemberupproret ("det var inte nödvändigt att gripa till vapen") och utan att kalla sakerna vid deras rätta namn har han i *Dnievnik* börjat predika att arbetarpartiet skall stödja kadetterna.¹³

I själva verket är det möjligt att Lenin, i sitt förtroende för kapitalismens upplösande och förnyande möjligheter, undervärderade tyngden av det ryska "asiatiska" arvet i förhållande till den nya ordningen: liksom det är möjlig att han inte alltför välvilligt betraktade vad som i alltför hög grad talade för en restriktiv hållning, även om han såväl före som efter revolutionen framhöll att det var nödvändigt att få hjälp från den västerländska arbetarklassen — vilket visar att han var väl medveten om svårigheterna och problemen med en revolution i ett efterblivet land.

Denna medvetenhet tog sig rent dramatiska uttryck under de sista åren av hans liv. Skrifterna från 1920 till 1921 är fyllda av anspelningar på "byråkratins plåga" och nödvändigheten att kraftigt bekämpa den, på "det ryska barbariet" och nödvändigheten att assimilera västerländska idéer, på svårigheten att gå "från förkapitalistiska förhållanden till socialismen". I skriften *Om jordränta* från 1921 skrev han bland annat:

Kasta en blick på kartan över RSFSR! Norr om Vologda, sydost om Rostov vid Don och Saratov, söder om Orenburg och Omsk, norr om Tomsk, sträcker sig omätliga vidder, som kunde inrymma tiotals väldiga kulturstater. Och på alla dessa vidder råder patriarkaliska förhållanden, halvbarbari eller rena rama barbariet. Och hur står det till på den avsides liggande landsbygden i hela det övriga Ryssland, där tiotals verst landsvägar — rättare sagt ofarbara vägar — skiljer byarna från järnvägen, dvs. från materiell förbindelse med kulturen, med kapitalismen, med storindustrin, med de stora städerna? Råder det inte patriarkaliska förhållanden, oblomoveri och halvbarbari också på alla dessa platser ...?

Kapitalismen är ett ont jämförd med socialismen. Kapitalismen är en välsignelse jämförd med de medeltida förhållandena, jämförd med småproduktionen, jämförd med byråkratin, som är förbunden med småproducenternas splittring ... Hos oss har byråkratin en annan ekonomisk rot: småproducenternas splittring och avskildhet, deras fattigdom och bristande kultur, de dåliga vägförhållandena, analfabetismen, frånvaron av utbyte mellan jordbruk och industri, frånvaron av förbindelser och växelverkan mellan dem.

I ett tal från följande år finner vi nedanstående rader:

Ryssland har gått igenom tre revolutioner, men Oblomovarna har förblivit vid liv, ty inte bara jordägaren är en Oblomov, utan också bonden, och inte bara bonden utan också den intellektuelle, och inte bara den intellektuelle, utan också arbetaren och kommunisten. Det räcker med att vi ser oss omkring, att se hur vi kommer samman, hur vi arbetar i kommissionerna, för att kunna säga att den gamle Oblomov lever än och att vi måste tvätta honom, rykta honom, ruska om honom och slå honom

¹³ V. I. Lenin: *Opere complete* (Samlade verk), X, s. 322. Man kan också på Plechanov använda den iakttagelse som G. Procacci gjorde apropå Kautsky och hans tendens att "hellre se sakerna som 'institut' än som 'krafter' ". Nationaliseringen av jorden var för honom just ett "institut", som han undersökte och bedömde utan att beakta de modifieringar som detta kunde ha genomgått allt efter det sätt man uppnått det beroende på de "krafter" som orsakat det. (K. Kautsky: *La questione agraria* (Jordbruksfrågan), s. LXXIX.)

för att göra något bra av honom.

Och i en annan skrift från 1923 bekräftade Lenin:

Vår statliga apparat är med undantag av Utrikesministeriets folk mer än något annat en kvarleva från det förflutna, som mindre än något annat har undergått allvarliga förändringar. Den har bara fernissats lite på ytan, men för övrigt har den förblivit en typisk relik från vår gamla statsapparat.

Vi är tvungna att eliminera varje spår av det som Tsarryssland och dess byråkratiska och kapitalistiska apparat i så rikligt mått lämnat efter sig i arv.

Kan man i dessa den senare Lenins skrifter se det senkomna erkännandet av ett fel, nästan ett slags Plechanovs postuma revansch?¹⁴ Ett klart och bestämt svar finner man kanske i en av de sista artiklar Lenin skrev för *Pravda* – och det är ett nekande svar:

Och ingen kommer sig för att fråga: skulle då inte ett folk som ställts inför en revolutionär situation, en sådan situation som uppstod under det första imperialistiska kriget - skulle det inte på grund av sitt förtvivlade läge störta sig in i en sådan kamp, som erbjöd det åtminstone några chanser att erövra inte alldeles vanliga betingelser för civilisationens fortsatta utveckling ... Hur går det om det fullständigt förtvivlade läget, som tiofaldigt arbetarnas och böndernas krafter, erbjöd oss möjlighet att börja skapa civilisationens huvudbetingelser på ett annat sätt än i de övriga västeuropeiska staterna? Har världshistoriens allmänna utvecklingslinje förändrats till följd härav? Har det grundläggande inbördes förhållandet mellan de viktigaste klasserna i varje stat som drages in eller redan dragits in i världshistoriens allmänna förlopp förändrats härav? Om det krävs en bestämd kulturnivå (ehuru ingen kan säga hurudan denna bestämda "kulturnivå" är beskaffad, ty den varierar i olika västeuropeiska stater) för att upprätta socialismen, varför kan vi då inte börja med att på revolutionär väg erövra förutsättningarna för denna, bestämda nivå och *sedan* på grundvalen av arbetar- och bondemakten samt sovjetsystemet sätta igång med att hinna i fatt de andra folken?¹⁵

Även Trotskij hade under åren före revolutionen skrivit om Rysslands förflutna (under inflytande av Parvus-Helfand och den liberale historikern Miljukov) i ordalag som inte alltför mycket skiljer sig från Plechanovs, även om han i sin analys drar helt annorlunda politiska slutsatser.

Även Trotskij såg 1906¹⁶ den ryska nationen som halvt europeisk, halvt asiatisk, och ansåg att den hade sina rötter i ett primitivt och stagnerande samhälle. Inte en inifrån kommande rörelse utan det yttre militära trycket hade för århundraden bestämt detta samhälles utveckling. För att kunna kämpa mot tartarerna och de polska, litauiska och svenska inkräktarna hade den ryska staten underkastat folket omänskliga prov, och detta hade omöjliggjort uppkomsten av en ägande klass och försenat utvecklingen av produktivkrafterna. På samma gång hade dock organisatoriska och administrativa krav tvingat staten att uppmuntra bildandet av en privilegierad grupp, av en byråkrati. Staten var verkligen den stora motorn i det ryska samhället, så till den grad att till och med kapitalismen i Ryssland tycktes vara en frukt av denna.¹⁷ Resultatet av allt detta blev ett

¹⁴ Så menade Wittfogel.

¹⁵ V. I. Lenin: *Opere scelte* (Valda verk), s. 1520, 1540, 1553-54, 1699, 1809, 1806-7.

¹⁶ Detta år skrev Trotskij i fängelset *Itogi i perspektivy* (Resultat och möjligheter) som publicerades i volymen *Nasa revoljucija* (Vår revolution) (jfr E. H. Carr: *La rivoluzione bolscevica* — Den bolsjevikiska revolutionen) s. 60, not. Trotskij omarbetade de uppsatser som samlats i denna volym och publicerade dem tre år efter 1905. Av detta verk finns en ofullständig italiensk upplaga (Milano 1948). Jfr även I. Deutscher: *Il profeta armato. Trotsky* (Den väpnade profeten, sv. uppl., Halmstad 1971), 1879-1921, Milano 1956, s. 149, 208 ff; P. Vidal-Naquets introduktion till K. A. Wittfogel: *Le despotisme oriental* (Den orientaliska despotismen), s. 26-27. Om den historiske Trotskij, L. Maitans inledning till L. Trotsky: *La storia della rivoluzione russa* (Den ryska revolutionens historia), Milano 1964. Tysk upplaga: Leo Trotsky: *Geschichte der russischen Revolution*. Berlin 1960.

¹⁷ L. Trotsky, 1905, s. 27-28, 32 ff. Starkare än Lenin underströk Trotskij statens roll i Rysslands industriella utveckling (om detta problem kan man studera några uppsatser av A. Gerschenkron, som finns samlade i *Il problema storica dell'arretratezza economica* (Det historiska problemet med den ekonomiska efterblivenheten), Turin 1965.

försvagande av statslivet och medelklassen.¹⁸ Statens makt, det utländska kapitalets dominans och borgerskapets ringa utveckling bidrog till att omöjliggöra liberalismens befastande i Ryssland. Om man dessutom tänkte på att den kapitalistiska utvecklingen på få år gett upphov till ett proletariat som inte var alltför talrikt, men koncentrerat som i få andra länder, fick man en förklaring till den ryska arbetarklassens speciella öde: detta att leda revolutionen från den borgerliga fasen till den socialistiska innan klockan i västerlandet ännu hade slagit för den socialistiska revolutionen. Erfarenheten från 1905 hade övertygat Trotskij om att ”i ett ekonomiskt efterblivet land kan proletariatet komma till makten tidigare än i ett avancerat kapitalistiskt land”.¹⁹

Trotskij återupptog några av dessa idéer i en artikel sex år senare.²⁰ Nödvändigheten att försvara Rysslands vidsträckta slättland hade kommit en förtryckarstat att födas, och detta hade dömt det ryska folket till barbari och efterblivenhet och hindrat det från den ekonomiska och kulturella utveckling som däremot varit typisk för Västerlandet: ”Under tusentals år har vi levt i en enkel träbarack och fyllt springorna med mossa: hur skulle vi kunna drömma om bågar och gotiska valv?”

Det tycktes Trotskij som ett typiskt fenomen i den ryska historien skulle vara det som han kallade ”substitutismen” (en grupp som ”substitut”, ersättning, för en saknad eller ännu ej formerad klass):

Först företrädde decemberrevolutionens män från 1825 idéerna hos en medelklass som ännu inte fötts. Sedan försökte *narodnikerna* att tala i en döv och stum bondeklass' namn. Och till slut påtog sig de intellektuella marxisterna uppgiften som de svagas språkrör, men lyckades endast väcka industrins arbetare. För dem alla var klassandan viktigare än klassen själv.

Detta fenomen hade dock definitivt försvunnit med revolutionen 1905-1906. Då hade arbetarmassorna satt sig i rörelse och börjat att handla i eget namn. Som påpekats²¹ kom Trotskij i själva verket att föreslå en ny ”substitution”, där den unge ryske proletären på sina egna skuldror skulle lägga uppgiften att leda den demokratiska revolutionen till slut som den svaga ryska borgarklassen var oförmögen att förverkliga. Men det var en ”substitution” som var dömd att snart försvinna genom den direkta övergången från den borgerliga fasen till revolutionens socialistiska.

Eng. uppl. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, Massachusetts 1962).

¹⁸ L. Trotsky, 1905, s. 59 och på andra ställen i texten.

¹⁹ Cit. av E. H. Carr: *La rivoluzione bolscevica*, s. 60.

²⁰ Artikeln om den ryska intelligensen, publicerades 1912 i *Kievskaja Mysl*; I. Deutscher (*Il profeta armato*, s. 258 ff) återger många utdrag.

²¹ P. Vidal-Naquets introduktion till K. A. Wittfogel: *Le despotisme oriental*, s. 27.

Stalin och Trotskij, den kinesiska frågan och fördömandet av det asiatiska produktionssättet

Arvet från Marx i fråga om de förkapitalistiska produktionssätten var tvetydigt och sammansatt. Den skrift där Marx djupast går in på detta problem (den om de *Förkapitalistiska ekonomiska formerna*) förblev tills vidare otryckt, och mot de få och inte alltid klara iakttagelser som finns spridda i *Kapitalet*, i *Till kritiken av den politiska ekonomin* och i artiklarna om Indien stod de precisa och apokalyptiska exemplifikationerna i *Manifestet*, av vilka man lätt kunde frestas att dra ett utvecklingsschema av universell räckvidd. Dessutom kom Engels' verk — i synnerhet det om *Familjens ursprung* med sin nyttiga och illusoriska enkelhet — med andra liknande bidrag. Fram till Lenins död och ännu någon tid efteråt gjordes det dock inte något kanoniskt fastställande av ”mänsklighetens utvecklingsstadier”. Schemat primitiv kommunism—slavsamhälle—feodalism var otvivelaktigt mycket spritt, men det var ingen dogm, ty man kände ännu inte behovet av dogmer.

Teorin om det asiatiska produktionssättet stötte inte på några allvarliga invändningar utan studerades i Marx' anda och tillämpades på de asiatiska folkens historia.¹ År 1928 blev dock tillämpningen av denna teori på det samtida Kina dömd som irrlärlig av det kinesiska kommunistpartiets sjätte kongress, som ägde rum i Moskva under Komintern, och fördömandet gavs 1930-31 än större eftertryck efter en debatt med sovjetiska orientalister. När *Sovjetunionens kommunistiska partis (bolsjevikerna) historia* trycktes och godkändes av partiets centralkommitté, kunde man i kapitlet ”Den dialektiska och historiska materialismen”, som författats av Stalin, läsa den klaraste och fastaste framställningen av den ”unilineära” teorin om historieutvecklingen:

Historien känner fem grundläggande produktionsförhållanden: den primitiva kommunen, slaveriet, feodalväldet, den kapitalistiska regimen och den socialistiska.²

Vilka händelser hade lett till denna förändring? Det första och enklaste svaret består i att man hänvisar till det dogmatiska klimat som under dessa år var rådande i Sovjetunionen; men det är ett otillräckligt svar, därför att det endast förklarar hur marken var beredd att ta emot vissa frön, inte mera. I själva verket hade det asiatiska produktionssättet ännu en gång dragits in en häftig och våldsam politisk strid, där många andra, större ting stod på spel.

Man får framför allt inte undervärdera det faktum att en ”asiatisk” tolkning av den ryska historien bara alltför väl kunde tillämpas på de former som den sovjetiska makten gradvis antog efter Lenins död. Iden om en förtryckarstat och en ny kast av byråkrater var, som bekant, den centrala punkten i den kritik som olika oppositionsgrupper — och speciellt trotskisterna — riktade mot Stalin och statsmaskineriet. Naturligtvis föddes denna kritik genom att man undersökte partiets

¹ Jfr t.ex. K. Marx: ”Über Indien und China”, med inledning av Rjazanov: *Unter dem Banner des Marxismus*, I (1925), 2, s. 370—402 (det gäller några artiklar av Marx i *New York Daily Tribune*, som föregås av en åtta sidor lång inledning av Rjazanov); L. Madyar: ”Die Ökonomik der Landwirtschaft in China”, *Unter dem Banner des Marxismus*, III (1929), I, s. 150-70; K. A. Wittfogel: ”Probleme der chinesischen Wirtschaftsgeschichte”, i *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 57 (1927), 2, s. 289-335; dessutom de skrifter av Rjazanov och Varga som citeras här i det följande; andra exempel tas upp av Wittfogel (*Il dispotismo orientale*, 11, s. 633 ff). Dessa forskare menade i allmänhet att Asiens historia inte rymde slav- och feodal-”etapper”, och att övervägandet av det asiatiska produktionssättet under årtusenden hade karakteriserat den ekonomisk-sociala strukturen, från den primitiva kommunismens upplösning fram till kapitalismen. De tolkade adjektivet ”asiatisk” i en huvudsakligen ”asiatisk” mening.

² *Sovjetunionens kommunistiska partis (bolsjevikerna) historia*. Utgåvor på främmande språk, Moskva 1949, s. 134. (Sv. uppl.)

och sovjetstatens utveckling dag för dag, i betydligt högre grad än genom att man tänkte igenom de idéer om Asien som framlagts av Marx och Engels. Det var bara alltför tydligt vilka möjligheter oppositionen hade att utnyttja dessa idéer.³ Trotskij återupptog och fördjupade efter revolutionen flera gånger sina idéer om Rysslands asiatiska förflutna. I juli 1922 publicerade han i två avsnitt i *Pravda* ett svar till historikern Pokrovskij som hade kritiserat de historiska uppfattningar som Trotskij lagt fram i sitt nyligen omtryckta verk om 1905 års revolution och där Pokrovskij särskilt till legenderna hade förvisat ”idén om den ryska historiska processens originalitet”.⁴ Trotskij polemiserade mot Pokrovskij (som han senare kallade ”en oförtröttlig konstruktör av historiska scheman som utsökt dekorerats och fernissas av marxismen”) och han angrep våldsamt teorin om den nödvändiga och ofrånkomliga utvecklingsfasen:

Med utgångspunkt från en viss pseudomarxism som inskränker sig till banala historiska konstateranden, till rena analogier, som i de historiska epokerna inte vill se något annat än en logisk följd av fasta sociala kategorier (feodalism, kapitalism, socialism, autokrati, borgerlig republik, proletariats diktatur), från en sådan utgångspunkt måste lösenordet om arbetarklassens maktövertagande i Ryssland förefalla som ett monstruöst avfall från marxismen.

I många avseenden kunde den tolkning av den ryska historien som han vid detta tillfälle gav uttryck för erinra om Marx' och Engels' observationer över särdragen i det asiatiska samhället. Ryssland, som var ett väldigt land med gles befolkning, spridd i byar och isolerade småstäder, karaktäriserades av en stark ekonomisk efterblivenhet. Hantverket var inte skilt från jordbruket och inskränkte sig i praktiken till böndernas arbete i hemmet:

I detta avseende står vi närmare Indien än Europa, liksom våra medeltida städer är mera lika Asiens än Europas städer, liksom vårt envælde, som ligger mellan de europeiska monarkiernas absolutism och den asiatiska despotismen, i många avseenden närmade sig den senare.

Under historiens lopp hade Ryssland inte lärt känna skräväsandet, den medeltida vetenskapen, skolastiken, städernas utveckling och reformationen. Hantverket hade inte lyckats dra fram en rysk kapitalism, och när det europeiska kapitalet, som först var kommersiellt, sedan finansiärt och industriellt, hade strömmat in i imperiet, då hade det uppstått

en helt modern kapitalistisk industri i en ekonomiskt primitiv miljö: en belgisk eller amerikansk industri — men runt omkring den dessa hyddor, dessa byar med trähus och halmtak, som varje år härjas av eldsvådor och andra olyckor . . . De mest ålderdomliga element vid sidan av de senaste europeiska företeelserna: häri ligger det europeiska kapitalets väldiga funktion för den ryska ekonomin.

Men också det ryska proletariats speciella förhållanden återspeglade landets allmänna efterblivenhet. Det hade inte upplevt medeltidens brödraskap och korporationer

utan knappt hade det berövats den primitiva plögen så kastades det direkt ut i industrin. Häri ligger orsaken till att det inte finns några konservativa traditioner, inga kaster inom proletariats, utan en friskhet i den revolutionära andan; härigenom föds — i samverkan med andra orsaker — oktoberrevolutionen och historiens första arbetarregering. Men häri ligger också orsaken till analfabetismen, en efterbliven mentalitet, bristande organisationsförmåga, oförmågan att arbeta systematiskt, avsaknaden av en kulturell och teknisk bildning. Vi marker ständigt följderna av dessa efterblivna

³ Christian Rakovskij skrev år 1930: ”Från en proletär stat med byråkratiska deformationer — enligt den definition som Lenin gav av vår politiska statsordning — utvecklas vi till en byråkratisk stat med proletär-kommunistiska kvarlevor. Inför våra ögon har det bildats en stor klass av styrande som har ständigt flera inre uppdelningar och som inom en inre cirkel förökar sig genom direkta och indirekta utnämningar” (cit. av P. Broué: *Storia del partito comunista dell'Urss* — Kommunistpartiets historia i Sovjet, Milano 1966, s. 365).

⁴ L. Trotsky: *Storia della rivoluzione russa*, s. 398. I denna volym (s. 495-505) återges Pokrovskijs svar. Om Pokrovskij jämför *Rewriting Russian History: Soviet Interpretations of Russia's Past*, utgiven av C. E. Black, New York 1957, s. 9 ff, jfr också P. Vidal-Naquets introduktion till K. A. Wittfogel: *Le despotisme oriental*, s. 32-35.

förhållanden i vår ekonomi och i vår kulturella uppbyggnad.

Det tsaristiska väldets nederlag i första världskriget, som berodde på den ovanligt låga produktionsnivån, var för övrigt det sista och avgörande beviset för den allmänna efterblivenhet som var frukten av just denna säregenhet i Rysslands historiska utveckling, som Pokrovskij envisades med att inte erkänna.

Trotskij återvände till dessa temata åren 1929-30, när han som landsflyktig på ön Prinkipo ägnade sig åt att skriva *Den ryska revolutionens historia*. Första kapitlet i detta verk ("Egenheter i Rysslands utveckling") innehåller den kanske mest fullständiga och slutgiltiga framställningen av hans idéer om det förrevolutionära Rysslands historia. Även här utgick Trotskij från konstaterandet att

det huvudsakliga och mest varaktiga särdraget i Rysslands historia är långsamheten i landets utveckling, vilken förorsakar ekonomisk efterblivenhet, primitiv social struktur och lag kulturell nivå. Befolkningen på det stora enorma och torra slättlandet, utsatt för de östliga vindarna och de asiatiska invasionerna, var av naturen själv dömd till långvarig stagnation.

Som ett gränslöst land, beläget mellan öster- och västerland, hade Ryssland alltid varit tvunget att försvara sig mot det politiska, kulturella och militära trycket från bägge håll; det hade utsatts för motsatta inflytanden och utvecklats enligt vad som "kan kallas lagen om den kombinerade utvecklingen, vilket innebär att olika faser finns vid sidan av varandra, olika stadier kombineras, arkaiska former blandas med mera moderna".

Under trycket från det rikare Europa sög den ryska staten upp en större del av nationalprodukten än vad staterna i Västerlandet gjorde, och dömde på så sätt inte bara massorna till dubbel misär, utan försvagade också grunden för de ägande klasserna. Eftersom staten dock hade behov av dessa senares stöd stimulerade man och reglerade deras tillkomstprocess. Som en följd härav kunde de privilegierade, byråkratiserade klasserna aldrig utveckla sig helt och alltså kom den ryska staten att alltmer närma sig Asiens despotiska regimer.

Vad gällde enväldets uppkomst underlät Trotskij inte att betona den fundamentala roll som vid statens födelse spelats av tartarerna men han underströk i än högre grad (och här närmade han sig Plechanov) att denna process var av relativt färskt datum:

Det bysantinska självhärskardömet, som de moskovitiska tsarerna officiellt gjorde till sitt i början av femtonhundratalet, underkuvade de stora feodaltherrarna, bojarerna, med hjälp av hovets adelsmän (*dvoriane*), liksom det underkuvade adelsmännen och gjorde bondeklassen till dess slavar, för att på denna grundval utveckla Petersburgshärskarnas imperatorsabsolutism. Senfärdigheten i hela processen belyses tillräckligt av det faktum att rätten till slaveri, som föddes mot slutet av 1500-talet, stadfästes på 1600-talet och nådde sin fulla utveckling under 1700-talet, juridiskt upplöstes först 1861.

Den fattigdom som var det utmärkande draget för hela den ryska historien hade fått "sitt mest deprimerande uttryck i frånvaron av de typiska medeltida städerna, centra för hantverkare och köpmän. Hantverket hade inte lyckats lösgöra sig från jordbruket och bevarade hemarbetets karaktär." Och städerna hade liksom Asiens städer förblivit "kommersiella, administrativa och militära centra, residens för adliga ägare, det vill säga centrum för konsumtion och inte för produktion".

Europeiseringen av landet, som påbörjats under Peter den förste, hade påskyndats under artonhundratalet, men satts igång mera som en efterhärming av Västerlandet än på grund av en inre utveckling. Trotskij drog här återigen fram sin teori om "substitutismen".

Att en klass åtar sig att finna en lösning på problem som intresserar en annan klass är en av de karakteristiska kombinationerna för efterblivna länder.

Också den industriella utvecklingens historia i Ryssland framstod för Trotskij som ytterligare ett bevis på lagen om ”kombinerad utveckling”. Industrialiseringen hade hoppat över många faser och satt i gång med förvånansvärd hastighet och på så sätt åstadkommit koncentrationsfenomen som var okända för till och med de mest framåtsträvande av de europeiska länderna och för Förenta staterna. Dessutom låg de mest betydande industrierna, bankerna och transportväsendet i händerna på det utländska kapitalet. Denna förvirrade och oregelbundna utveckling återspeglades i proletariats parallella utveckling:

Här måste man lägga märke till att det ryska proletariats inte har formats undan för undan under århundradenas lopp och släpat bakom sig bördan av det förflutna som fallet varit i England, utan att det gått framåt stötvis, med bryska förändringar av omständigheter, band, förhållanden och med våldsamma brytningar med vad som fanns från början. Just av den anledningen — framför allt under det förtryck som var utmärkande för tsarismen — kunde de ryska arbetarna nås av den revolutionära tankens mest våghalsiga slutledningar, liksom den efterblivna ryska industrin i grunden kunde förstå den kapitalistiska organisationen.

Mellan kapitalismens trånga ledande kretsar och folkets breda lager fanns det inga förmedlingar. Borgarklassens svaghet och politiska oförmåga berodde på ”arten av dess förhållande till proletariats och bönderna”:

Borgarklassen kunde inte dra arbetarna med sig eftersom det uppstod fientliga motsättningar i det dagliga livet och arbetarna mycket snart skulle ha lärt sig att ge en mera allmän innebörd åt sina strävanden. A andra sidan kunde bourgeoisien inte heller dra med sig bondeklassen, eftersom den hade gemensamma intressen med jordägarna och fruktade en omstörtning av egendomsförhållandena, hur denna nu kunde tänkas gå till. Om alltså den ryska revolutionen dröjde med att bryta ut, var det inte bara en kronologisk fråga: orsaken låg också i landets sociala struktur.

Rysk—japanska kriget och 1905 års händelser hade gett tsarismen en första stöt, men revolutionen hade också visat borgerskapets oförmåga att ställa sig i spetsen för en demokratisk rörelse: ”Under dessa förhållanden var det bara det unga proletariats som kunde ge bönderna ett program, en fana, en riktning”.⁵ När teorin om det asiatiska produktionssättet officiellt fördömdes hade *Den ryska revolutionens historia* ännu inte sett dagens ljus. Men författarens inställning var redan känd och det är troligt att efterklanger av de gamla tvistefrågor som plågat Plechanov, Lenin och Trotskij själv levde kvar både hos deltagarna i dessa debatter och Stalins motståndare. Dessutom hade Trotskij med liknande kriterier som grund analyserat den kinesiska situationen under dessa år. Teorin om det asiatiska produktionssättet hade dragits in i en annan allvarlig politisk diskussion, nämligen den som ägde rum mellan 1926 och 1928 om Internationalens politik i Kina, om anledningen till den revolutionära rörelsens nederlag och om det samtida Kinas ekonomiska och sociala situation.

Vilken politisk betydelse kunde teorin om det asiatiska produktionssättet ha när det gällde tolkningen av den kinesiska frågan? Det är bekant att Kominterns politiska linje i de underutvecklade länderna huvudsakligen grundade sig på alliansen mellan det svaga industriella proletariats i städerna och den så kallade ”nationella borgarklassen”. Nu kunde denna politiska linje inte finna ett bättre ”historiskt” stöd än utbredningen till Kina av den ”klassiska” historiska process som i Västerlandet fått städernas borgerskap — ett uttryck för den växande kapitalismen och bärare av demokratiska krav — att göra uppror mot feodalismens bojar.

Styrkeförhållandena kom härigenom att framgå mycket klart: å ena sidan det nationella borgerskapet och proletariats, som med förenade krafter ville fullfölja revolutionens borgerligt-

⁵ De ovan återgivna citaten har tagits från L. Trotsky: *Storia della rivoluzione russa*, s. 497, 499, 503, 17, 20, 21, 23, 26, 28.

demokratiska fas, å andra sidan den utländska imperialismen och resterna av feodalismen som ännu i hög grad levde kvar i det kinesiska samhället.

En sådan syn var däremot oförenlig med uppfattningen att det kinesiska samhället kännetecknades av kvarlevande asiatiska former snarare än av rester av feodalismen. Ett av de mest karakteristiska dragen hos det ”asiatiska” samhället (i marxistisk mening) var i själva verket just frånvaron av eller åtminstone den ringa betydelsen av de stora feodala jordägarna; makten låg hos en aristokratisk byråkrati som fick sina inkomster genom jordens beskattning och stadslivet saknade betydelse. Accepterade man denna uppfattning måste detta nödvändigtvis leda fram till övertygelsen att det kinesiska borgerskapet i städerna (till skillnad från det västerländska) inte kunde ha en självständig existens, utan i själva verket var förbundet å ena sidan med imperialismen (köpmännen), å andra sidan med den byråkratiska klassen (hantverkarna och köpmännen som hade till uppgift att förse den härskande klassen med det nödvändiga). På det politiska planet kunde resultatet av denna speciella analys av det kinesiska samhället bara bli en: en vägran att acceptera tanken att den nationella borgarklassen — vare sig den stöddes av proletariatet eller inte — kunde vara i stånd att leda en demokratisk revolution som var emot dess egna intressen; vidare den motsvarande övertygelsen att den nödvändiga grunden för en revolution som var avsedd att radikalt förändra de sociala förhållandena inte var en allians mellan en nationell borgarklass och proletariatet (i politiska termer Kuomintang och det kinesiska kommunistpartiet), utan ett samgående mellan städernas proletariat och de undertryckta bönderna.

Redan år 1925. Då han i Kominterns bulletin publicerade en artikel av Marx om Kina, underströk Rjazanov den stabilitet som karaktäriserade det ”asiatiska produktionssättet” och som först den utländska kapitalismen hade börjat upplösa. Han kom till slutsatsen att ”proletariatet ... förbereder sig att ställa sig i spetsen för de fattiga i staden och på landet”.⁶

Samma år hävdade ekonomen Eugen Varga att ledningen för befrielseörelsen i Kina tillkom proletariatet, och att dess huvuduppgift var att utarbeta en klar jordbrukspolitik: i denna artikel uppehöll sig Varga särskilt vid några av Marx' åsikter om den sociala strukturen i de asiatiska länderna.⁷

Viktigare är dock en serie artiklar av samme Varga som tre år senare dök upp i Kominterns bulletin, vari han tar upp problemen kring den kinesiska revolutionen. Varga utgick från konstaterandet att:

Kina befinner sig i en period av revolutionär popplösning av en förkapitalistisk ordning, grundad på den enkla reproduktionen (Marx' ”asiatiska produktionssätt”) som innehåller många feodala element, men den är på väg från en etapp av halvkolonialistisk, ofullbordad kapitalism till en arbetarnas och böndernas diktatur.

Om borgerskapet — fortsatte Varga — lyckades lösa jordbruksfrågan på borgerlig grund skulle det kinesiska industriproletariatet inte uppnå sitt mål att dra till sig den stora massan av bönder. Men utan bondeklassens hjälp — och om han så måste kämpa mot bönderna — är det inte omöjligt (*sic!* en tydlig vägran att använda ordet ”möjligt”) för den unge industriproletären, som inte har många medbröder, att omkullkasta -borgerskapets (det kinesiska eller utländska) liksom militaristernas makt. Det är därför som jordbruksfrågan utgör det centrala problemet i den kinesiska frågan.

⁶ D. Rjazanov: ”Karl Marx et la Chine”, *La correspondance internationale*, nr 68, 8 juli 1925, s. 563-64 (i denna skrift fanns en presentation av Marx' artikel om Revolutionen i Kina och Europa, sedan åter tryckt i *La correspondance internationale*, nr 122, 16 december 1925, s. 1035-37).

⁷ E. Varga: ”La situation économique en Chine”, *La correspondance internationale*, nr 122, 16 december 1925, s. 1035-37.

Varga menade att det var felaktigt och skadligt att tala om en kinesisk ”feodalism”: felaktigt på grund av de talrika olikheterna med den europeiska feodalismen: i Kina förelåg exempelvis klara integrationsförhållanden mellan dem som levde på jordröntan å ena sidan, köpmän och ockrare å andra; skadligt, därför att talet om feodalism ledde till opportunistiska fel, eftersom det ledde folk att tro att det var nödvändigt med en borgerlig ”fas” i Kina och att man därför åtminstone för en tid, måste begränsa målen för den revolutionära kampen. Däremot

är en agrarrevolution som leds av borgarna, en ”tredje stadiets” revolution, en borgerskapets och bondeklassens gemensamma revolution mot det feodala markherraväldet omöjlig i Kina. Den är omöjlig, därför att det inte finns något riktigt feodalt markherravälde, därför att alla borgerskapets skikt har del av jordröntan och inte kan göra revolution mot sig själva. Den borgerligt demokratiska jordbruksrevolutionen måste i Kina komma till stånd genom en kamp emot borgarklassen.⁸

Eftersom Varga utgick från en rikhaltig och väl dokumenterad analys av Kinas ekonomiska och sociala situation, där han i hög grad tillämpade Marx' idéer om det asiatiska samhället, kom han att formulera politiska antaganden som skilde sig tydligt från dem som under många år bestämt (och åtminstone i viss mån fortsatte att bestämma) Kominterns kinesiska politik, medan de däremot hade tydliga beröringspunkter med Trotskij's ställningstagande. Denne hade redan 1924, vid ett möte i Politbyrå, kritiserat det kinesiska kommunistpartiets anslutning till Kuomintang, utan att dock insistera alltför mycket i frågan. Han brydde sig inte särskilt mycket om den kinesiska frågan förrän 1926, då han åtskilliga gånger protesterade mot Kuomintang's upptagande i Komintern och hävdade nödvändigheten av att kommunistpartierna och Sovjetunions politik måste röra sig på skilda plan. År 1927 reserverade han sig mot att kommunister deltog i Wuhan-regeringen tillsammans med Kuomintang's vänster, men han gick inte så långt att han krävde kommunisternas utträde ur regeringen. När regeringskrisen i Wuhan var över attackerade han våldsamt Stalins och Bucharins politiska linje liksom tillämpningen av ”stadieteorin” på Kina. Enligt Trotskij

är den stora och medelstora jordegendomen (som den förekommer i Kina) på det mest intima sätt knuten till stadskapitalet, däri inbegripet också det utländska kapitalet. I Kina finns det inte en kast av feodalar som står i opposition till borgerskapet. Den utsugare som är mest spridd, vanligast och mest hatad på landsbygden är kulaken, en ockrare som är stadskapitalismens agent. Öljaktligen har jordbruksrevolten en både antifeodal och anti-borgerlig karaktär. I Kina kommer det inte att bli — eller också i blott obetydlig omfattning — en fas som går att jämföra med den första fasen i vår revolution, där kulaken marscherade med de fattiga bönderna, ofta i spetsen för dem, mot jordägaren. Jordbruksrevolutionen i detta land innebär, och kommer att innebära, inte bara en revolt mot herrarna, som är relativt få till antalet, och mot borgarklassen, utan också mot kulaken och ockraren.

Trotskij angrep också idén om de ”feodala kvarlevorna” och gick så långt att han hävdade att kapitalismen nu dominerade i den kinesiska ekonomin och att det följaktligen var nödvändigt med en proletär hegemoni i den revolutionära kampen:

Det är klart att det inte skulle finnas något hopp om de feodala kvarlevorna verkligen dominerade i den kinesiska ekonomin, som ledarna påstår i kommunistiska internationals exekutiv. Men som tur är kan kvarlevorna i allmänhet inte dominera. Inte heller på denna punkt råder programförslaget någon bot på de misstag som begåtts, utan förstärker dem istället med en dimmig undanflykt. Programmet talar om ”övervägande feodala och medeltida förhållanden i såväl landets ekonomi som dess politiska överstruktur ...” Detta är fullständigt felaktigt. Men vad menas med *övervägande*? Gäller det antalet personer som är inblandade eller gäller det den förhärskande tendensen i landets ekonomi? En inre, ytterst snabb utveckling av den ekonomi som bygger på finans- och handelskapitalism och dess

⁸ E. Varga: ”Les problèmes fondamentaux de la révolution chi-noise”, *La correspondance internationale*, nr 56, 16 juni 1928, s. 669 —70 (följande avsnitt i numren 60 till 63).

erövring av landet, det fullständiga beroendet av handeln i de mest betydande bonderegionerna, utrikeshandelns enorma och ständigt växande betydelse, den kinesiska landsbygdens totalt underordnade ställning i förhållande till städerna; allt detta bevisar hur beroende Kina är av de kapitalistiska förhållandena. Naturligtvis har förhållandena med slaveri och halvslaveri en stor betydelse. Till en del härrör de från feodalepoken, till en del är de nya formationer, kvarlevor från det förflutna som beror på produktivkrafternas efterblivenhet, på överbefolkningen på landsbygden, på finanskapitalets och ockrarnas inverkan osv. Men det *förhärskande* elementet är inte de ”feodala” förhållandena (eller mera exakt slaveriförhållandena och de förkapitalistiska förhållandena) utan de kapitalistiska förhållandena. Övrigt är det bara denna de kapitalistiska förhållandenas dominerande roll som tillåter oss att allvarligt överväga möjligheten av proletariats hegemoni i den nationella revolutionen.

Och vidare:

... i Kina existerar det knappast någon klass av storgodsägare, jordägarna är ännu närmare förbundna med kapitalisterna än vad som var fallet i Tsarrysland, medan frågan om den nationella befrielsen spelar en ovanligt viktig roll. Följaktligen är de kinesiska bönderna på intet sätt i stånd att föra någon *oberoende* politisk revolutionär kamp, lika lite som de ryska bönderna var det ... Allt detta gör det klart att för Kina, som redan upplevt 1925-27 års experiment, är den demokratiska diktaturens formel en ännu farligare fälla än den var efter februarirevolutionen.⁹

Trotskijs analys (som delvis, åtminstone fram till 1927, delades av Radek) gick alltså Vargas tillmötes i det att den underströk de nära banden mellan städernas borgarklass och jordägarna, även om hans benägenhet att övervärdera utvecklingsgraden i de kapitalistiska förhållandena kom honom att i jordägarna helt enkelt se vanliga agenter för städernas kapitalism.¹⁰ Historikern S. M. Dubrovskij (som jämförde det asiatiska produktionssättet med feodalismen) underströk detta objektiva samgående mellan trotskister och gynnare av det asiatiska produktionssättet: ”En oriktig uppfattning av de orientaliska folkens och speciellt Kinas utveckling har lett trotskisterna, som har trott på ett speciellt ”asiatiskt” produktionssätt, till en serie misstag, både i sitt program och i sin taktik.”¹¹

Om man från debatten om den asiatiska frågan inom Komintern går till de kinesiska kommunisternas olika ställningstaganden, blir problemet allt oklarare och mer komplicerat. Framför allt bör man lägga märke till att teorin om det asiatiska produktionssättet fick betydligt färre anhängare under dessa år i Kina och diskuterades avsevärt mindre öppet än i Sovjetunionen. Det är troligt att användandet av ett uttryck som ”asiatisk” i klart pejorativ bemärkelse åstadkom inte

⁹ L. Trotsky: *La Terza Internazionale dopo Lenin* (Den tredje internationalen efter Lenin), utgiven av L. Maitan, Milano 1957, s. 198-99, 221-22, *La rivoluzione permanente* (Den permanenta revolutionen) utgiven av L. Maitan, Turin 1967, s. 100-1. Beträffande Trotskys inställning till den kinesiska revolutionen kan utom de två ovan citerade böckerna nämnas: *Scritti* (Skrifter) 1929-1936, utgivna av L. Maitan, Turin 1962, i synnerhet s. 123-24 (*La difesa dell'Urss e l'Opposizione* — Försvaret av Sovjet och oppositionen — 1929) och framför allt *Problems of the Chinese Revolution*, New York 1932 (ny upplaga New York, 1962). Denna volym omfattar, förutom Trotskijs huvudinlägg i den kinesiska frågan, ett viktigt brev från honom till Max Schachtman, utgivare av volymen, och ett bihang av skrifter av andra författare (Sinovjevs avhandlingar, ett tal av Vuyovic, det berömda ”brevet från Shanghai” av Nassonov, Fokine och Albrecht). Jfr dock även I. Deutscher: *Il profeta disarmato. Trotsky 1921-1929*, Milano 1961 (sv. uppl. Den avväpnade profeten, Halmstad 1972), s. 61, 64, 221, 227-31; R. Schlesinger: *Il Comintern e la questione coloniale*, s. 97, 103; E. Masi: *La contestazione cinese* (Den kinesiska revolten), s. 18-25. En användbar antologi av dokument är P. Broué: *La question chinoise dans l'Internationale communiste*, Paris 1965.

¹⁰ Jfr H. Carrère d'Encausse—S. Schram: *Il marxismo e l'Asia*, s. 229 not: enligt dessa författare var motsatsen sann, det vill säga städernas borgarklass emanerade från jordägarna. Det som emellertid skall understrykas är att både Trotskij och Varga påpekade band mellan stad och land och gav ett avgjort negativt omdöme om det kinesiska borgarskapet. De två ovanstående författarna tycks (i likhet med Schlesinger) överdrivet betona likheterna mer än olikheterna mellan Kominterns politik och Trotskijs inställning i den kinesiska frågan.

¹¹ Cit. av K. F. Shtepa: *Ryska historiker och Sovjetstaten*, New Brunswick (N. J.), 1962, s. 76.

liten förvirring bland de kinesiska intellektuella.¹² De ledande inom Komintern, vars informationer om den kinesiska situationen ofta var oexakta och ofullständiga, var förstäligt nog benägna att på Kina tillämpa den terminologi och de undersöknings- och bedömningskriterier som de var mest hemmastadda med.

De kinesiska ledarna hade tydligen en helt annan möjlighet till direkt analys, men stod sedan inför problemet att förena sina olika tolkningar av den kinesiska verkligheten med politiska önskemål och att få dem att gå ihop med Kominterns terminologi. Enskilda detaljer i teorin om det asiatiska samhället kunde användas eller stod deras analyser nära. Men man kan anta att detta faktum inte tillmättes särskilt stor betydelse. Dessutom ledde partiets svaghet (och Kominterns styrka) ofta till ett antydande och försiktigt språk och, i de mest allvarliga fallen, till och med till försvar av idéer och politiska linjer som man i själ och hjärta inte alls delade. Det räcker med att erinra sig fallet med Ch'en Tu-hsiu, en av de mest framstående kinesiska intellektuella, parti-sekreterare från partiets grundande och punktlig verkställare av Kominterns direktiv, trots att han ofta inte delade dess uppfattning (Ch'en avsattes från sin post år 1927, anklagades för "högeropportunist", blev sedan trotskist och dog 1942 i ett av Kuomintang's fångelser), eller på fallet med Chu Ch'iu-pai, som var Ch'en Tu-hsius huvudanklagare och hans efterträdare, trots att han delat dennes politiska linje.¹³ Tyvärr har inte personer som Ch'en Tu-hsiu, Chü Ch'iu-pai, Li Li-san, Peng Shu-chih ännu varit föremål för uttömmande forskningar och dokumentationen över deras verksamhet är sparsam och svår att komma över. I sakernas nuvarande läge kan man inte dölja intrycket av en kontinuitet i det väsentliga (åtminstone innan Maos linje vann framgång) och av en allmän tendens hos de kinesiska ledarna att — låt vara i olika hög grad — gå "mer till vänster" än Komintern, vilken för det mesta fungerade som broms. Allt detta betyder dock inte att man kan stryka ett streck över polemik och inre motsättningar och av de kinesiska kommunisterna göra en enda grå massa; inte heller kan man acceptera tendensen hos en del engelska sinologer att i kommunisterna (Mao inberäknad) inte se något annat än ett slags sprattelgubbar, vars trådar man ryckte i från Moskva.¹⁴

Det finns likväl en objektiv svårighet att sammanfatta och exakt definiera de ideologiska och politiska ställningstagandena hos de olika ledarna inom det kinesiska kommunistpartiet, och detta gör det å sin sida ytterst svårt att försöka precisera den politiska innebörden i frågan om det

¹² Jfr B. Schwartz: "A Marxist Controversy on China", *Far Eastern Quarterly*, XIII (1954), s. 143-53, särskilt sidorna 150-51.

¹³ Om denna period av det kinesiska kommunistpartiets historia jfr B. Schwartz: *Chinese Communism and the Rise of Mao*, Cambridge (Mass.) 1951 (ny upplaga 1964); C. Brandt—B. Schwartz—J. K. Fairbank: *Storia documentaria del comunismo cinese* (Dokumentär historia om den kinesiska kommunismen), Milano 1963; S. Swamp: *A Study of the Chinese Communist Movement 1927-1934*, Oxford 1966; J. Guillermez: *Histoire du parti communiste chinois (1921-1949)*, Paris 1968; E. Collotti Pischel: *Le origin; ideologiche della rivoluzione cinese* (Det ideologiska ursprunget till den kinesiska revolutionen), Turin 1958; E. Masi: "Linee di storia del PCC" (Kinesiska kommunistpartiets historiska utvecklingslinjer), *Giovane critica*, 1968, nr 18, s. 42-57. Om förhållandena till Komintern, jfr förutom de ovan citerade verken av Schlesinger, Carrère d'Encausse—Schram, även E. H. Carr: *La rivoluzione bolscevica*, s. 1257-1311 och *Socialism in one Country, 1924-1926*, 3 volymer, London 1958-64; R. C. North: *Moscow and Chinese Communists*, Stanford 1953 (ny upplaga 1963); H. R. Isaacs: *La tragedia della rivoluzione cinese* (Den kinesiska revolutionens tragedi) 1925-27, Milano 1967. Mycket värdefull är dokumentantologin *The Communist International, 1919-1943*, utgiven av J. Degras, II, 1923-1928, London—New York—Toronto 1960 (av samma Degras "United Front Tactics in the Comintern", 1921-1928, i *International Communism*, utgiven av D. Footman, St Antony's Papers, nr 9, s. 9-22). Mer fördjupade bibliografiska hänvisningar, förutom i här citerade arbeten, i J. Chesneaux—J. Lust: *Introduction aux études d'histoire contemporaine de Chine*, Paris—La Haye 1964 och i J. Chesneaux: *L'Asia orientale nell'età dell'imperialismo*, Turin 1969.

¹⁴ Jfr E. Collotti Pischel: *Su alcune interpretazioni della figura di Mao Tse-tung*, s. 757-58 (Om några tolkningar av Mao Tsetungs personlighet), s. 757-58.

asiatiska produktionssättet i Kina under åren 1925 och 1930. Som redan antytts skulle man komma ganska långt från verkligheten om man föreställde sig en öppen diskussion av detta problem eller om man rent av försökte särskilja de olika ställningstagandena. Det skall, som vanligt, Wittfogels ytterliga idealism till för att, mer eller mindre frivilligt, hävda att Stalin, Trotskij, Bucharin, Chü Ch'iu-pai och Mao Tse-tung huvudsakligen skildes åt av alternativet: feodalism — asiatiskt produktionssätt. Man kan inte komma ifrån att ett accepterande av teorin om det asiatiska produktionssättet, som sattes i relation till det samtida Kina, kunde stödja en viss politisk linje, men hur detta konkret gick till kan man naturligtvis i dagens läge ännu inte betrakta som upplärd.

Wittfogel fastslår, inte utan skäl, att den främsta stödjaren av teorin bland kommunisterna var Chü Ch'iu-pai,¹⁵ som härvidlag fick strid av de två rådgivare som Komintern satt vid hans sida, Heinz Neuman och Besso Lominadze. De källor han citerar verkar dock inte helt övertygande och Wittfogels teori kan på sin höjd betraktas som en fascinerande sådan. 1927 var, som bekant, året då koalitionsregeringen i Wuhan mellan Kuomintang's vänster och det kinesiska kommunistpartiet upplevde sin definitiva och avgörande kris och det år då den kinesiska revolutionen led sitt tragiska nederlag. Stalin, som utsattes för Trotskij's allt beskärare kritik, beslöt att tränga ut honom åt vänster och på så sätt börja en ny strategi. Den kinesiska borgarklassen hade, hävdade han, gjort sig skyldig till förräderi, men detta betydde inte att Kominterns linje var felaktig: det var bara dess tillämpning som var felaktig, vilket berodde på "högeropportunisten" hos Ch'en Tu-hsiu och andra kinesiska ledare. Den kinesiska borgarklassen hade misslyckats med sin uppgift, men proletariatet var berett att med böndernas hjälp samla upp arvet: en ny revolutionsväg var på väg.

Den 7 augusti sammankallade det kinesiska kommunistpartiet hastigt till konferens: Ch'en Tu-hsiu anklagades och avsattes, Chü Ch'iu-pai utnämndes i stället till partisekreterare. De följande månaderna kännetecknades av en serie upprorsförsök om alla led blodiga nederlag: revolten under höstskörden i Hunan, resningen i Swatow. Kommunen i Kanton. För det kinesiska kommunistpartiet innebar detta en avgörande svängning till vänster, som kulminerade i det plenum som i november hölls av partiets centralkommitté. Resultatet av plenum blev att man proklamerade en absolut misstro mot den nationella borgarklassens förmåga och mot möjligheten att förvandla Kuomintang till ett revolutionärt instrument: framtidens väg skulle vara en arbetarnas och böndernas segerrika revolution och en radikal jordbruksreform. Man fastslog att den kinesiska revolutionen var liktydig med vad Marx kallade "permanent revolution".

Den kinesiska revolutionen har en permanent karaktär därför att den kinesiska borgarklassen inte är i stånd att förverkliga en demokratisk revolution som kan störta de feodala militaristernas regering; den kinesiska revolutionen kan, under utvecklingens gång, inte stanna på sitt demokratiska stadium (enligt den så kallade "teorin om de två revolutionerna"); den kinesiska revolutionen, som började med lösningen av demokratiska problem, börja ofrånkomligen att gripa sig an med socialistiska problem.¹⁶ Denna period kom dock att bli av kort varaktighet. Chü Ch'iu-pai, som bara till en del var ansvarig för de misslyckade upproren, anklagades hastigt för

¹⁵ K. A. Wittfogel: *The Marxist View of China*, s. 163 ff.

¹⁶ *International Press Correspondence*, 1928, nr 5, s. 121-23. Trotskij attackerade mycket hårt det politiska beslut som fattades av det plenum som hölls i november (som också anklagades för "trotskism" av Kominterns verkställande utskotts IX plenum); han anklagade det för en kombination av opportunist och äventyrlighet och hävdade att för Lominadze som för Bucharin betydde permanent revolution bara en oavbruten stegring av den revolutionära rörelsen (jfr *Problems of the Chinese Revolution*, s. 216 och not). Vad det asiatiska produktionssättet angår är det inte möjligt att i beslutet spåra mer än en vag hänvisning på den gamla kinesiska despotismen, den traditionella asiatiska tortyren osv.

”dåligt organiserat och dåligt lett kuppmakeri och för ”blind äventyrlighet” och avsattes som sekreterare. Den nya linjen, vars förverkligande anförtroddes Hsiang Chung-fa och Li Li-san innebar ett avstannande och sammanfattande i formeln ”förberedelse för uppror”. Det kinesiska kommunistpartiets VI:e kongress ägde rum mellan juli och september 1928 i Moskva under Kominterns direkta kontroll (och samtidigt med dennas VI:e kongress): den hade till uppgift att sanktionera den nya linjen och ersätta Chü Ch'iu-pai. I sin *Resolution i jordfrågan* fördömde kongressen tillämpningen av teorin om det asiatiska produktionssättet på den aktuella kinesiska situationen.

Det är felaktigt att betrakta det rådande social-ekonomiska systemet och det ekonomiska systemet i jordbruksdistrikten som typiska för en övergångsperiod från det asiatiska produktionssättet till kapitalismen. De huvudsakliga kännetecknen för det asiatiska produktionssättet är: 1) frånvaron av privat äganderätt till jorden; 2) stora offentliga arbeten (framför allt diken och vattenvägar) som utförs under statens ledning och som leder till att det uppkommer en central, auktoritär regering och organisationer (klan- eller jordbrukskommuner) för att styra de små odlarna i allmänhet; 3) förekomsten av ett starkt kommunsystem (som grundas på kombinationen av industri och jordbruk på familjenivå). Dessa förutsättningar, och speciellt den första, svarar inte mot den aktuella kinesiska situationen.¹⁷

Resolutionen klargjorde dock de existerande skillnaderna mellan den kinesiska feodalismen och den europeiska: i Kina ”förekom den agrara ekonomin i europeisk feodal betydelse nästan inte alls” och på landet var småbönderna förhärskande. Det i Kina rådande systemet karaktäriserades av ”feodal byråkrati”.

I sina inlägg vid Kominterns VI:e kongress försvarade, enligt Wittfogel, Chü Ch'iu-pai (under pseudonymen Strachov), Neumann och Lominadze en ”uttunnad version” av teorin om det asiatiska samhället: i själva verket beskrev de Kinas ekonomiska och sociala situation genom att — sanningen att säga på ett ganska vagt sätt — utnyttja några element i teorin.¹⁸ Chü Ch'iu-pai polemiserade mot Trotskij, förmodligen i ett försök att rentvå sig från en eventuell anklagelse för ”trotskism”. Men man kan inte med säkerhet påstå (även om det är troligt) att det förelåg ett direkt samband mellan Chü. Ch'iu-pais politiska fall och det nästan samtidiga fördömandet av teorin om det asiatiska produktionssättet. Den verkliga orsaken till detta fördömande är i själva verket oklar, och det behövs grundligare forskning för att kunna förstå vilka personer eller grupper man ville komma åt med detta. Man kan anta att fördömandet uppmuntrades av Stalin, som var angelägen att göra sig kvitt en uppfattning, vilken, som vi sett, kunde exploateras av oppositionen på olika sätt.

Wittfogels påstående förblir alltså tills vidare en hypotes: om den vore sann skulle det bekräfta att den marxistiska teorin om det asiatiska samhället i den kinesiska frågan var tjänlig då det gällde att understödja eller gick att förena med politiska uppfattningar som låg ”till vänster” om Kominterns officiella politiska linje: jämfört med 1906 års debatt mellan Plechanov och Lenin kunde rollerna i viss mån betraktas som ombytta.

Ett rätt intressant (men för närvarande ganska oklart) tillägg gäller Mao Tse-tungs inställning. Wittfogel påstår att Mao accepterade den ”feodala” tolkningen,¹⁹ och detta är något som ur en

¹⁷ Cit. av K. A. Wittfogel: *The Marxist View of China*, s. 165.

¹⁸ *International Press Correspondence*, 1928, nr 68, s. 1249-54, nr 76, s. 1416-18, nr 78, s. 1458-62. Om Chu Ch'iu-pai kan man läsa i T. A. Hsia: ”Ch'ü Ch'iu-pai's Autobiographical Writings: The Making and Destruction of a Tender-hearted Communist”, *The China Quarterly*, nr 25, januari—mars 1966, s. 176-212. Andra upplysningar om Chü Ch'iu-pai och om andra kinesiska kommunistledare kan man finna i E. Collotti Pischels värdefulla noter till den italienska översättningen av E. Snow: *Stella rossa sulla Cina* (Röd stjärna över Kina), Turin 1965.

¹⁹ K. A. Wittfogel: *The Marxist View of China*, s. 169.

viss synpunkt ligger utom allt tvivel. Men inte heller här betraktar Wittfogel ett viktigt faktum, nämligen att det bland kineserna inte ägde rum en mer eller mindre akademisk diskussion om det asiatiska produktionssättet i sig. Mao hade åtminstone två goda skäl att avvisa denna benämning. Det första var den uppenbara misstron mot en man, som återopades i det rika historiska arvet och de ärofulla revolutionära traditionerna hos Hans folk,²⁰ mot användningen av adjektivet ”asiatisk” i en mening som åtminstone från början var nedsättande. Det andra var den ringa betydelse som en rent terminologisk fråga i hans ögon måste ha, i synnerhet om denna riskerade att bli en ytterligare (och onödig) anledning till motsättningar med Moskva. Men till att härav dra slutsatsen att Mao tolkade den kinesiska verkligheten i oexakta eller inkorrekta begrepp, därför att de tagits ur ett annat historiskt sammanhang, är steget uppenbarligen för långt. Balazs har mycket riktigt observerat att ”ordet 'feodal' saknar en exakt mening. Det har helt enkelt betydelsen av 'reaktionär' och anger någonting som rör äganderätten till jorden: någonting liknande det franska 'hobereau' eller det tyska 'Junker' eller, om jag inte tar fel, engelskans 'squirearchy’”.²¹ Efter alla dessa hypoteser kunde man fråga sig i vilken utsträckning Maos analys av det kinesiska samhället och den revolutionära strategi han utarbetat stod i överensstämmelse med det asiatiska produktionssättet: för övrigt kan man också lägga märke till att Mao sympatier gäller Chü Ch'iu-pai mer än någon annan kinesiska kommunistledare under tiden före 1934.²² Några grundläggande element i den maoistiska strategin kunde för övrigt lättare gå in i ramen för en ”asiatisk” vision av det kinesiska samhället än i Kominterns traditionella bedömningsgrunder. En av dessa är den fundamentala betydelse som tillskrives bönderna i den revolutionära kampen – alltså dem som enligt teorin om det asiatiska produktionssättet t är massan av underkuvade och förtryckta. Ett annat element är allianspolitiken med några av borgarklassens skikt, som i viss mån skiljer sig betydligt från den tidigare alliansen mellan Kuomintang och det kinesiska kommunistpartiet. Som vi redan sett hävdade Komintern att den borgerliga kapitalistklassen ledde en antifeodal revolution i Kina: vid en viss punkt av revolutionen hade denna borgarklass, som blivit förskräckt över proletariatets växande makt, ”avfallit” och i antiproletära syften ingått förening med resterna av feodalismen.

Enligt dem som i likhet med Varga talade för det asiatiska produktionssättet var det kinesiska borgerskapet, som huvudsakligen bestod av köpmän och ockrare, i grunden oförmöget att leda en demokratisk revolution på grund av sin nära förbindelse med å ena sidan imperialismen, å andra sidan den härskande jordägarklassen. Maos 'analys av den kinesiska borgarklassen var mer komplicerad. Han delade i grunden de föregående pessimism vad gällde de stora jordägarna, köpmännen, byråkraterna och kapitalisterna, som var beroende av det finansiella och politiska stödet utifrån: att dessa grupper skulle delta i den revolutionära kampen var inte något man kunde räkna med. Det återstod emellertid andra skikt av borgarklassen, vars hjälp proletariatet och bönderna hade behov av och som det var nödvändigt att vända sig till: härvid borde man inte låsa sig genom ett på förhand negativt förhållningssätt. Dessa skikt var till exempel traditionella hantverkare och småföretagare som ruinerats genom den utländska kapitalismens konkurrens, och, framför allt, intellektuella, som proletariserats genom de pågående sociala omvälvningarna,

²⁰ S. Schram: *Mao Tse-tung*, Paris 1963, s. 75 (det rör sig om en antologi av Maos skrifter, fylligt kommenterade. Samme Schram är författare till en av de bästa biografierna över Mao: *Mao Tse-tung e la Cina moderna* (Mao Tse-tung och det moderna Kina), Milano 1968. (Sv. uppl. Stockholm 1968.) Jfr också J. Ch'en: *Mao Tse-tung e la rivoluzione cinese* (Mao Tse-tung och den kinesiska revolutionen) Florens 1966. Eng. uppl. *Mao and the Chinese Revolution*. Oxford 1965.

²¹ E. Balazs: ”The Birth of Capitalism in China”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, III, del II, 1960, s. 200 (nu även i *Chinese Civilization and Bureaucracy*, New Haven och London 1964, s. 38).

²² Jfr T. A. Hsia: *Ch'ü Ch'iu-pai's Autobiographical Writings*, s. 179 och not 3. Maos berömda rapport om Hunan började utkomma i en tidskrift som efter det första avsnittet beslöt att inte fortsätta publiceringen Chü Ch'iu-pai ombesörjde då publikationen i ett häfte, som han inledde med ett eget förord.

som förödmjukats av Kinas historiska nedgång vid den imperialistiska invasionen, och som därför var beredda att medverka vid en stor nationell antiimperialistisk revolution. Det var alltså inte frågan om en kamp mot ”feodalismen” (hur vidsträckt användningen av detta uttryck än kunde vara), utan mot det utländska herraväldet, den ekonomiska och kulturella efterblivenheten, de stora jordägarna, ockrarna, byråkraterna, mot kapitalismen i den speciella form den antagit i Kina.

För att beskriva denna speciella form av den kinesiska kapitalismen präglade Mao 1947 en komplicerad begreppsbestämning (”en köpmanna-feodal byråkratisk-monopolistisk statskapitalism”) som Balazs har kommenterat på följande sätt:

Det rör sig naturligtvis om en slogan. Men det är också en mer eller mindre riktig beskrivning bara vi anstränger oss att förstå hur den översätter verkligheten. Första delen riktar sig med förakt mot *treaty ports* (fördragshamnarnas) kinesiska industriella och kommersiella borgerskap som är intimt förbundna med de utländska makterna och de stora jordägarna. Så får vi ”feodal-köpmännen”. A andra sidan menas med ”statens monopolkapitalism” endast att på den tiden, i Kuomintangs Kina, berömda familjer som Chiang Kai-shek, T. V. Soong och H. H. K'ung monopoliserade det ekonomiska livet i hela landet. Mao kallade denna borgarklass för ”byråkratisk”.²³

Närmade sig liknande tolkningar av den kinesiska verkligheten mera dem som hyllades av den ”feodala” teorins förespråkare eller stod de närmare den ”asiatiska” uppfattningen? ör närvarande är detta bara ett problem för sinologer och Maos biografer.

Men det är dags att lämna Kina och återvända till Sovjetunionen, där teorin om det asiatiska produktionssättet attackerades och fördömdes av historiker och orientaler vid talrika sammankomster under åren 19030-31. I maj 1930 diskuterades problemet i Tiflis av en grupp forskare från den transkaukasiska avdelningen av marxistiska historiker.²⁴ Introduktionsföreläsningen hölls av en förespråkare för teorin om det asiatiska produktionssättet, Berin, som sedan blev ganska våldsamt attackerad av de andra diskussionsdeltagarna, framför allt av Bolotnikov, Sef och Cvibak. I allmänhet hävdade motståndarna till teorin att det asiatiska produktionssättet på sin höjd borde anses som en orientalisk variant av feodalismen, och de anklagade Berin för bokstavstolkning av Marx I själva verket kunde inte heller de svara med något annat än andra citat. Marx, Engels, Lenin och Kominterns akter gav bägge parterna de nödvändiga vapnen för en lång batalj som grundade sig på citat, medan uppfinningsförmåga och konkreta historiska data kom i andra rummet. De historiska exemplifikationerna gick (förståeligt nog med tanke på platsen för diskussionen) framför allt tillbaka på Azerbajdzjan, Turkiet och Persien. Vad problemets politiska aspekter beträffar fick de stå tillbaka — med undantag för attackerna från skilda håll mot Bucharins ”mekanism” och de ömsesidiga anklagelserna för hemligt samförstånd med den borgerliga uppfattningen.

Berin höll på teorin om det asiatiska produktionssättet, fastän han inte utsträckte den till att gälla också det samtida Orienten, som han ansåg utmärkas av feodalism. Men den förklaring han försökte ge till feodalismens ursprung i Orienten (Berin sammankopplade detta fenomen med kapitalismens ankomst till Orienten) kunde han inte formulera övertygande, och han utsatte sig för kritik från sina motståndare, som påpekade inkonsekvenser och motsägelser.

Det var emellertid i Tiflis fråga om en diskussion mellan forskare vilken, trots den stundtals hårda polemiken, utspelades i en — åtminstone av protokollutdragen att döma — relativt lugn

²³ E. Balazs: *The Birth of Capitalism in China*, s. 198 (o. a.a., s. 36).

²⁴ *Zakavkazskoe otdelenie obscestva istorikov marksistov prikomakademi CIK SSSR*, Ob azijatskom sposobe proizvodstva, Zakkniga, 1930.

atmosfär. Betydligt mer tillspetsad — och med tanke på deltagarna viktigare — blev den diskussion som hölls i Leningrad i februari 1931, på initiativ av De marxistiska orientalisternas förening.²⁵

Diskussionen inleddes med två anföranden, varav det första, av M. Godes, var en anklagelseakt mot teorin om det asiatiska produktionssättet, medan det andra, av M. Kokin, utgjorde ett försvar för denna. Efter en serie inlägg gjorde Kokin och sedan Godes en sammanfattning. Trots att det rörde sig om en diskussion på forskarnivå underströks problemets huvudsakligen politiska betydelse klart av Godes alltifrån de första inläggen.

Som huvudmotståndare utpekades speciellt Trotskij och de som i likhet med Radek och Lominadze 1926-28 på något sätt hade delat hans inställning i den kinesiska frågan. Man kan säga att vad som låg huvudanklagarna mest om hjärtat inte så mycket var teorin om det asiatiska produktionssättet om försvaret av den ”feodala” tolkningen av Kina och följaktligen också av Kominterns tidigare kinesiska politik. Godes kritiserade idén att byråkratin på något sätt kunde betraktas som en klass, och den teori (som vars verkliga upphovsman Bogdanov utpekades) som menade att statens ursprung låg i skapandet av en ledande byråkratisk klass av produktionsorganisationer. Han attackerade kraftigt Plechanovs ”geografiska materialism”, klarade sig elegant från Marx' berömda fras om produktionssätten (i företalet till *Kritiken av den politiska ekonomin*) och hävdade att läsningen av Morgan öppnat ögonen på Marx och fått honom att ändra mening om de primitiva samfundet. En av dem som utsattes för hans hårdaste angrepp var den ungerske historikern Madyar, medlem av Kominterns kontor för Orienten, som hade studerat kinesisk ekonomi med användande av det asiatiska produktionssättets teori. Godes kritiserade honom för att okritiskt ha citerat Marx, utan att ha gått på djupet.

Godes menade också att idén om Asiens speciella karaktär, som fanns i teorin om det asiatiska produktionssättet, kunde utnyttjas för antikommunistiska syften både av asiatiska nationalister och europeiska kapitalister.

E. Iolk, som citerade Vargas skrifter om Kina, medgav en skillnad mellan trotskisterna och dem som stödde teorin om det asiatiska produktionssättet, men tillade att de politiska konsekvenserna av bägge förhållningssätten objektivt sett var likvärdiga. Denna anslutning till trotskisterna avvisades av Kokin som ett enbart demagogiskt konststycke: Trotskij och Radek, menade Kokin, vägrade att karaktärisera det samtida Kina som feodalt, medan de som höll på det asiatiska produktionssättet accepterade den feodala tolkningen av det samtida Kina och begränsade det asiatiska produktionssättet till landets antika historia (och till några kvarlevande rester i samtiden)

Nästan alla diskussionsdeltagare vägrade att tillämpa teorin om de t asiatiska produktionssättet på den aktuella kinesiska situationen, som i stället karaktäriserades som övervägande feodalt: få medgav förekomsten av rester av det asiatiska produktionssättet. Godes och Iolk förnekade också att det tidigare skulle ha funnits ett speciellt asiatiskt produktionssätt. Orientalisten I. Lure kom till deras undsättning och pekade på den feodala karaktären hos de samhällen som under antik tid blomstrat i Främre orienten. Däremot menade Kovalev och Struve (den förste klart, den andre något tvetydigt) att det var möjligt att se samhällena i Mesopotamien och det antika Egypten som exempel på det asiatiska produktionssättet. En analog inställning hade N. Kalemin och A. Mukhardij, medan I. Plotnikov menade att det asiatiska produktionssättet förekommit i Amerika

²⁵ *Kommunisticeskaia Akademija, Diskussia ob azijatskom sposobe proizvodstva*, Leningrad 1931. Om diskussionen i Leningrad se även K. A. Wittfogel: *Il dispotismo orientale*, II, s. 635 ff; J. Pecirka: ”Die Sowjetischen Diskussionen über die asiatische Produktionsweise und über die Sklavenhalterformation”, i Eirene. *Studia graeca et latina*, Prag, III (1964), s. 147-69.

före Columbus och Kokin och Papajan fann det i Kinas antika historia. Ingen citerade under diskussionens gång de skrifter där Marx hade talat om Ryssland som ett ”asiatiskt” samhälle.

I sin sammanfattning fastslog Godes att teorin måste avvisas därför att den var ”objektivt” falsk och föga nyttig, om inte skadlig, för världsrevolutionens mål. Detta uttalande tycktes — trots att olika uppfattningar kommit fram — utgöra sammanfattningen av hela diskussionen. Trots detta verkar det som om det sovjetiska kommunistpartiets ledare (vilka problemet särskilt borde ligga om hjärtat) inte dolde sin missbelåtenhet med diskussionen i Leningrad, som de anklagade för att ha varit inskränkt och inte tillräckligt klart ha pekat på sambandet mellan teorin om det asiatiska produktionssättet och misstagen hos trotskistoppositionen.²⁶ I själva verket kan man inte anse att de verkliga motiven bakom 1928-31 års ”fördömanden” är tillräckligt uppklarade. Man kan dock sammanfattningsvis säga att de viktigaste orsakerna till mörkläggningen av det asiatiska produktionssättet varit följande:

1. I första hand den kinesiska frågan. Trots att det ingalunda står klart hur de olika meningar som framfördes i diskussionen om det asiatiska produktionssättet förhöll sig till de olika politiska uppfattningarna inom Komintern och det kinesiska kommunistpartiet och i vilken utsträckning de hade ett samband med dessa (själva har vi bara kunnat framlägga några hypoteser), är det säkert att tillämpningen av teorin på Kina föga lämpade sig för att ge stöd åt den dominerande politiken i Komintern, men möjligen kunde ge några av motståndarna värdefulla argument. Det är troligt att man från ”ortodoxt” håll överdrev dessa samband, men kvar står att trotskisterna och de som höll på det asiatiska produktionssättet — även om de gav åtminstone delvis skilda tolkningar av den aktuella kinesiska situationen — bägge förenades i sin vägran att rätt och slätt hänföra Kina till den ”feodala” kategorin.

2. Det är möjligt att det hos några — fortfarande apropå Kominterns politik i Asien — fanns ett behov att kämpa emot den huvudsakligen reaktionära idén om Asiens ”undantagsställning” i förhållande till mänsklighetens normala historiska utveckling. Risken att på de asiatiska länderna felaktigt tillämpa tolkningskriterier, som utarbetats på basis av Västerlandets historiska erfarenhet, kom på så vis att mer eller mindre medvetet bli det pris man fick betala för att värja sig mot uppfattningarna hos dem som på grund av Asiens undantagsställning förnekade möjligheten till en socialistisk utveckling i Orienten.

3. Vissa element i teorin om det asiatiska produktionssättet — både i sig självt och i sin speciella tillämpning på Rysslands förflutna — lämpade sig ganska väl som ammunition för oppositionen i dess polemik mot partiets maktfullkomlighet och dess apparat. Det är möjligt att, när Madyar och hans efterföljare talade om ”slavarna i samhället som blivit den dominerande klassen”, några tänkte på Trotskijs teser om hur det i Sovjetunionen åter uppstått en privilegierad grupp som grundade sin egen nyförvärvade makt i den första ”Socialistiska staten” på diktatoriska och byråkratiska metoder.

4. I den begynnande dogmatismens klimat under dessa år blev diskussionen om det asiatiska produktionssättet ett element i en allt mer genomgripande kamp mellan de ”ortodoxa tendenserna”, som hävdade ”partimässigheten” i historieskrivningen och — i mer vidsträckt bemärkelse — inom hela kulturen, och en rad historiker som anklagades för att ännu stå under inflytande av ”borgerliga” idéer — som Petrusjevskij och Tarle. I denna polemik; som så

²⁶ W. Z. Laqueur: *The Soviet Union and the Middle East*, New York 1959, s. 92. I en nyligen utkommen *Histoire de l'antiquité*, utgiven av V. Diakov och S. Kovalev (utgåvor på främmande språk i Moskva 1962) läser man att frågan om arten av de sociala förhållandena i Orienten debatterades omkring år 1930, men ”i en aning skolastisk, pedantisk anda” (s. 88).

småningom kom att domineras av partiets historiker med Pokrovskij i spetsen, blev det asiatiska produktionssättet bara ett av många teoretiska problem, som offrades på det altare som restes för den schematiska och förenklade tesen om en universell succession av de fyra produktionssätten.²⁷

5. I samband med kampen för ortodoxin och kulturens partimässighet stod också polemiken mot idén om statens uppkomst — inte ur privategendomen och klasskampen utan ur nödvändigheten att organisera produktionen och förvandla de ursprungliga organisatörerna till en utsugande klass (en teori som uppges härröra från Bogdanov). Denna teori upptogs och utvecklades som vi sett av dem som stödde teorin om det asiatiska produktionssättet, en teori som tydligen lämpade sig att utvecklas till en kritik av den tillbakagång som höll på att äga rum inom sovjetstaten.

Likväl utgjorde diskussionerna från 1930-31 en avgörande milstolpe på den segerrika fram-marschen för den ”unilineära” tendensen, som nu kunde begagna det postuma stödet från Lenin (och flera gånger gjorde det), vars föredrag Om staten hade publicerats i januari 1929 i *Pravda*.

Inte heller publicerandet av Marx' *Grundrisse* 1939-40 kunde stoppa denna fram-marsch: delen om de *Förkapitalistiska ekonomiska formerna* förbigicks eller gjordes till föremål för bedrägliga tolkningar. Det asiatiska produktionssättet jämfördes under några år i allmänhet med feodalismen, ända tills, mellan 1938 och 1940, en tes fick överhanden, som stöddes av Kovalev och Struve och som talade om en variant av slavägarsamhället, karakteriserad av kvarlevor av det patriarkaliska samhället. Antagandet av denna tes i den sovjetiska historieskrivningen undanröjde dock aldrig helt en viss möjlighet till diskussion och olika synsätt. Så kom till exempel Struve och Tjumenev fram till motsatta slutsatser, trots att de bägge hade samma grunduppfattning om de gamla österländska samhällena som ”slavägarsamhällen”: den förstnämnde lade tonvikten vid likheten och kontinuiteten, den andre vid olikheterna och brytningen mellan dessa samhällsformer och de senare, grekisk-romerska slavägarkulturerna. Dessa sista gnistor från striden om det asiatiska produktionssättet begränsades för det mesta till den klassiska antikens och Främre orientens historieskrivning. Naturligtvis talade man inte längre om det asiatiska produktionssättet i den ryska historien. I samma ögonblick som Sovjetunionen blev en ”modell” blev det nödvändigt att ge också Rysslands historia ett ”exemplariskt” drag och att alltså söka efter de klassiska faserna, slav- och feodalfaserna, i vilket också mycket riktigt inträffade.²⁸ Vad de sovjetiska orientalisterna anbelangar hade de redan mellan 1928 och 1930 genomgått en djup kris och de främsta instituten hade nyorganiserats efter en bitter polemik med de inkompetenta, akademikerna, borgarna. Bland dem som hävdade en ”asiatisk” tolkning av Kina kom några att ägna sig åt andra problem, andra emigrerade, ytterligare andra — som Madyar och Rjazanov — försvann vid de stora utrensningarna av Stalins motståndare.²⁹

²⁷ K. F. Shtepa: *Russian Historians*, s. 47 ff.

²⁸ Om diskussionerna mellan de sovjetiska historikerna mellan de bägge krigen jfr K. Shtepa: *Russian Historians* (författaren till detta verk, som är en verklig guldgruva för informationer, var en rysk historiker, expert på antiken och medeltiden, som emigrerade till USA 1943 där han avled 1958. Under pseudonymen Godin är han känd som medförfattare till en bok om processerna under den stalinistiska epoken, sv uppl [Stalinismen kastar masken. Utrensningen i Sovjetunionen 1936-39.](#)); *Rewriting Russian History* (särskilt uppsatserna av C. E. Black: ”History and Politics in the Soviet Union”, s. 3-31, och av L. Yaresh: ”The Problem of Periodization”, s. 32-77). Vad gäller debatterna om den antika historien och det asiatiska produktionssättet, se den intressanta undersökningen av J. Pecirka: *Die Sowjetischen Diskussionen*.

²⁹ Om de institut och de sovjetiska forskare som sysslade med Orienten finns det (förutom i de verk som citerats i föregående not) talrika upplysningar i W. Z. Laqueur: *The Soviet Union and the Middle East*, s. 11 ff och s. 81, upplysningar om Madyar. Om Rjazanovs slut se Serge: *Memoire di un rivoluzionario* (En revolutionärs minnen), Florens 1956, s. 365-66; L. Schapiro: *Storia del partito comunista sovietico* (Det sovjetiska kommunistpartiets historia), Milano 1962, s. 487.

III. Diskussionen öppnas på nytt

Wittfogel och den orientaliska despotismen

Med undantag av några, framför allt engelska, indiska och japanska vetenskapsmän,¹ gick det efter 1930 utför med Marx' idéer om det orientaliska samhället, och efter denna tidpunkt var de under många år nästan okända. Det återuppväckta intresset för problemet med det asiatiska produktionssättet är en ny företeelse och har talrika och skilda orsaker. Avstaliniseringen har i allmänhet tjänat den marxistiska tanken och bidragit till att lätta på tabun och dogmer. Frihetskampen och det politiska uppvaknandet hos Asiens och Afrikas folk har framkallat ett nytt intresse för dessa länders historia.² Den kinesisk-sovjetiska motsättningen har fört fram nya problem, som delvis var oförutsedda för de marxistiska teoretikerna.

Bland orsakerna till att denna debatt nu återupptagits finns också en som är mycket speciell — nämligen att det år 1957 dök upp en minst sagt ”provokatorisk” bok, som vi har haft anledning att dra fram redan på föregående sidor: *Den orientaliska despotismen* av K. A. Wittfogel.

Vem är för det första Karl A. Wittfogel? Hans biografi är brokig. Som tysk kommunist var han under åren efter första världskriget författare till teaterstycken och studier i allmän sociologi, för att sedan övergå till forskningar i Kinas ekonomiska och sociala historia (ett fält där han kan anses som en av pionjärerna). I introduktionen till *Den orientaliska despotismen* talar han själv om att han i hög grad påverkats först av Max Weber, sedan av Marx, vars idéer om det asiatiska samhällets särart han tog upp och utvecklade. Förteckningen över hans skrifter från 1924 till idag upptar artiklar av teoretisk karaktär (till exempel om förhållandet mellan geografisk materialism och marxism) studier som vi skulle kunna kalla ”problemhistoria” (som Hegel om Kina), specialiserade forskningar över den kinesiska ekonomisk-sociala historien, artiklar (framför allt under

¹ Inflytandet från Marx' skrifter om Indien framgår tydligt i P. Dutts verk: *L'Inde aujourd'hui et demain*, Paris 1957 (den första engelska upplagan är från 1940). Den indiske marxisten E. M. S. Namboodiripad använde år 1952 benämningen ”asiatiskt produktionssätt” för en studie om Kerala. Efter publiceringen av en bok, *India from Primitive Communism to Slavery*, Bombay 1949, i vilken S. A. Dange försökte att i Indiens historia spåra upp de ”klassiska” slav- och feodalfaserna, har några forskare som D. D. Kosambi, D. K. Bedekar och D. R. Chanana, i det de kritiserade författarens schematism, väckt intresset för Marx' synpunkter på det asiatiska samhället (jfr J. Chesneaux: ”Le mode de production asiatique; une nouvelle étape de la discussion”, i Eirene. *Studia graeca et latina*, Prag III (1964), s. 137-138 och ”Récents travaux marxistes sur le mode de production asiatique”, *La pensée*, s. 114, 1964, s. 68-69, nu även i *L'Asia nella storia di domani* — Asien i morgondagens historia, Bari 1967, s. 84; M. Godelier: *La notion de "mode de production asiatique"*, s. 2021; P. Vidal-Naquets introduktion till K. A. Wittfogel: *Le despotisme oriental*, s. 40). I Japan har de marxistiska forskarna grundligt debatterat dessa problem, framför allt under åren 1933-35 och efter kriget sedan man publicerat en japansk översättning av Marx' *Förkapitalistiska produktionssätt*. Många av dessa tenderar att tolka det asiatiska produktionssättet som en genomgångsfas från det klasslösa samhället till slavsamhället mera än som en autonom social formation: några hävdar att detta har utmärkt ett mycket ålderdomligt skede i Japans historia. Jfr J. K. Fairbank—M. Banno: *Japanese Studies of Modern China*, Rutland (Vermont) 1955; K. Shiozawa: ”Les historiens japonais et le mode de production asiatique”, *La pensée*, nr 122, 1965, s. 63-78; T. Masubuchi: ”Wittfogel's Theory of Oriental Society and the Development of Studies of Chinese Social and Economic History in Japan”, *The Developing Economies*, IV, september 1966, nr 3, s. 316-33.

² Om detta kan man läsa i: J. Chesneaux: ”Quel Orient faut-il étudier?”, *La pensée*, nr 48-49, 1953 och *La recherche marxiste es le réveil contemporain de l'Asie et de l'Afrique*, nr 95, 1961, ”Pour une histoire asiocentrique de l'Asie moderne”, *Diogène*, nr 55, juli-september 1966, s. 110-26 (förutom andra uppsatser av Chesneaux som finns samlade i *L'Asia nella storia di domani*); M. C. Sahli: *Décoloniser l'histoire*, Paris 1965; A. Abdel-Malek: ”L'orientalisme en crise”, *Diogène*, nr 44, oktober-december 1963, s. 109-42 (och C. Cahens svar i nr 49 januari-mars 1965, i samma tidskrift). Trots att den endast marginellt tar upp de här problemen, kan man också ta en titt på M. Leiris intressanta skrift ”L'ethnologue devant le colonialisme”, i *Les temps modernes*, VI (1950) nr 58, nu även i *Brisées*, Paris 1966, s. 125 ff. Slutligen: *De l'impérialisme à la décolonisation*, Paris 1965, med bidrag av J. Berque, J.-P. Charnay m.fl.

senare år) där samtidshistoria och politisk polemik går hand i hand.³

Under någon tid var han en av Kominterns experter på Fjärran Österns problem. Han medverkade i tidskrifter som *Unter dem Banner des Marxismus* och *Internationale Presse Korrespondenz*. År 1930-31 var han en av de författare som drabbades av förkastelsesdomarna från Tiflis och Leningrad. År 1933 satte nazisterna honom i koncentrationsläger. När han blivit fri, företog han en ny studieresa i Kina (1935-37). På grund av förföljelserna i hemlandet och i besvikelsen över utvecklingen av Sovjetregimen, slog han sig ner i Förenta staterna där han i dag undervisar i kinesisk historia vid University of Washington i Seattle. En detalj som man måste understryka är att Wittfogel i Förenta staterna blivit en av de främsta företrädarna för de antikommunistiska grupperna. Han uppträdde som anklagare på senator Mc Carthys tid och blev ovän med de mera öppna bland amerikanska intellektuella (vetenskapsmän som Lattimore, den store specialisten på Centralasien, och Norman, specialist på den japanska ekonomin, blev då föremål för hans attacker).⁴ Denna hans senare inställning dominerar för övrigt också i *Den orientaliska despotismen*. Här uppträder Wittfogel som historiker för "den mänskliga friheten", ser "kryptokommunister" i större delen av Österlandets icke-kommunistiska stater, understryker Sovjetunionens roll för Hitlers maktövertagande. Men framför allt låter han inte tillfället gå sig ur händerna att understryka hur Sovjetunionen och Folkrepubliken Kina är de senaste, fullständigaste och farligaste inkarnationerna av den tusenåriga "orientaliska despotismen". Hans bok är ett av de mest egendomliga hopkok man kan tänka sig med så egendomliga ingredienser som politisk-kulturell pamflett (som inte saknar mystifierande och demoniska tonfall), encyklopediskt hop-samlade av historiska och sociologiska observationer och ett ambitiöst försök att genom jämförelser dra upp huvudlinjerna i världshistorien. I ett helt kapitel (det nionde) rekonstruerar Wittfogel teorin om det asiatiska produktionssättet från Marx och framåt och kommer med ganska intressanta upplysningar, fast han ofta blir sällsynt enkelspårig.⁵ Resten av verket är däremot en

³. Bland Wittfogels skrifter (förutom de redan citerade): *Die Wissenschaft der bürgerlichen Gesellschaft, Eine marxistische Untersuchung*, Berlin 1922, *Vom Urkommunismus bis zur proletarischen Revolution. Eine Skizze der Entwicklung der menschlichen Gesellschaft*, I, *Urkommunismus und Feudalismus*, Berlin 1922, *Geschichte der Bürgerlichen Gesellschaft von Ihrer Anfängen bis zur Schwelle der Grossen Revolution*, Wien 1924, *Das Erwachende China. Ein Abriss der Geschichte und der gegenwärtigen Probleme Chinas*, Wien 1926, "Geopolitik, Geographischer Materialismus und Marxismus", *Unter dem Banner des Marxismus*, III (1929), I, s. 17-51, "Hegel über China", *Unter dem Banner des Marxismus*, V (1931), s. 346-62, *Wirtschaft und Gesellschaft Chinas, I, Produktivkräfte, Produktions- und Zirkulationsprozess*, Leipzig 1931, "The Foundations and Stages of Chinese Economic History", *Zeitschrift für Sozialforschung*, IV, 1935, I, s. 26-60, "Die Theorie der orientalischen Gesellschaft", *Zeitschrift für Sozialforschung*, VII (1938), 1-2, s. 90-122, *History of Chinese Society*, Liao (907-1125) under medverkan av Feng Chia-sheng, Philadelphia-New York 1949, "The Ruling Bureaucracy of Oriental Despotism: A Phenomenon that Paralyzed Marx", *The Review of Politics*, XV, 1953, s. 350-59, "Chinese Society: A Historical Survey", *Journal of Asian Studies*, XVI, 1957, 3, s. 343-64, "The Legend of 'Maoism'", *The China Quarterly*, I, 1960, I, 2, 4 (i samma nummer finns B. Schwartz' svar: "The Legend of the 'Legend of Maoism'"), "Risultati e problemi nello studio del dispotismo orientale" (Resultat och problem vid studiet av den orientaliska despotismen) i *L'Est*, 1968, I, s. 7-20. övriga Wittfogels skrifter finns citerade i *Il dispotismo orientale* (Den orientaliska despotismen), II, s. 773-74.

⁴ Om "fallet Norman" jfr *The New York Times*, 5, 11, 12 april 1957 och *Facts on File*, 1957, s. 114 (som bekant berövade sig E. H. Norman livet i april 1957, förmodligen på grund av de anklagelser han utsatts för från olika håll); om Wittfogels anklagelser mot Lattimore, se rapporten från Senate Committee on Internal Security (McCarran Committee). Om Kinastudierna under McCarthys tid i USA, se J. K. Fairbank: *The United States and China*, Cambridge (Mass.), 1958, s. 272-75; O. Lattimore: *Ordeal by Slander*, Boston 1950.

⁵ Så hävdar till exempel Wittfogel att Marx frivilligt avstod från att fördjupa sin syn på temat byråkratin i de orientaliska länderna (om han inte rent av hade försökt att blanda bort korten) för att förekomma eventuella anklagelser för "byråkratism" i det socialistiska samhälle som han hade förebådat; som om Marx redan hade stalinismen i tankarna! Om Wittfogels uppfattning om Lenin har det redan talats i det andra kapitlet (s. 92 ff). I allmänhet kan man säga att Wittfogels anklagelser präglas av en bitter moralism och behärskas av tendensen att i varje kommunistisk ledare eller tänkare se ett slags historiefilosof som på ett machiavelliskt sätt döljer sin egen uppfattning för beklagliga politiska

uppvisning av särdragen hos det som Wittfogel nästan likgiltigt kallar än ”hydrauliskt samhälle”, än ”orientalistiskt”, ”asiatiskt”, ”agro-direktorialt (*managerial*)”, ”agro-byråkratiskt”. Efter ett första kapitel om den naturliga omgivning, där denna typ av samhälle uppstår och utvecklas, behandlar de följande kapitlen den ekonomiska organisationen, statens funktion, egenheterna hos despotismen och den maktutövning som grundar sig på egendom och klasser.

Till grund för det orientaliska samhället ligger, enligt Wittfogel, att offentliga arbeten i allmänhet har ovanligt stor betydelse. Dessa kan vara hydrauliska, antingen agrara (diken, bevattningskanaler) eller icke-agrara (akvedukter, båtkanaler). De kan också vara icke-hydrauliska: konstruktion och underhåll av gator och befästningsverk (typiskt exempel de stora kinesiska murarna), konstruktion av monumentala, arkitektoniska verk — palats, gravar, tempel, pyramider — för jordisk och utomjordisk hyllning av härskaren. De ”stora byggherrarna”, som har makt och förmåga att organisera dessa stora offentliga arbeten, bildar den statliga byråkratin och är de verkliga härskarna inom det orientaliska samhället. De har upfunnit förnuftiga beräkningssystem som de använder för att behålla sin egen makt och makten åt despoten, som är den högsta auktoriteten och som de är direkt beroende av. Maktbefogenheten hos staten och alltså hos härskaren och hans byråkrati, som består av konstruktörer—organisatörer—kontrollörer, är ovanligt stor. Staten har i själva verket hand inte om bara de offentliga arbetena, utan leder och kontrollerar också handeln, en stor del av industrierna, transportererna och informationstjänsten.

Härskaren och medlemmarna av den statliga apparaten lever av merprodukten, som de erhåller i form av dagsverken, och skatter som tas ut *in natura* eller i pengar.

Det huvudsakliga målet för den orientaliska despotismen är att få leva kvar och bevara den jordbruksekonomi som den stödjer sig på (härav ”stabiliteten” i Orienten). För att nå detta mål bemödar sig staten att bevara freden och hålla nere skatterna och dagsverkerna, så att dessa inte blir så stora att bönderna revolterar eller misströstar och slutar producera. Detta är i själva verket den enda gränsen för godtycket hos den orientaliska despotismen som i övrigt saknar varje form av konstitutionell kontroll. Slaveriet existerar inte annat än i husslaveriets form. Men befolkningen lever under samma förhållanden som i en *beggar's democracy*, en tiggarnas demokrati. Underkastelsen inför härskaren och hans byråkrati är fullständig och finner sin klaraste och mest tydliga symbol i hälsningsceremonins olika former (*proskynesis*, *kow tow* osv.) Härskaren utövar och kontrollerar också den religiösa makten, i teokratiska, hierokratiska eller halvhierokratiska former. Han kan efter eget eller sina funktionärers godtycke sprida våld och skräck utan att på något sätt behöva rättfärdiga sig juridiskt. Då, som vi sett, systemets huvudsakliga mål är att självt överleva, hindrar den orientaliska despotismen på olika sätt privategendomen att utvecklas: genom konfiskeringar, skatter, hinder som har att göra med successionen. Privategendomen, när och där den förekommer, ger inte någon politisk makt. Klassuppdelningen kan alltså enligt Wittfogel absolut inte grunda sig på egendomen, utan enbart på de enskildas förhållande till den statliga apparaten.

Följden blir, att det under härskaren existerar två klasser: byråkratin å ena sidan, de styrande å den andra. När man utvidgar undersökningen finner man förvisso motsägelser och konflikter också inom dessa två klasser. Så förekommer det till exempel konflikter mellan de tjänstgörande byråkraterna och medlemmarna av ett slags ”byråkrataristokrati” av hereditär typ, bland eunuckerna (som ofta föredras av härskaren eftersom de saknar bröstvingar) och andra medlemmar av de styrande klasserna. Dessutom är släktskapsförhållandena, bondeupproren,

mål.

Förhållandet har observerats även när det gäller det sätt på vilket Wittfogel tolkar Mao, av S. Schram: *Mao Tse Tung*, s. 73 not.

själva förekomsten av husslaveri, erövringarna (och som en följd därav förekomsten av olika etniska grupper) alla fenomen som gör bilden mer varierad och sammansatt. Men den grundläggande fiendskapen blir alltid den som finns mellan den statliga byråkratiska apparaten och den stora massan underlydande, och det är en antagonism som lever kvar, som inte löses upp genom några förändringar. Som redan påpekats är det orientaliska samhället statiskt, oförmöget till utveckling: det gör inga framsteg på egen hand utan endast om det utsätts för en våldsam stöt från en annan samhällsform (kapitalismen).

Hela denna exposition av särdragen i det orientaliska samhället åtföljs av en rik samling exempel som tagits från Kinas, Indiens och Persiens historia, liksom från faraonernas Egypten och från Mesopotamien, från några mellanafrikanska områden, från Hawaii, från de för-columbianska imperierna, från det förhistoriska Grekland, från det romerska kejsardömet, Bysans, det eftermongoliska Ryssland osv. Wittfogel låter sig emellertid inte nöja härmed: han gör också ett försök att klassificera de historiska samhällena alltefter hur de passar in i det allmänna schemat. I sin beskrivning i sjätte kapitlet talar han alltså om "centrala zoner" (som i sin tur delas upp i "samstämmiga" 1 och 2, "icke-samstämmiga" 1 och 2), "marginella" och "sub-marginella". Här skulle emellertid diskussionen föra oss alltför långt. Det räcker att påpeka att Wittfogels ambition att konstruera en jämförande historia av de mänskliga samhällena är ett annat av ledmotiven i *Den orientaliska despotismen*: det återupptas och utvecklas, som det ankommer ett ledmotiv, i den "stora final" som utgörs av det sista kapitlet. Här diskuterar Wittfogel idéerna om "sociala mönster" och "social utveckling", släpper lös allt sitt hat och all sin bitterhet, när han i våldsamman anatema angriper hela Asiens samtida historia för att i den sammanfattande paragrafen (*Framtiden i det västerländska samhället och människosläktets framtid*) stämma upp en rörd och entusiastisk hyllningssång till sina stora idéer: Västerlandets arv, kampen mot totalitarismen, försvaret för privategendomen.

Orientalisterna och Wittfogel

Även om några marxistiska forskare (som dock från Wittfogels verk — om än inte enbart från detta — fått idén att återuppta en på sin tid hastigt avbruten diskussion) har skyndat att befria sig från Wittfogel och stämpla honom som en ”avfälling”,¹ har de nästan alla varit tvungna att erkänna att *Den orientaliska despotismen* trots allt varit en av de mest stimulerande böckerna under senare tid. Innan vi går in på vilken utveckling diskussionen om det asiatiska produktions sättet på senare tid tagit bland huvudsakligen de marxistiska forskarna kan det vara intressant att i korthet se hur Wittfogels bok tagits emot av några specialister på historia.

En berömd engelsk sinolog har ägnat boken två recensioner.² Han påpekar med en viss skärpa att Wittfogel är så besatt av sina teorier att han hävdar att var och en som inte godtar dem nödvändigt måste vara förblindad av yttre orsaker om än inte direkt inriktad på att ondskefullt förvandla verkligheten (denna anmärkning är särskilt riktig när det gäller vissa av Wittfogels hänsyftningar på Lattimore och dessutom mera allmänt för den undersökning han gör av Marx', Engels' och Lenins inställning). Pulleyblank underlåter inte heller att ironisera över ”den synnerligen melodramatiska historiesynen” hos Wittfogel: han jämför honom med ”en visionär som är övertygad om att han har en sanning att avslöja”.

De mest intressanta invändningarna är dock andra. Pulleyblank observerar helt riktigt att ”på sjuttonhundratalet och i början av artonhundratalet, när man av Kinas historia kände till föga mer än legenderna om antikens visa konungar och de enda källorna för kunskap om det kinesiska samhället var missionärernas och de resandes berättelser, var det ännu möjligt att föreställa sig Kina som ett otroligt gammalt land, statiskt och oföränderligt: men det är svårt att förstå hur en person som har haft så många möjligheter att bli bättre informerad som professor Wittfogel fortfarande, mitt i det tjugonde århundradet, kan stå fast vid en sådan uppfattning.” Här har den engelske historikern rört vid problemets kärna, ty i själva verket visar inte Wittfogel stort intresse för kronologin — om det nu beror på hans utbildning och intressen, som är mera sociologens än historikerns. Det finns få data i hans bok och läsaren — åtminstone den mindre väl förberedde — kan förledas att tro att den gamla idén om Asiens ”oföränderlighet” gäller än idag på samma sätt som när uttrycket formulerades för första gången. Det konstiga är att kärleken till en viss tes fått ta överhanden över de enorma kunskaper som — det kan ingen förneka — Wittfogel förvärvat under decenniernas forskning över Kina. Pulleyblank understryker, låt vara i förbigående, betydelsen av privategendomens uppkomst under Chou-epoken och de många förändringarna som Kina, i likhet med alla andra länder, genomgått under sin tusenåriga historia. Dessutom hävdar han att byråkratin i många fall motsatt sig kejsarens enväldstendenser (denna observation har förts fram också av en annan recensent, Eisenstadt, som för övrigt är betydligt mindre polemisk jämfört med Wittfogel).³ Enligt Pulleyblank ”är teorin om det asiatiska samhället en myt och inte

¹ M. Godelier har utsträckt fördömandet till alla dem som håller på det asiatiska produktions sättet under perioden för ”den kinesiska frågan”, och har gett deras tes en förhastad tolkning, som ligger långt från verkligheten: ”Under år 1927, efter den kinesiska revolutionens nederlag, tog de som var anhängare av idén om de asiatiska folkens stagnation och menade att det var omöjligt för dessa att segerrikt föra en socialistisk revolution till slut stöd i Marx' hypotes om det asiatiska produktions sättet för att rättfärdiga sin egen uppfattning.” (”La notion de mode de production asiatique. Résumé”, stencil utgiven av Centre d'études et de recherches marxistes). J. Chesneaux är mera måttfull, avvisar denna drastiska slutsats och erkänner forskarnas intresse för den ”fördömde” Wittfogel (*Le mode de production asiatique, quelques perspectives de recherche*, s. 37-38).

² I *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XX, 1958, 3, s. 657-60 och i *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, volym I, del III, 1957, s. 351-53.

³ S. N. Eisenstadt: ”The Study of Oriental Despotism as System of Total Power”, *Journal of Asian Studies*, XVII, 3, maj, 1958, s. 435-446. Jfr också Wittfogels recensioner av G. Lewin (i *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1967, IV,

en nödvändig vetenskaplig tes”: en myt, vars grund måste sökas i de till för kort tid sedan dåliga europeiska kunskaperna om Asien. Denna anmärkning är kanske överdriven i den meningen att man ännu inte helt bevisat ohållbarheten i teorin om det asiatiska samhället som ”vetenskaplig tes”: kanske är det ännu lite för tidigt att arkivera den.

En annan vetenskapsman, E. R. Leach, har skrivit en artikel om *Det hydrauliska samhället på Ceylon*,⁴ som är en hel diskussion, än öppen, än underförstådd, av Wittfogels teser. Leach har studerat Sinhalas ekonomiska och sociala organisation från elfte århundradet före Kristus nästan fram till vår egen tid och har stött på ett ”hydrauliskt samhälle” som skenbart är identiskt med det som beskrivits av Wittfogel, men i själva verket karaktäriseras av några viktiga olikheter. I Sinhala underhölls de hydrauliska anläggningarna (cisterner, kanaler etc.) direkt av bönderna: konstruktionen anförtroddes ett skrå av specialiserade arbetare som inte var beroende av staten men som från gång till gång kom överens med de olika städerna om byggandet av de anläggningar som de fått anbud på. Centrala myndigheters ingripande när det gäller organisationen av offentliga arbeten skulle alltså här vara av ganska sent datum (omkring år 1860).

Ett hydrauliskt samhälle som alltså inte var en orientalisk despoti: de stora allmänna offentliga arbetena utfördes av skrån av specialiserade arbetare eller ”ingenjörer” som lydde under de buddistiska munkklostren. Det hydrauliska samhället var, enligt Leach, inte nödvändigt förbundet med den orientaliska despotismen (här blandar Wittfogel sin analys av historiska fakta med en polemik om den ”politiska *dygden*”) men den kan vara fullkomligt förenlig även med feodalismen, eller hellre med den *caste feudalism* (kastfeodalism), som, fortfarande enligt Leach, skulle ha varit den dominerande politiska modellen i Indien och på Ceylon (och mera allmänt i södra Asien) under de senaste tvåtusenfemhundra åren — en modell där den politiska auktoriteten är av ”karismatisk” snarare än ”byråkratisk” typ.

Leach understryker alltså nödvändigheten att förutom skillnaderna i tid hålla även regionala skillnader i minnet: ”De politiska förhållandena i det 'indiska' hydrauliska samhället kan ha förändrats fullständigt under seklernas lopp och då man analyserar dylika förändringar (här är Leach större optimist än Pulleyblank) kan även etiketter som orientalisk despotism och feodalism vara till hjälp bägge två. Men att förvandla en idé som finns knappt antydd hos Marx till vår tids demon tjänar förvisso inte mycket till.”

Man finner också andra intressanta iakttagelser hos Leach. Framför allt hans tvivel på att de stora offentliga arbetena, när allt kommer omkring, var så förfärligt stora: trots att de tillskrivits enskilda härskare var de i själva verket ofta seklers verk (på så sätt skulle en av förutsättningarna för den orientaliska despotismen falla, nämligen idén om en ovanlig koncentration och organisation av hantverket för utförandet av offentliga arbeten). Dessutom skulle orsakerna till den ekonomiska ”orörligheten”, eller rättare hindren för utvecklingen av produktivkrafterna, enligt Leach inte vara att söka i byråkratins maktmonopol (Wittfogel) utan snarare i avsaknaden av en penningekonomi och en fri rörlighet hos arbetet, vilken hindrades av kastsystemet (Durkheim).

s. 205-58), av R. Bartra (i den venezolanska tidskriften *Teoria y praxis*, nr 1, oktober-december 1967), av P. Barton (”Le despotisme oriental”, *Le Contrat Social*, 1959, s. 135-40, ”Despotisme e totalitarisme”, i samma publikation, s. 213-16). Jag har däremot inte kunnat anlita D. D. Kosambis recensioner (i *The Economic Weekly* i Bombay, 2 november 1957, citerade av P. Vidal-Naquet, introduktionen till K. A. Wittfogel: *Le despotisme oriental*, s. 40) och av L. Sochor (i *Literarni Noviny*, 12 november 1966, sammanfattade av J. Chesneaux i *La pensée*, nr 138, april 1968, s. 50-51). Invändningar mot Wittfogel även I S. Nishijima: ”Characteristics of the Unified States of Ch'in and Han”, i *Rapports du XII Congrès international des sciences historiques*, II, *Histoire des continents*, Horn-Wien, 1965, s. 71-72, och I T. Masubuchi: *Wittfogel's Theory of Oriental society*.

⁴ E. R. Leach: ”Hydraulic Society in Ceylon”, *Past and Present*, nr 15, april 1959, s. 2-26.

Mot de uppfattningar om det asiatiska samhället som framlagts av Wittfogel i de talrika skrifter som föregick *Den orientaliska despotismen* hade redan W. Eberhard riktat en djupgående kritik.⁵ Enligt Eberhard var inte problemet med bevattningen och kontrollen över vattnen av någon vital betydelse för odlingen av vete och hampa i norra Kina (där den kinesiska kulturen föddes): betydelse fick det först vid den senare risodlingen i Yangtsekiangdalen. För övrigt ombesörjdes konstruktionen och underhållet av vattenanläggningar som kanaler och diken ofta av lokalbefolkningen (en kooperation av bönder och ledande personer i distriktet) snarare än av centralregeringen. Staten ingrep sällan direkt eller gjorde det blott i militära syften eller för att underlätta kommunikationerna i de områden som skulle koloniserats, eller när de hydrauliska anläggningarna grep in på mark som ägdes av kejsaren själv. I vilket fall som helst, hävdar Eberhard, kommer staten först, därefter kanalerna och inte vice versa. Med andra ord: behovet av stora hydrauliska anläggningar förklarar inte uppkomsten av ”den orientaliske despoten”. Till skillnad mot Wittfogel tror inte Eberhard på förekomsten av ett särskilt oföränderligt ”asiatiskt samhälle” utan hävdar att Kinas historia inte skiljer sig mycket från andra länders. Många sinologer delar denna kritik av Wittfogels teser och kommer också med andra invändningar. Så till exempel Jacques Gernet, som betonar det faktum att ”historiskt sett är det de tidigare existerande statliga strukturerna och förekomsten av en talrik och väl avgränsad arbetskraft, som togs från hären, som kunde möjliggöra de stora bevattningsanläggningarna”. Också Derk Bodde instämmer i många av Eberhards invändningar mot Wittfogel, trots att han menar att denne tenderar att underskatta den betydelse som en del bevattningsanläggningar kan ha haft för uppkomsten av en byråkrati underifrån. Londonsinologen Denis Twitchett, som i grunden har studerat de hydrauliska arbetena under Tang-dynastin, fann att dessa var av en huvudsakligen decentraliserad karaktär och alltså utfördes och projekterades för att gynna lokala intressen och under livlig medverkan av lokalt organiserade grupper, medan den roll som spelades av regeringens centrala kontor var ganska liten. Det kinesiska byråkratiska imperiet var alltså inte den enväldige Molok som Wittfogels teorier (ogrundade enligt Twitchett) vill ha det till, och de hydrauliska arbetena var, när allt kom omkring, bara ett av områdena för dess aktivitet och inte det största. Detta menar också Etienne Balazs, den store fransk-ungerske sinologen, som nyligen gick bort. Balazs, som också hade beskrivit det kinesiska samhället i termer som var nästan analoga med Wittfogels (som han tydligen var påverkad av) kände ett behov att uttrycka en annorlunda uppfattning i fråga om ”det hydrauliska samhället”, där man enligt hans uppfattning överdrev betydelsen av ett begränsat element. Yang Lien-sheng, professor vid Harvard, har i en serie föreläsningar om *De ekonomiska aspekterna på de offentliga arbetena i det kejserliga Kina* betonat problemets ytterst sammansatta natur och visat hur de offentliga arbetena gång från gång projekterades, organiserades och utfördes på olika sätt. Yang ger bl.a. ett exempel på hur kärleken till en tes kan spela Wittfogel fula spratt. När denne vill bevisa att de stora arbetena utfördes framför allt av arbetare, som inte var slavar men som tvingades ge sitt eget arbete i form av dagsverken, påstår han med ledning av en inskription från Han-dynastin att konstruktionen av en viss gata, år 63-66 efter Kristus, kunde utföras genom att man anställde 766 800 män, varav endast 2 690 var tvångskommenderade (det vill säga män som avtjänade ett slags straff som slavar). I själva verket skall, som Yang visar, inskriptionen tolkas på ett helt annat sätt: 766 800 är antalet arbetsdagar för de 2 690 tvångskommenderade slavar som utgjorde hela arbetskraften vid detta tillfälle.⁶

⁵ . Se t.ex. W. Eberhard: *Histoire de la Chine des origines a nos jours*, Paris 1952, s. 63. Wittfogels uppfattning, liksom Eberhards och Lattimores, har sammanfattats och diskuterats på ett intelligent sätt av D. Bodde i *Feudalism in China*, i *Feudalism in History*, som är många författares verk och utgivits av R. Coulborn, Princeton, 1956, s. 49-92 (särskilt s. 71 ff).

⁶ Jfr J. Gemet: *La Chine ancienne, des origines à l'empire*, Paris 1964, s. 80-81; D. Bodde: *Feudalism in China*, s. 79-80 (av samme Bodde se även den värdefulla lilla skriften *China's Cultural Tradition*, New York 1957); D.

Som vi ser är specialisternas invändningar mot Wittfogel många och välgrundade. Likväl är det inflytande som studiet av Wittfogel från omkring år 1925 haft på många vetenskaps män oerhört stort och erkänt. Det räcker att nämna Lattimore, Needham, Balazs, Chi Ch'ao-ting, Fairbank, och inom andra studieområden Gordon Childe och Métraux.⁷ I allmänhet och på olika grunder är det ingen av dessa vetenskapsmän som delar Wittfogels politisk-ideologiska extremism och fanatism. Många erkänner sitt beroende av hans tidigare verk, medan de tenderar att ta avstånd från de idéer som han med sådan våldsamt hävdade under de senaste åren. Needham definierar exakt och inte utan humor efterkrigstidens Wittfogel som ”a great brandisher of tomahawks in the intellectual cold war” (en stor tomahawksvingare i det intellektuella kalla kriget)⁸ och gör nya talrika invändningar mot tesen om den orientaliska despotismen, men hans ”byråkratiska feodalism” liknar mycket det ”orientaliska samhället”. Den ovanligt stora betydelse som kontrollen över vattnen hade i Kinas historia understryks kraftigt i Chi Ch'ao-tings och Lattimores verk. Framför allt kan man inte komma ifrån att Wittfogels forskning hör till dem som under detta

Twitchett: ”Some Remarks on Irrigation under the T'ang”, *T'oung Pao*, XLVIII, 1960, 1-3, s. 175-94; E. Balazs: *Chinese Civilization and Bureaucracy*, s. 24, 28-33, 3637; H. Maspéro-E. Balazs: *Histoire et institutions de la Chine ancienne*, Paris 1967, s. 170; L. S. Yang (Yang Lien-Sheng): *Les aspects économiques des travaux publics dans la Chine impériale*, Paris 1964, s. 5, 7 ff (av samme författare ”Notes sur le régime foncier en Chine ancienne, Environ 1500 av. J.-C. à 200 av. J.C.”, i *Mélanges de sinologie offerts à M. P. Demiéville*, Paris 1966, s. 292-300). Om problemen rörande Kinas sociala struktur och den kinesiska historiens periodisering kan man läsa: E. G. Pulleyblank: *Chinese History and World History*, Cambridge 1955, och i ”Gentry Society”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XV, 1953, 3, s. 588-97; H. G. Creel: ”The Beginnings of Bureaucracy in China: The Origin of the 'Hsieh'”, *Journal of Asian Studies*, XXIII, 1964, 2, s. 155-84; O. Lattimore: *Studies in Frontier History*, London 1962; dessutom recensionen av J. Levenson i *Feudalism in History*, och det följande inlägget av E. Balazs, i *Far Eastern Quarterly*, XV, 1956, s. 569-72 och XVI (1957), s. 329-32 (Balazs inlägg återfinns även i *Chinese Civilization and Bureaucracy*, s. 28-33). Helt ägnad åt problemet med en periodisering av den kinesiska historien är den värdefulla antologi som utgavs av J. Meskill: *The Pattern of Chinese History*, Lexington (Mass.) 1965.

⁷ Av Lattimore kan man läsa de studier som finns samlade i *Studies in Frontier History* och *Inner Asian Frontiers of China*, New York 1940 (ny utgåva med fyllig introduktion, 1951), av J. Needham, framför allt det monumentala verket i flera volymer (som är under utgivning) om *Science and Civilization in China*, Cambridge, från 1954; av Balazs de verk som redan citerats i föregående not; av Chi Ch'ao-Ting: *Key Economic Areas in Chinese History, as Revealed in the Development of Public Works for Water Control*, London 1936; av J. K. Fairbank: *The United States and China* (några mycket viktiga sidor i detta verk har återgivits i en antologi som utgavs av F. Schurmann och O. Schnell: *Cina, 3000 anni* (Kina 3000 år), Rom 1968, s. 48-75; av V. Gordon Childe se framför allt *L'uomo crea se stesso* (Människan skapar sig själv), Turin 1952; av A. Métraux: *Gli Incas* (Inkafolket), Turin 1969, och ”L'empire des Incas: despotisme ou socialisme”, *Diogenè*, nr 35, juli-september 1961, s. 87-108. Fortfarande om dessa problem när det gäller Sydamerika jfr A. Métraux-M. Gutelmann: ”Les communautés rurales au Pérou”, *Etudes rurales*, 10, juli-september 1963, s. 5-25; C. Gibson: ”The Transformation of the Indian Community in New Spain, 1500-1810”, *Cahiers d'histoire mondiale*, II, 1955, 3, s. 581-607; A. Caso: ”Land Tenure among the Ancient Mexicans”, *American Anthropologist*, 65 (1963), 4, s. 863-78; R. Paris: ”José Carlos Mariátegui et le modèle du 'communisme' inca”, *Annales E. S. C.*, 21, 1966, 5, s. 1065-72; A. Melis: ”J. C. Mariátegui primo marxista d'America” (J. C. Mariátegui den första marxisten i Amerika) i *Critica marxista*, V, 1967, 2, s. 132-57, slutligen det grundläggande verket av A. Gunder Frank: *Capitalismo e sottosviluppo in America Latina* (Kapitalism och underutveckling i Sydamerika), Turin 1969. Eng. uppl. *Capitalism and underdevelopment in Latin America*, New York 1967. Inflytandet från Wittfogel framträder också i en artikel av färskt datum av L. Mumford: ”La première mégamachine”, *Diogenè*, nr 55, juli-september 1966, s. 3-20, och i en bok av G. P. Murdock: *Africa, Its Peoples and Their Culture History*, New York 1959 (jfr även apropå det svarta Afrika J. J. Maquet: ”Une hypothèse pour l'étude des féodalités africaines”, *Cahiers d'études africaines*, II, 1961, 2, s. 292-314; J. Goody: ”Feudalism in Africa?”, *The Journal of African History*, IV, 1963, I, s. 1-18).

⁸ J. Needham: ”Science and Society in East and West”, *Centaurus*, Köpenhamn, X, 1964, s. 182 (och Needham se även: ”Science and Society in China and the West”, *Science Progress*, vol. 52, nr 205, januari 1964, s. 50-66, och ”The Past in China's Present”, *The Centennial Review*, vol. IV, nr 2, våren 1960 och nr 3, sommaren 1960, s. 145-78 och 281-308). Sin egen tacksamhetsskuld till Wittfogel erkänner bl.a. Needham i ”Science and Society in East and West”, s. 176-82, *Métraux i Gli Incas* (Inkafolken), s. 24, Lattimore i *Inner Asian Frontiers of China*, ny upplaga, s. XXXIII, LIX, och i *Studies in Frontier History*, s. 28.

sekel har bidragit till orientalismens förändrade inriktning, från den traditionella filologen mot ekonomi- och samhällshistoria.⁹

⁹ Som Balazs skrev år 1960: ”Helt upptagna av filologiskt hårklyveri har sinologerna aldrig funnit det intresse, den tid och den tankekraft som är nödvändiga för så lättsinniga ting som de ekonomiska grundvalarna och den sociala strukturen i detta stora samhälle”. (*Chinese Civilization and Bureaucracy*, s. 35-56.)

Återupptagandet av debatten bland de marxistiska forskarna

England

En intressant diskussion om ”Etapper i den historiska utvecklingen” utspann sig år 1961-62 i tidskriften *Marxism today*¹ under medverkan av R. Jardine, S. Douglas, J. Lindsay, D. Craig, E. G. Pulleyblank, R. Page Arnot, J. Simon, B. R. Mann, E. Hobsbawm och M. Shapiro. Jardine underströk hur historia att passa in i de klassiska ”utvecklingsstadierna”, framför allt på grund av svårigheten att i varje folks förflutna finna en fas som utmärks av slavägarekonomin. Han erinrade om det intressanta i Marx' syn på det asiatiska samhället och nödvändigheten att återuppta och utveckla hans tankar. Jardine skrev sammanfattningsvis:

i själva verket följer vi de borgerliga historikerna när vi tar för givet att världens historia härmar mönstret i en viss region: en region som i själva verket har tagit ledningen först de senaste fyrahundra åren eller ännu senare.

Så småningom ingrep den (icke-marxistiske) sinologen E. G. Pulleyblank i debatten. Han fann att ”den uppfattning som ligger till grund för formeln: antikt slavägarsamhälle, medeltida feodalism, modern kapitalism, den nya socialismen, härrör från en uppfattning som var i svang under artonhundratalet. Parallellen med Hegels dialektiska syn på mänsklighetens historia förefaller tydlig”. Enligt Pulleyblank är idén om ett ”orientaliskt samhälle” ”oundvikligen genomsyrad av idén om ett oföränderligt Orienten utanför tiden, vars förflutna är av ett annat slag än Västerlandets, som är historiskt och progressivt”. Det är av den anledningen som de asiatiska marxisterna inte kan godta en dylik syn.

En uppfattning som är analog med Pulleyblanks finner man i det polemiska inlägget av en ”ortodox marxist”, Shapiro. Denne refererar framför allt till Kuo Mo-jos studier och hävdar att Kina har gått igenom alla faser som är typiska för Västerlandet, från slavägarsamhället till feodalismen. Enligt Shapiro är det helt felaktigt att lägga för stor vikt vid ”några ord som Marx en gång använt apropå ett förment 'asiatiskt produktionssätt', en tanke som Marx aldrig har utvecklat och som han aldrig har återvänt till efter Morgans och Engels' stora vetenskapliga forskningsinsats om det antika samhället”. Framför allt finner Shapiro det förvånande att Jardine och Lindsay har tagit upp och uppmärksammat avfällingen Wittfogels ”vansinniga och reaktionära iakttagelser”: när man upprepade gånger får höra att slaveri och feodalism, i den mening vi känner till företeelserna i Västerlandet, aldrig har existerat i Kina, kunde läsaren därav få ett ”kiplingskt” intryck av Kinas egendomlighet, få honom att tro att också den moderna utvecklingen och själva den kinesiska revolutionen är egendomliga fenomen som inte går att föra tillbaka på den vanliga marxistiska analysen. Andra inlägg visar en viss missbelåtenhet med användandet av uttryck som ofta saknar en exakt betydelse, som ”slaveri” och ”feodalism” (R. Page Arnot), och med missbruket av uttrycket ”feodalism” (J. Simon): de visade på utvecklingsvägarnas pluralitet efter urkommunismens upplösning (J. Simon) och på att utvecklingen från feodalism till kapitalism inte var ödesbestämd och för övrigt hade ägt rum bara inom ett begränsat område på jorden, det vill säga i Västeuropa, av orsaker som ännu inte är helt klarlagda (E. Hobsbawm).

I England är det mognaste resultatet av diskussionen om dessa problem Hobsbawms introduktion till den år 1964 utgivna första engelska upplagan av Marx' *Förkapitalistiska ekonomiska former* (där som tillägg ingår andra uttalanden av Marx och Engels om den historiska periodiseringens problem). I denna uppsats presenterar Hobsbawm inte bara ovanligt elegant Marx' text, utan han

¹ *Marxism Today*, numren från juli 1961 till september 1962.

studerar på ett detaljerat och grundligt sätt utvecklingen av Marx' och Engels' tankar om den historiska utvecklingen och dess faser och dokumenterar bland annat deras kunskapsnivå när det gäller olika perioder i mänsklighetens historia (detta senare är utan tvivel ett av de intressantaste inslagen i hans skrift). J. Hobsbawm ägnar inte mycket utrymme åt det asiatiska produktions-sättet, utan går in för mera djupgående problem som har att göra med produktions-sätten i slavägar- och feodalsamhällena. Som felaktig och fruktlös anklagar han den tendens till unilinearism som på ett förenklat sätt söker allmänna lagar för det historiska skeendet och som kommit att ta överhanden efter Marx' död, och han manifesterar öppet sin egen otillfredsställelse med den aktuella situationen för Marx' historiska uppfattning.

Fortfarande i England har Jack Woddis i två korta artiklar undersökt Marx' hållning till kolonialismen och de nationella befrielseströrelserna. Till slut har en icke-marxistisk forskare, George Lichtheim, 1963 publicerat en artikel, som innehåller en intressant analys av Marx' olika tankar när det gäller det asiatiska produktionsmönstret.²

Frankrike

Från och med 1960 pågår en livlig diskussion hos la Section d'études asiatiques et africaines vid CERM (Centre d'études et de recherches marxistes). Där har i flera omgångar deltagit Charles Parain, Maurice Godelier, Kina- och Vietnamhistorikern Jean Chesneaux, afrikaexperten Jean Suret-Canale, den ungerske sinologen Ferenc Tökei och olika andra forskare. Talrika bidrag har framtagits i *Pensée* och andra tidskrifter.³

² K. Marx: *Pre-Capitalist Economic Formations*; J. Woddis: *Marx and Colonialism* samt *Marx and National Liberation*; G. Lichtheim: *Marx and the "Asiatic Mode of Production"*.

³ Debatten öppnades offentligt i och med nr 114, april 1964, av *La pensée*, som utöver en kort introduktion av C. Parain samt två kommenterade bibliografier av respektive M. Godelier om Marx' och Engels' skrifter och av J. Chesneaux om de senast utkomna marxistiska arbetena om det asiatiska produktions-sättet, innehöll uppsatser av F. Tökei: "Le mode de production asiatique dans l'œuvre de K. Marx et F. Engels" och av J. Chesneaux: "Le mode de production asiatique: quelques perspectives de recherche".

Tökeis artikel kan läsas även i volymen *Sur le mode de production asiatique*, Budapest 1966 (den ungerska upplagan är från 1965). När det gäller Chesneaux' artikel kan man finna den tillsammans med andra uppsatser av samma författare i *L'Asia nella storia di domani* (Asien i morgondagens historia), förutom den ovan omnämnda bibliografin, har han skrivit en artikel för tidskriften *Les temps modernes* (jfr s. 63, not 1). I sina följande nummer har *La pensée* publicerat talrika andra artiklar om det asiatiska produktions-sättet, närmare bestämt: J. Suret-Canale: "Les sociétés traditionnelles en Afrique tropicale et le concept de mode de production asiatique" (nr 117, 1964); P. Boiteau: "Les droits sur la terre dans la société malgache précoloniale" och J. Chesneaux: "OA en est la discussion sur le mode de production asiatique?" I (nr 122, 1965); K. C. Shiozawa: "Les historiens japonais et le mode de production asiatique"; S. De Santis: "Les communautés de villages chez les Incas, les Aztèques et les Mayas"; C. Parain: "Proto-histoire méditerranéenne et mode de production asiatique" (nr 127, 1966); J. Chesneaux: "OA en est la discussion sur le mode de production asiatique?", II (nr 129, 1966); H. Antoniadis-Bibicou: "Byzance et le mode de production asiatique"; K. Dème: "Les classes sociales dans le Sénégal précolonial" (nr 130, 1966); C. Parain: "Comment caractériser un mode de production?" (nr 132, 1967); G. A. Melekechvili: "Esclavage, féodalisme et mode de production asiatique dans l'Orient ancien"; I. Banu: "La formation sociale 'asiatique' dans la perspective de la philosophie orientale antique"; J. Chesneaux: "OA en est la discussion sur le mode de production asiatique?", III (nr 138, 1968); K. Manivanna: "Aspects socio-économiques du Laos médiéval"; L. Sedov: "La société angkoriennne et le problème du mode de production asiatique". Tidskriften *Recherches internationales a la lumière du marxisme* har ägnat ett stort nummer (nr 57-58, januariapril 1967) åt temat "Premières sociétés de classes et mode de production asiatiques", som innehåller arbeten av J. Suret-Canale, E. J. Hobsbawm, J. Pecirka, V. Struve, E. Varga, Y. Garusants, E. Hoffmann, G. Lewin, F. Tökei, T. Pokora, Y. Semenov, N. Kolesnickij, V. Nikiforov, I. Banu, M. Olmeda, R. Bartra, Nguyen Long Bich, S. Divitcioglu, I. Sachs, I. Sellnow och E. C. Welskopf; dessutom en fyllig bibliografi. Tidskriften *L'homme et la société* har i nr 1 1966 publicerat den första franska översättningen av Marx' manuskript om *Förkapitalistiska produktions-sätt*, utgiven av R. Dangeville, som senare ombesörjde hela översättningen av *Grundrisse (Fondements de la critique de l'économie politique*, 2 volymer, Paris 1967-68). Se av J. Suret-Canale

Tökei (som vi här tar upp på grund av det inflytande hans skrifter haft i Frankrike) har gjort en omläsning av några marxistiska texter i ett försök att definiera särdragen i det asiatiska produktionssättet. Termen ”omläsning” verkar lämpligare än andra, eftersom Tökei inte bekymrar sig mycket om att exakt rekonstruera utvecklingen av Marx' tankar i frågan, inte heller att fråga sig till vilka konkreta historiska omständigheter Marx' och Engels' skrifter kan återföras. Den ungerske forskaren är övertygad om ”att Marx' synpunkter på 'det asiatiska produktionssättet' utgör en väsentlig del av hans verk och att utan dessa skulle rentav *Kapitalets* tillkomst vara 'otänkbar' ”. Annars visar sig detta försök att visa originaliteten, sammanhanget och betydelsen av Marx' tankar om det asiatiska produktionssättet ganska svårt, varför Tökei ibland råkar ut på hal is och tvingas tillgripa naiva påståenden, som då han menar att det var ”ytterst klokt” av Engels att ange organisationen av de offentliga arbetena som något typiskt för det orientaliska samhället (och detta är ett faktum som noterats redan oräkneliga gånger, från Herodotos till Adam Smith), eller när han skriver att Marx ”på grund av tidsbrist” inte gjort en djupgående utredning av klasstrukturen i det asiatiska produktionssättet.

Tökeis verk rymmer alltså intressanta iakttagelser, uppblandade med motsägelsefulla påståenden, som antingen inte är tillräckligt klara eller bevisade. Så polemiserar han till exempel länge mot vad han kallar ”den geografiska historiesynen” och hävdar att Marx visserligen räknade med den geografiska faktorn, men att han reducerade den till dess ”rätta värde”. Vad sedan detta ”rätta värde” består i förblir oklart.

Det asiatiska produktionssättet kännetecknas enligt den ungerske historikern av att den primitiva, gemensamma stamegendomen lever kvar. De orientaliska samhällena skiljer sig dock från de primitiva genom sin klasskaraktär. I dessa är staten expropriator av merprodukten:

Staten uppträder sålunda i samhällets, det vill säga jordägarens namn, och uppför sig i det stora hela som ägare till produktionsmedlen (eller rättare sagt till producenterna) och utsuger regelrätt i främsta rummet stammens gemensamma egendom.

Kasterna, som är embryot till klassindelningen, har framträtt som resultat av de gamla, offentliga åligganden som utfördes av några personer för hela samhällets räkning. Den grundläggande mot-sättningen i hela det orientaliska samhället består i att det utvecklats som klassamhälle med stammens gemensamma egendom som grund.

Enligt Tökei är det inte särskilt klart vilket samband som råder mellan det asiatiska produktionssättet och de andra för-kapitalistiska samhällsformerna. Enligt honom betraktade Marx och Engels det asiatiska produktionssättet som en autonom kategori som var i grunden skild från såväl slavägarsamhället som feodalismen. Det rör sig dock, tillägger han, om ett bestämt produktionssätt, inte om en ”fjärde baskonstruktion” som kan sättas på samma plan som slaveriet, feodalismen och kapitalismen. Det skulle huvudsakligen röra sig om en övergångsform som ligger mellan det primitiva samhällets produktionssätt och det antika (som Tökei inte klart skiljer från slavägarformen, på samma sätt som han inte skiljer mellan germanskt och feodalt produktionssätt). De asiatiska folken skulle ha stannat upp i denna genomgångsfas utan att lyckas komma förbi stammens gemensamma egendom, som de i stället etablerade och gjorde oföränderlig genom sina lagar. Däremot skulle denna fas i Västerlandet ha upphört i och med att stammens gemensamma egendom förlorades i betydelse och utvecklades mot former som var slav-antika eller germanskt-feodala och påverkades av olika historisk-geografiska förhållanden. Det skulle alltså finnas två olika typer av historisk utveckling: å ena sidan Orienten, som karaktäriseras av

även *Afrique noire occidentale et centrale*, I, Géographie, Civilisation, Histoire, Paris 1961, s. 101-2. Andra smärre franska bidrag till diskussionen återfinns i de ovan citerade publikationerna av Chesneaux.

det asiatiska produktionssättet, å andra sidan Västerlandet som utvecklats efter linjen primitiv kommun (asiatiskt produktionssätt) — slaverifeodalism, kapitalism. Denna andra typ skulle vara ”universell”, men inte i den meningen att ”*alla*” folk skulle ha gått igenom alla utvecklingsstadierna. Fastän Tökei är oklar på denna punkt verkar det som om han fäster en avgörande betydelse vid folkens inbördes förhållanden. Så skulle till exempel utvecklingen av den germanska formen inte varit möjlig utan germanernas erövring av det antika samhället, där privategendomen redan existerade. Här har en ny typ av ”unilinearism” tagits upp igen: varje folk (eller folkgrupp) har sin roll och enheten återvinns i det som samme Tökei kallar den mänskliga historiens ”universella lopp”. Man kan inte tänka sig den germanska formen utan den antika: kapitalismen hade inte kunnat födas annat än genom feodalsamhället, socialismen inte utan kapitalismen: de är alla ofrånkomliga trappsteg på den universella utvecklingens steg. Vad Asien beträffar så har det varit just dess isolering från den internationella utvecklingen (det vill säga den europeiska) som dömt den till stagnation och barbari. Men i själva verket hävdar Tökei att den asiatiska stagnationen, som är intimt förbunden med ett system av bygemenskap och med ett ”skattesystem”, inte behöver några särskilda förklaringar. Den här typen av utveckling skulle enligt Tökei vara ”naturlig”:

De asiatiska skattesystemen utvecklas alltså på ett *naturligt sätt*, med början i de primitiva kommunernas ”bidrag”, det vill säga den tusenåriga seden att lämna allmänna provisioner. Det är först långt senare som bönderna märker att världen har förändrats och att deras kommunsystem — och däribland överlämnandet av vinsten på produkterna till ”det mer betydande samfundet” — har vänts emot dem och bidrar till att förtrycka dem.

Däremot är det just den europeisk-västerländska utvecklingsformen som behöver en mer ingående förklaring:

Och det är just den *typiska* grekiska utvecklingen (fastän den är unik i den mänskliga historien) som bestäms av historiska faktorer, som är mycket partikulära (i detta sista ords filosofiska mening). Dessa faktorer har gjort det möjligt för individen att äntligen befria sig från ”kommunens navelsträng” och i och med jordegendomens uppkomst inleda den mänskliga civilisationens epok (vilken nu inte kommer att förstöras) det vill säga den typiska vandringen (den som mest kan garantera framsteg) i mänsklighetens utveckling.

Tökei (som säkert är den mest ”eurocentriske” av de vetenskapsmän som hittills deltagit i debatten) betonar starkt den låga kulturnivå och den absoluta stagnation som karaktäriserar de asiatiska samhällena och som kontrasterar mot den snabbhet och den rikedom som utmärker den ”typiskt grekiska” utvecklingen. Enligt hans uppfattning har de asiatiska samhällena levt kvar oförändrade ända fram till det avbrott som den västerländska kapitalismen tvingade fram i slutet av förra seklet:

endast den kapitalistiska utvecklingen och följaktligen också den socialistiska utvecklingen kommer att kunna integrera dessa sammansatta och halvbarbariska kulturer i mänsklighetens universella utveckling.

I polemik med Wittfogel hävdar Tökei att idén om möjliga ”asiatiska” avvikelser från socialismen är ”pueril” och att det är ”omöjligt att den socialistiska statens egendom kan stimulera uppkomsten av en ’ny klass’ ” (även om man i det förflutna, i det asiatiska produktionssättet, har sett hur en ledande utsugarklass har uppstått på den allmänna egendomens grund). Tökei tycks dock hävda att teorin om det asiatiska produktionssättet har något att lära de asiatiska kommunisterna; det är nödvändigt att ägna dem kraft och uppmärksamhet för att motverka ”deformationer och att klassamhället återuppstår”.

Tökei, som är sinolog, har också provat på att tillämpa eller rättare sagt exemplifiera teorin

(alltför snabbt för att bli helt övertygande) på hela Kinas historia från antiken till våra dagar. Från Shang-epoken tycks honom det kinesiska samhället huvudsakligen karaktäriseras av det asiatiska produktionssättet. Under loppet av Han-epoken uppstår den privata äganderätten till jorden och dess ekonomiska betydelse växer. Men under de förhållanden som beror på landets isolering och kvarlevan-det av det asiatiska produktionssättet blir gen privata äganderättens öde att underkasta sig den patriarkaliska staten, att anpassa sig till den asiatiska ekonomins ram. Den lyckas alltså inte bli befäst, förhärskande. Samma sak kan sägas om de feodala egendomsformer som därefter dyker upp och om de första kapitalistiska tendenserna. Med andra ord existerar det i Kina inom ramen för det asiatiska produktionssättet en social rörelse som tycks följa samma lagar som den europeiska utvecklingen. Men strukturerna hos det asiatiska produktionssättet är starkare de hindrar denna rörelse att åstadkomma väsentliga sociala förändringar och dömer landet till stagnation ända tills kapitalismen börjar tränga in.

En annan vetenskapsman som är värd beaktande är Maurice Godelier. Godelier utgår från en serie ganska intressanta iakttagelser om "samhällets evolutionsschema" och preciserar att det rör sig om "modeller", om ideala föreställningar. För varje samhälle kan man utarbeta "en organisk helhet av hypoteser om arten av de element som bildar detta samhälle, om deras förhållanden och utvecklingsmönster". Dessa modeller sammanfaller inte med bestämda samhällets verkliga historia, inte heller utgör de en historiefilosofi, men det är hypoteser, som gör det möjligt att dechifrera den konkreta historiens oändliga mångfald.⁴ Godelier är mindre övertygande då han refererar till Marx' *Former* och skiljer mellan sju olika "ekonomisk-sociala formationer": den primitiva kommunismen, slavägarsamhället och de asiatiska, antika, germanska, feodala och kapitalistiska produktionssätten. Det asiatiska produktionssättet skulle vara den sociala organisation som är typisk för övergången från ett klasslöst samhälle till ett klassamhälle. Inom den primitiva gruppen förvandlas en minoritet av individer, som utövar en makt som är förbunden med funktioner av allmänt intresse, gradvis till en utsugande klass. Ofta blir en kung, som är personifikationen av denna minoritet, ägare till jorden till det allmännas skada. Utsugningen äger alltså rum utan att det finns någon privat äganderätt till marken.

Den process som ovan skisserats upp gynnas av att det finns naturliga förhållanden, som fordrar samarbete i stor skala för att åstadkomma stora verk av allmänt intresse (bevattning, dränering, terrassodlingar etc.). Men förekomsten av stora offentliga arbeten, liksom av en absolut centraliserad makt och en byråkrati, är inte nödvändiga element i det asiatiska produktionssättet. Godelier hävdar att det avgörande elementet; i denna ekonomisk-sociala formation består i att det dyker upp en aristokrati som organiserar klassutsugningen då den in natura eller i arbete tar undan en del av den gemensamma produkten, men som inte heller behöver ingripa direkt i produktionsförhållandena. Den "orientaliska despotismen" och byråkratin skulle däremot vara sekundära element. Det asiatiska produktionssättet skiljer sig, enligt Godelier, klart från både den primitiva kommunismen (genom att den redan är ett första klassamhälle), från slavägarsamhällets produktionssätt (eftersom det här inte finns någon privat äganderätt till marken och slaveriet existerar endast i den patriarkaliska formen) och från feodalismen (eftersom den är grundad på den kollektiva och inte den individuella utsugningen av marken). Fortfarande enligt Godelier är den inre, typiska motsättningen inom det asiatiska produktionssättet den som föreligger mellan kommunens strukturer och klasstrukturerna som lever sida vid sida. (Godelier är överens med Tökei på denna och andra punkter.) En dylik motsättning medför att privategendomen gradvis utvecklas varför det asiatiska produktionssättet, när det undgår stagnationen, kan gå längs två

⁴ Jfr rörande dessa problem även Godelier: *Rationalité et irrationalité en économie*, Paris 1966, en del av slutkapitlet (se dock den starkt kritiska recensionen av M. Salvati, i *Problemi del socialismo* (Socialismens problem), IX (1967), 18, s. 625-32.

utvecklingslinjer. Å ena sidan kan det övergå till det antika produktionssättet och sedan till slavsamhället (det är fallet med det ”grekiska undret”), å andra sidan kan det utvecklas mot feodalismen och hoppa över ”slavägarfasen”. Det senaste är det vanligaste och normalaste fallet (det möter till exempel i Kina, Indien, Japan och Vietnam). Men det rör sig om en ”specifik” feodalism som är annorlunda än den västerländska därför att den karaktäriseras av kvarlevande drag av det asiatiska produktionssättet och av att den merkantila produktionen och penningen har genomgått en ringa utveckling. Denna feodalism kan alltså inte ge upphov till kapitalismen (som också i Japans fall förblir en importerad produkt). Västerlandets utvecklingsväg är däremot ovanlig (i statistisk-kvantitativ mening, skulle vi vilja tillägga), men den är också universell och ”typisk”, därför att i denna ”förverkligas i en motsägelsefull form den *maximala* utvecklingen av produktivkrafterna och orättvisorna, av klasstriderna”. Det är endast här som kapitalismen kan födas, ur den utvecklas socialismen och därmed möjligheten till ett samhälle utan utsugning och utan klasser. Den typiska och universella utvecklingslinjen (inte i geografisk mening utan med tanke på de möjligheter den innehåller) är den som utgår från den primitiva kommunismen, som med det asiatiska produktionssättet stiger över tröskeln till klassamhället och utvecklas mot det antika mönstret och slavägar-mönstret, genom vars ”upplösning” sedan feodalismen föds. Godelier slutar med att rekommendera en hel serie av specialforskningar för att utröna 1) de processer genom vilka ojämlikheten kunde vinna insteg i det klasslösa samhället 2) en typologi av de olika asiatiska samhällsformerna 3) de olika utvecklingsvägarna för det asiatiska samhället. Dessa specialforskningar skulle enligt hans mening kunna kasta nytt ljus. både över den grekisk-romerska historien och feodalismen.

I själva verket går Godelier alltför snabbt förbi många problem. Hans uppräknade av de sju ”ekonomisk-sociala formationerna” finner inte något stöd hos Marx, tvärtom vad Godelier själv påstår. Karaktäristiken av de olika formationerna är snarast ytlig, och samma sak kan man säga om beskrivningen av övergången från den ena formen till den andra. Övergången från slavägar-samhället till feodalismen förblir lika dunkel som förut, och orsakerna till att den orientaliska feodalismen inte kan medan den västerländska däremot kan ur sig utveckla kapitalismen anges alltför enkelt bestå i ”en kombination av privategendom och merkantil produktion” i väster, som skulle vara en förutsättning för det kapitalistiska produktionssättet.

Om det teoretiska intresset verkar överväga hos Tökei och Godelier (åtminstone i de här undersökta skrifterna) leder Jeison Chesneaux med sin erfarenhet som Fjärran Östern-historiker in uppmärksamheten på de nya perspektiv som den nuvarande debatten kan ge historikerna. Genom sina inlägg under dessa år har han haft en dubbelt viktig funktion: å ena sidan att stimulera nya forskningar, å andra sidan att punktligt och kritiskt informera om de initiativ som tagits i talrika länder på detta fält.

Enligt Chesneaux skall det asiatiska produktionssättet betraktas på samma plan som slavägarsamhällets och det feodala, det kapitalistiska och det socialistiska, och man kan definiera det på följande sätt:

Om man för samman Marx' olika upplysningar i frågan, utmärks det asiatiska produktionssättet *av en kombination av bykommunens produktiva aktivitet och det ekonomiska ingripandet från en statlig auktoritet, som på sammagång suger ut och styr den.*

Men när man har fastställt detta, öppnar sig för den konkreta historiska forskningen en hel serie viktiga problem. Framför allt: vem är det som delar ut jorden inom byn och på vilket sätt? Hur sker arbetsdelningen? Om staten är organisatör av produktionen, hur spelar den då sin roll? Vilket är dess förhållande till bykommunen? Bland uppdragen, utom vattenregleringen — diken, kanaler — finns det också andra uppgifter som kontrollen över växelbruket underhållet av ägarna, den

militära uppsynen över byarna, skötseln av vissa produktiva sektorer (gruvor och metaller) som bondekommunerna inte har möjlighet att klara av? När det sedan gäller byråkratin — i vilken omfattning är den sluten eller öppen, verkar den inom eller utanför byn? Varifrån kommer arbetarna till de offentliga arbetena? Vilket är slavarnas antal och vilken deras betydelse? Hur insamlas och fördelas merprodukten? Vilken klassantagonism existerar inom detta system? Vid sidan av den fundamentala motsättningen mellan stat och kommun — finns det också en annan mellan den gemensamma utsugningen av jorden och tendensen att privat lägga under sig den? Är den verkliga jordägaren staten eller kommunen? Existerar, och i så fall i vilken omfattning, privategendomen? Hur är de inre och yttre kontakterna, vilken betydelse har staden i det orientaliska samhället? Domineras det asiatiska produktionssättet verkligen av stagnation eller känner den särskilda utvecklingsformer mot feodalismen eller mot embryonala former av kapitalism? Vilka ideologier och kulturer kan man anse organiskt förbundna med denna samhällstyp?

Detta är bara några av de frågor — menar Chesneaux — som forskaren ställer sig för att kunna verifiera och precisera det karaktäristiska för vissa orientaliska samhällen. Men vilka samhällen kan man hänföra till denna grupp? Chesneaux är med rätta oroad för att det asiatiska produktionssättet skall bli ett slags "concept résiduel" som man kan ta till när de klassiska grupperingarna inte passar. Likväl får inte forskningen nonchalera något fält där man kan komma till klarhet i frågan. Karaktäristiska element för det asiatiska produktionssättet verkar finnas inte endast i Kinas historia, liksom i liksom i Indiens och Persiens och när det gäller några områden på den indonesiska halvön, halvön, utan också i Egyptens och Mesopotamiens antika historia i den mediterrana förhistorien i den primitiva bysantinska historien, i några områden i Afrika och södra Sahara, i Mexikos och Perus antika imperier. Det produktionssätt som Marx och Engels med sina speciella kunskaper som grund definierade som "asiatiskt" visar sig vara spritt i en helt annan omfattning och inte bundet till en geografiskt begränsad region. Ett terminologiskt problem öppnar sig och Chesneaux föreslår till en början termen "bydespotism". *La pensée* har de senaste åren publicerat resultaten av några intressanta försök att tillämpa teorin om det asiatiska produktionssättet i konkret historisk forskning. Jean Suret-Canale har ur denna synvinkel studerat några traditionella afrikanska samhällen, särskilt Sudans och Guineas antika kungadömen, där staten hade en dominerande roll i det ekonomiska livet och det fanns en härskande klass som i praktiken identifierade sig med den statliga apparaten, vars makt härrörde från utövandet av offentliga åligganden. K. Dème har anslutit sig till diskussionen om det asiatiska produktionssättet och studerat de sociala klasserna i det förkoloniala Senegal. Pierre Boiteau har gjort en detaljrik analys av de olika jordregimer som existerade i det förkoloniala samhället på Madagaskar och visar sig tveksam inför möjligheten att sammanföra dem till ett enda produktionssätt. Hélene Antoniadis-Bibicou har visat på svårigheten att i Bysans' historia finna en fas som motsvarar det asiatiska produktionssättet och har alltså ifrågasatt hypotesen om denna produktionsforms universalitet. Sergio De Santis har understrukt den "asiatiska" karaktären i inka- och aztek-samhället och ålderdomligheten hos bykommunerna, men är på sin vakt mot tendensen hos några latin-amerikanska forskare att idealisera detta institut och mot deras förslag att behålla det och återuppliva det utan att sätta in det i "ramen för en djupgående förnyelse på det ekonomiska, teknologiska och sociala planet". Charles Parain har undersökt den mediterrana urhistorien i en artikel fylld av intressanta teoretiska och metodologiska synpunkter. Parain tycker att man inte kan nöja sig med en mycket vid definition (kombination av en despotisk regim och självstyrande bygemenskap, med ringa utveckling av privategendomen), där man riskerar att förlora det dynamiska elementet i systemet, det vill säga det speciella förhållande som uppstår mellan ägaren till produktionsmedlen och den direkta producenten. Han kritiserar också idén att det asiatiska produktionssättet skulle vara universellt, bekräftar att de geografiska förhållandena är nödvändiga, men inte tillräckliga, för dess befästande, och erinrar om att det är en illusion när man

tror sig finna den ideala urtypen för det asiatiska produktionssättet förverkligad i något visst historiskt bestämt samhälle: en observation som naturligtvis har sin riktighet för alla slags produktionssätt. Parain lägger fram hypoteser om hur en social organisation av det asiatiska produktionssättets typ spritts på skilda sätt och i skild omfattning, med början i de ”modeller” som finns i Främre Orienten, de europeiska megalitiska kulturerna, i den kretensiska och mykenska kulturen liksom i den etruskiska.

La pensée har också i översättning publicerat arbeten av K. Manivanna om Laos, av L. Sedov om Kambodja, av I. Banu och G. A. Melekesvili om det antika Främre Orienten. Samma forskargrupp har tagit ett betydelsefullt initiativ: en speciell bilaga till *Recherches internationales à la lumière du marxisme* som i fransk översättning samlar mer än tjugo skrifter av forskare från olika länder om *De första klassamhällena och det asiatiska produktionssättet* (med en omfattande bibliografi).

Om *La pensée* och forskarna kring CERM har stått för lejonparten i diskussionen om det asiatiska produktionssättet, har andra forskare kommit med betydelsefulla bidrag till studiet av detta problem. Framför allt två av dem förtjänar att nämnas: Pierre Vidal-Naquet och Maxime Rodinson. Den förste har skrivit en artikel i *Annales*, vilken sedan omarbetats som inledning till den franska upplagan av *Orientalisk despotism*, som utmärker sig för sitt självständiga omdöme och den rika dokumentationen.

Vidal-Naquet diskuterar teserna i Wittfogels bok ur många synvinklar och han visar anmärkningsvärda kunskaper framför allt när det gäller historieskrivningen om antiken och Främre Orienten: han understryker det objektiva intresse som boken har när den skalats av sin politiska tendens och de alltför talrika schematiseringarna. Han pekar på föregångarna till teorin om det asiatiska samhället och på dess historiska och politiska betydelse, och han gör en kort historisk rekonstruktion av kontroverserna kring den från Marx och framåt: slutligen redogör han för de nya perspektiv som teorin öppnat för forskarna på senaste tid. Maxime Rodinson har däremot angripit problemet indirekt i ett kapitel i sin för inte länge sedan utkomna och mycket viktiga bok om *Islam och kapitalismen*. Rodinson avlägsnar sig från de rådande normerna bland de marxistiska historikerna då han vägrar att beteckna det medeltida muselmanska samhället som ”feodalt”: han påpekar det inexacta i denna benämning, som Marx övertog från sin samtids terminologi.

En dylik benämning är, som så ofta påpekats, mycket olycklig eftersom den framför allt hänför sig till politiska överbyggnader, om vilka det är omöjligt att bevisa att de nödvändigtvis är förbundna med produktionssättet.

Rodinson avvisar emellertid också försöket att ersätta begreppet ”den orientaliska feodalismen” med ”det asiatiska produktionssättet” och polemiserar särskilt mot Godeliers tolkning av Marx’ manuskript om *De förkapitalistiska ekonomiska formerna*. Han hävdar att det asiatisk produktionssättet (eller ”den primitiva gemensamhetsformen”) inte är en ekonomisk social formation och att det inte är universellt: dessutom är det felaktigt att betrakta det som ”den enda relativt primitiva typen för utsugning”. Några av hans observationer av de förkapitalistiska samhällena är onekligen av stort intresse och förtjänar att återges i sin helhet:

När man vill skaffa sig en överblick över världen, kan man på sin höjd före kapitalismen urskilja ett primitivt produktionssätt, byggt på gemenskapen, vilket — som en hypotes — skulle ha ersatt den enda existerande formen i början av mänsklighetens historia. Därefter skulle sedan ha följt olika produktionssätt, alla präglade av exploatering. I detta fall skulle vi ha sett hur den ena kommunen utsög den andra, även om den gav garantier om självstyre, medbestämmanderätt, autonomi; eller också att några individer utsögs av medlemmar av ”klassen” eller av kommunen som en övergripande enhet, eller av kommunen i sin helhet. På så vis skulle vi alltså få slavar och offentliga eller privata tjänare. Man kan

tala om ett ekonomiskt system i regional skala då man i en viss region för in vissa bestående förhållanden. Det tycks som om dylika system, enligt olika proportioner och kombinationsmönster, skulle föra med sig utbildandet av olika produktionssätt. Men det är inte svårt att föreställa sig att en klassifikation av dylika ekonomiska system skulle bli ytterst svår. När man vill tala om olika ekonomiskt-sociala formationer som svarar mot olika system måste man tänka på att dessa gäller endast i regional skala, och alltså i ganska begränsad omfattning. Deras karaktäristika visar kontaktpunkter endast på en mycket hög generaliseringsnivå. Endast när ett visst produktionssätt tydligt överväger i ett givet system — som var fallet med slaveriet i det klassiska Grekland (och det skulle vara möjligt att bekräfta ett dylikt påstående) eller när det gäller livegenskapen i det medeltida Östeuropa — skulle det vara möjligt att för detta system och till den motsvarande ekonomisk-sociala formationen ge vissa väl definierade särdrag. Man måste dessutom, alltefter systemets eller formationens nivå, hålla i minnet vissa sekundära linjer, ekonomiska (som till exempel handelns utveckling) eller kulturella, vilka kan få en anseelig betydelse även om de inte är fundamentala i absolut mening och som i anseelig grad kan modifiera strukturen och aspekten hos det hela. Här är en term för den som har behov av etiketter: ”produktions-sätt för utsugning”, till vilket, i förekommande fall kan fogas adjektivet ”gemensam” eller ”individuell”. De motsvarande ekonomiska systemen kan i allmänhet kallas ”förkapitalistiska utsugningssystem” några kategorier bland dem kunde i förekommande fall utmärkas genom uttryck som ”med det gemensamma (eller individuella) övervägande, med övervägande av jordbruk (eller herdar) osv.” För de specialfall vi redan talat om blir den förnuftigaste lösningen att tala om ”system där slaveriet eller tjänandet dominerar” — snarare än att tala om ”slaveri” och ”feodalism”. De motsvarande ekonomisk-sociala formationerna kunde föras till kategorin för de förkapitalistiska formationerna på utsugningens grund. Och även i detta fall skulle det vara möjligt att göra en allvarlig distinktion bara tack vare adjektiv med geografisk mening eller beskrivande termer som hänför sig till övervägandet av de ena eller andra elementen, bland vilka måste räknas det större eller mindre inflytande som stads- och handelslivet har.

Enligt Rodinson har de nödvändiga förutsättningarna för kapitalets tillkomst historiskt uppstått i Europa under 1300-1400-talen:

Detta beror på den sociala och politiska konjunkturen och på händelserna i Europa under denna tid; även om den konjunkturen ännu inte har tillräckligt analyserats, har ännu ingen påvisat att dess förverkligande har varit möjligt endast därför att det europeiska ekonomiska systemet var baserat på det produktionssätt som av den marxistiska dogmatiken definierats som ”sen-feodala”, och alltså på utsugningen av den livegne bonden genom jordägare som hade rätt till ränta i pengar. Ännu vagare är möjligheten att, som M. Godelier vill göra, visa att orienteringen mot detta produktionssätt gick tillbaka till grekerna och romarna, som hade privat äganderätt till jorden. Och framför allt har ingen kunnat bevisa att det endast var detta produktionsrätts dominans som jämte en anmärkningsvärd ackumulation av penningkapital hos köpmännen kunde påskynda utvecklingen av det kapitalistiska systemet. Man kan därför inte säkert fastslå att förekomsten på Islams område av de olika uppräknade ekonomiska systemen — med de skilda produktionssätt som dessa i regel medför — har utgjort ett hinder för kapitalismens uppdykande inom denna region.

Om vi fortfarande håller oss till de franska forskarna, har Yves Lacoste i en stimulerande essä över Ibn Khaldun undersökt och diskuterat möjligheten att tala om ett asiatiskt produktionssätt i det nordafrikanska samhället under de århundraden som följde på den arabiska erövringen (och J. Poncet har kritiskt bemött hans teser i *La Pensée*). Roger Garaudy har flitigt använt benämningen i en bok om *Den kinesiska frågan*. Daniel Thorner, den amerikanske Indienexperten (som verkar i Paris) har skrivit en betydelsefull uppsats som heter *Marx om Indien och det asiatiska produktionssättet*, som förenar en noggrann (och i många avseenden kritisk) läsning av Marx' texter med en konkret historisk genomgång av hans föreställningar om Indiens sociala struktur och historia. Slutligen har den belgiske forskaren Ernest Mandel i Frankrike nyligen publicerat en betydande bok om *Utformningen av Karl Marx' ekonomiska tänkande* [marxistarkivet: [Marx ekonomiska tänkande](#)] där han i ett långt och välunderbyggt kapitel [kapitel 8] behandlar

problemet med det asiatiska produktionssättet. Mandel diskuterar orsaken till Marx' ursprungliga intresse för detta liksom för de andra förkapitalistiska formerna och finner den — helt riktigt — i hans försök att ”i ett negativt ljus lägga fram de faktorer, som i Europa positivt har fört fram till kapitalets och kapitalismens blomstring”. Ett försök som — preciserar han — inte får sin lösning genom att man upptäcker att de orientaliska länderna är oförmögna att av egen kraft nå fram till kapitalismen, utan bara genom att man inser att de lider av en efterblivenhet som efter den borgerliga revolutionen i Västerlandet har förvandlats till ett oöverkomligt underläge som är den verkliga roten till deras aktuella underutveckling. Med en sådan inställning kritiserar Mandel tendensen hos några forskare som Godelier, Suret-Canale och Chesneaux (vilken i själva verket är försiktigare på denna punkt) att bagatellisera det typiskt geografiska i begreppet ”asiatisk”, (som alltså huvudsakligen hänför sig till Indien och Kina) för att i stället ge denna benämning en vidsträcktare användning, så att det blir en social-ekonomisk form som kännetecknar steget från det klasslösa samhället till klassamhället.⁵

Sovjetunionen

Här börjar debatten år 1964 i och med att det kom ut en bok av Eugen Varga, en samling essäer där särskilt den sista ägnas det asiatiska produktionssättet.⁶ Varga hade, som vi sett, redan före 1930 varit en av anhängarna till teorin om detta produktionssätt (han hade bland annat skrivit inledningen till ett verk av Madyar). I sin senaste skrift framlade Varga nu kort problemets historia och kritiserade förkastelsedomarna från 1930-31, som han ansåg förhastade och orättvisa: han menade att tiden nu var inne att på nytt undersöka och fastställa vad Marx och Engels verkligen tänkte om produktionssätten. Det nummer av ”*Pensée*” som innehåller skrifter av Parain, Tökei, Chesneaux och Godelier recenserades och diskuterades sedan i *Voprosi filosofii*, medan *Narody Azii i Afriki* har publicerat två korta bidrag av Suret-Canale och Godelier, som följs av en kommentar av akademiledamoten Struve. Den senare har sedan återvänt till frågan, men huvudsakligen ägnat sig åt Främre Orientens antika historia.

Efter denna rätt försiktiga början har diskussionen breddats och blivit mera vittomspännande. Problemet med det asiatiska produktionssättet har blivit föremål för ”vetenskapliga samtal” vid Vetenskapsakademins filosofiska och historiska institut i Sovjetunionen och vid Institutet för de orientaliska folken. På temat har utkommit och fortsätter att utkomma talrika artiklar, av vilka några sammanfattar resultaten av olika ”samtal”.⁷

⁵ P. Vidal-Naquet: ”Histoire et idéologie: Karl Wittfogel et le concept de 'Mode de production asiatique'”, *Annales E. S. C.*, 19, 1964, 3, s. 531-49; introduktion till K. A. Wittfogel: ”Le despotisme oriental” samt ”La Russie et le mode de production asiatique”, *Annales E. S. C.*, 21, 1966, 2, s. 378-81; M. Rodinson: Islam e capitalismo; Y. Lacoste: Ibn Khaldoun, Naissance de l'histoire. Passé du tiers-monde, Paris 1966 (av samme Lacoste se även — för beskrivningen med det asiatiska produktionssättets terminologi av några utomeuropeiska samhällen — den intressanta *Geografia del sottosviluppo*, Underutvecklingens geografi, Milano 1968, s. 229 ff); J. Poncet: ”D'Ibn Khaldoun au sous-développement. Une démythification de l'histoire maghrébine”, *La pensée*, nr 131, 1967; R. Garaudy: *La questione cinese* (Den kinesiska frågan), Rom 1968; D. Thorner: Marx on India; E. Mandel: *La formazione del pensiero economico di Karl Marx* (Karl Marx' ekonomiska tänkande i dess uppkomsthistoria), Bari 1969. Fr. uppl. *La formation de La pensée économique de Karl Marx*, Paris 1967.

⁶ Nu finns även i *Premières sociétés de classes et mode de production asiatique* specialnummer av *Recherches internationales a la lumière du marxisme*, s. 98-117.

⁷ Talrika artiklar av sovjetiska forskare om det asiatiska produktionssättet finns nu även i fransk översättning: t.ex. av Melekesvili och Sedov i *La pensée* (jfr s. 150 not) och Varga, Struve (två), Garusanc, Semenov, Kolesnickij, Nikiforov i *Premières sociétés de classes*, eller, på engelska: tidskriften *Soviet Studies in History* har publicerat ett specialnummer (IV, 4, våren 1966) med bidrag av L. V. Danolova, Ia. A. Lencman, N. V. Pigulevskaja. I samma tidskrift (V, 3, vintern 1966-67, s. 24-37) har successivt översatts en uppsats av L. S. Vasil'ev och P. A. Stucevskij. I Italien har, som redan påpekats, tidskriften *Classe e Stato* i nr 2, hösten 1966, publicerat en av Struves artiklar och

Några forskare accepterar med den nyfrälstes entusiasm benämningen ”asiatiskt produktionssätt”, för att sedan ge den de mest skilda tolkningar: en social form som är typisk för Orienten eller en social formation av universell karaktär och inte begränsad till Asien, den sista etappen av det primitiva samhället, det första klassamhället, ett slags övergång till klassamhället etc.

Struve, som hade motsatt sig benämningen asiatiskt produktionssätt år 1928 för att tre år senare stödja den och alltså år 1932-34 understryka slavkaraktären hos Främre Orientens antika samhälle (för att till slut, 1940-41 ansluta sig till uppfattningen om ett patriarkaliskt slavägarsamhälle, eller ”initialstadiet”), har invecklat sig i en ny akrobatik för att komma överens med sig själv. Kort före sin bortgång lyckades han så återupprätta det asiatiska produktionssättet i det antika Egyptens och Mesopotamiens samhällen, men med en formulering som lämnar ganska oklara skiljelinjer mellan det asiatiska produktionssättet och slavägarsamhället. Och mellan teorins motståndare finns det många olikheter, till exempel mellan dem som (i likhet med J. Garusjants) varnar för lättköpt förtjusning och understryker hur man hos Marx inte finner en verkligt fullständig och egen teori om en ”asiatisk” social formation, och dem å andra sidan (exempelvis V. Niki-forov) som tar sin tillflykt till den gamla dogmatismen, när de a priori hävdar att ett antagonistiskt klassamhälle inte kan uppstå utan att det bildats en klass privatägare till produktionsmedlen.

Några talar om_ orientalistiska varianter av feodalismen, eller slavägarsamhället, andra (Semenjov, Vasiljev, Stutjevskij, Melekesvili) menar sig hos några samhällen se hur olika typer av utsugning existerar sida vid sida och lutar åt att förringa skillnaderna mellan de olika förkapitalistiska produktionsformerna. Ytterligare andra (L. Sedov) hävdar att det asiatiska produktionssättet inte är en ny formation, utan ett slags speciell utveckling, som är skild från den europeiska, men som inom sig har egna formationer som man måste spåra upp och organisera i en typologi.

Vad som är mest intressant att lägga märke till är kanske en tendens hos några av inläggen (Danilova, Pavlovskaja) att åter till diskussion ta upp inte bara särarten i Asiens historia utan också giltigheten i den historiska utvecklingens ”klassiska faser” (så önskar man exempelvis mer exakta definitioner av feodalismen, och man betonar som antytts stundom likheten och parallelliteten mellan de olika förkapitalistiska ”formerna”) och några grundproblem (vad är ett produktionssätt, vilket är dess förhållande till de ”sociala formationerna” etc.). Bland de mest intressanta resultaten i denna öppna och livliga diskussion — som åtminstone är ganska fri från dogmatiska a priori — är en uppsats av N. B. Ter-Akopjan, som fortfarande är en av de mest fylliga och dokumenterade studierna över utvecklingen av Marx' och Engels' idéer om det asiatiska produktionssättet och byarnas jordbruksgemenskap. Rätt intressanta tolkningar av Marx' och Engels' tankar hittar man också i skrifter av I. Garusjants, Vasiljev och Stutjevskij. Talrika specialstudier har stimulerats av den pågående diskussionen: till exempel de som skrivits av G. A. Melekesvili och J. Semenjov om Främre Orienten under antik tid och av L. Sedov om Angkor.

Kina

Efter Folkrepubliken Kinas grundande förefaller det som om den kinesiska historieskrivningen gått igenom tre olika faser. Den första, som räckte fram till 1957-58, skulle ha varit den grova ”klassicismens”, med tonvikten lagd på studier av bonderevolutionerna (ett slags letande efter föregångare till Maos bonderevolution). Den andra fasen skulle karaktäriseras av ett förnyat intresse för den politiskt-kulturella historien (och som en följd därav kom den ekonomiskt-sociala

den fylliga essän av N. B. Ter-Akopjan: ”Razvitie”. Om de aktuella diskussionerna bland de sovjetiska forskarna, jfr förutom Chesneaux' skrifter den mycket informativa studien av J. Pecirka: ”Von der Asiatischen Produktionsweise zu einer Marxistischen Analyse der frühen Klassengesellschaften, Randbemerkungen zur gegenwärtigen Diskussion in der UdSSR”, *Eirene. Studia graeca et Latina*, VI, 1967, s. 141-74.

historien i andra rummet) och av en spridd tendens till ”återupptäckter” av nationalistisk och ”sino-centrisk” färg. Personer, händelser och traditioner i den kinesiska historien återupplivades: från konfucianismen (som tillskrevs inflytande på den västerländska kulturen) till munken Hui Shen, som skulle ha kommit till Amerika det femte århundradet före Kristus, före Kolumbus och vikingarna, från Djingis Khan och hans mongolers bedrifter till ett återupprättande av hederliga mandariner och goda kejsare.⁸ Från och med 1964-65 tycks en ny period ha öppnat sig, som svarar mot den pågående kulturrevolutionen i landet: man bekämpar som reaktionär tendensen att omvärdera enskilda aspekter på Kinas feodala förflutna och man stödjer en rigorös tillämpning på Kinas historia av den materialistiska historieuppfattningen och teorin om klasskampen, och en öppen ”partimässighet” i historieskrivningen.⁹ Hellre än om faser skulle det kanske vara riktigare att tala om olika och motstridiga tendenser, varav den ena eller den andra tillfälligt överväger. Så vitt man vet är dock motståndet mot teorin om ”det asiatiska produktionssättet” nästan totalt. Dess tillämpning på den kinesiska historien skulle i själva verket betyda att man på något sätt godtog idén att denna karaktäriserades av stagnation och oförmåga till självständig utveckling, en idé som kineserna bekämpar genom att hävda att det under förra seklet, före den västerländska infiltrationen, fanns frön till en kommande kapitalistisk utveckling. De forskare som accepterar idén om ett asiatiskt produktionssätt betraktar den som en variant av slavägarsamhället, som karaktäriseras av att klassamhället och den primitiva kommunismen lever kvar, och de förlägger den till Kinas antika historia, många århundraden före Kristus. Nödvändigheten att reagera mot idén om ett slags medfödd efterblivenhet i deras land driver många kinesiska historiker inte bara till att - ofta med en viss svårighet - i den egna historien söka efter de ”klassiska faserna” (slaveri, feodalism) utan till och med till att hävda att den historiska utvecklingen i Kina på något sätt är typisk. Så fastslår de till exempel att den kinesiska feodalismen är den klassiska typen av feodalism — inte bara på grund av ett slags kronologiskt primat (den skulle enligt de skilda uppfattningarna ha uppstått under olika tider, mellan det elfte och tredje århundradet före Kristus), utan också på grund av dess vida geografiska spridning. Naturligtvis är det till stor del en fråga om namn: med ”feodalism” menar de kinesiska historikerna huvudsakligen en primitiv agrar-ekonomi, som domineras av en jordägande klass. De förnekar dock förekomsten av ett speciellt asiatiskt produktionssätt, även om de i den konkreta forskningen över Kinas slav- och feodal-förflutna inte underlåter att använda sig av element som kan förefalla typiska för denna teori. Det är emellertid nödvändigt att tillägga att man, när det gäller de senaste åren, har alltför få informationer som tillåter tillräckligt underbyggda omdömen.

Andra länder

Under de senaste åren har problemet med det asiatiska produktionssättet stått i centrum för diskussionen och stimulerat forskningen i talrika andra länder. I den Tyska Demokratiska Republiken har E. Welskopf och senare G. Lewin kritiserat den tolkning som två historiker,

⁸ Jfr A. Feuerwerker: ”China's History in Marxian Dress”, *The American Historical Review*, LXVI, 1961, 2, s. 323-53; ”Historiography under the Communists”, i *The China Quarterly*, 1965, nr 22, 23, 24 (med artiklar av H. Kahn—A. Feuerwerker, K. Ch'en, A. Feuerwerker, Cheng Te-kun, A. F. P. Hulsewé, C. P. Fitzgerald, H. Wilhelm, J. Israel, J. P. Harrison, D. J. Munro, M. Meisner); R. V. Viatkin—S. L. Tikhvinskii: ”Some Problems of Historical Scholarship in the Chinese People's Republic”, *Soviet Studies in History*, II, 4, våren 1964. Alla dessa skrifter (tillsammans med fyra andra uppsatser, av J. R. Levenson, D. M. Farquhar, H. L. Boorman och Liu Ta-nien) har nu samlats i en volym: *History in Communist China*, utgiven av A. Feuerwerker, Cambridge (Mass.), 1968. Se också, av samme författare, ”From 'Feudalism' to 'Capitalism' in Recent Historical Writing from Mainland China”, *Journal of Asian Studies*, XVIII, 1958-59, s. 107-15.

⁹ Se de talrika texterna om Kulturrevolutionen och om sätten att skriva historia och undervisa, som finns översatta till italienska i tidskriften *Vento dell'Est* (framför allt i numren 3 och 4).

Günther och Schrot, gett av det primitiva kinesiska samhället, som de karaktäriserat som ett slavvägarsamhälle, och de har åter dragit fram det asiatiska produktionssättet, som uppfattades som en långsam övergångsprocess från den primitiva kommunismen till feodalismen. Etnografen I. Sellnow som utgår från studiet av några primitiva samhällen (huvudsakligen det polynesiska) har ägnat en serie intressanta metodologiska tankar åt problemet med den historiska periodiseringen. E. Hoffmann, professor vid Humboldt-universitetet i Berlin, har lett en medveten polemik av klart dogmatisk karaktär mot Hobsbawms uppfattning, som han anser för ”latitudbegränsad”, och stödjer en moderniserad version av det stalinistiska schemat. Han har fått svar av G. Lewin, som har kommit med några intelligenta iakttagelser.¹⁰

I Ungern har F. Tökei, utom att (som vi redan sett) studera problemet ur teoretisk synvinkel, undersökt Chou-epokens kinesiska samhälle (trettonde till tredje århundradet f.Kr.)¹¹ ur ”asiatisk” synvinkel. I Tjeckoslovakien har T. Pokora väckt nytt intresse för Marx' uppfattningar om det asiatiska samhället i en undersökning av problemet med slavvägarsamhället i Kina; J. Petjirka har skrivit ett av de mest intressanta bidragen till den pågående debatten, då han rekonstruerar de olika faserna i diskussionen mellan de sovjetiska historikerna vad gäller slavvägarsamhället och det asiatiska produktionssättet i det antika Främre Orienten och under den klassiska antiken. Petjirka har också i en senare, värdefull studie kritiskt undersökt de sovjetiska historikernas bidrag till diskussionen av detta problem efter 1964, och har tillsammans med Jiří Peček gett ut en volym som (förutom en fyllig introduktion av de bägge utgivarna) innehåller översättningarna av Marx' text om *De förkapitalistiska ekonomiska formerna*, av artiklar av Tjumenev, Chesneaux och Godelier samt en bibliografi på mer än hundrafemtio titlar.¹² I Polen är en bra artikel av introduktiv och allmän karaktär av I. Sachs värd att uppmärksammas. I Rumänien har I. Banu studerat några aspekter, huvudsakligen kulturella, av det som han kallar den ”sociala stamformationen”. I Turkiet har S. Divitcioglu skrivit en artikel av metodologisk karaktär och en studie av det ottomanska imperiet ur det asiatiska produktionssättets synvinkel.¹³

I Italien publicerades för något år sedan några korta artiklar, men de följdes sedan av en lång tystnad. Nu verkar det emellertid som om intresset för problemet ökat, fastän man åtminstone hittills saknat originella bidrag. Man har översatt Hobsbawms introduktion till den engelska upplagan av *Förkapitalistiska ekonomiska former*, en samling skrifter av Chesneaux, Wittfogels *Den orientaliska despotismen* med en introduktion som skrivits speciellt för den italienska upplagan, och två artiklar av de sovjetiska historikerna Struve och Ter-Akopjan. Dessutom har till italienskan slutligen översatts Marx' *Grundrisse*, som är ett grundläggande verk för det

¹⁰ E. Welskopf: ”Probleme der Periodisierung der Altengeschichte: die Einordnung des Alten Orients und Altamerikas in die Weltgeschichtliche Entwicklung”, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, V, 1957, s. 296-313; G. Lewin: ”Zu einigen Problemen der 'Asiatischen Produktionsweise' in der gesellschaftlichen Entwicklung Chinas”, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig*, XIII, 1964, *Gesellschaft- und sprachwissenschaftliche Reihe*, 2, s. 251-56. Andra intressanta bidrag av Welskopf (*Du rôle des rapports de production dans révolution historique*) och av Lewin (*Les formations sociales dans l'histoire de la Chine*) finns samlade i *Premières sociétés de classes*, liksom de skrifter som citerats i texten av E. Hoffmann (*Les formations socio-économiques et la science historique*) och av I. Sellnow (*Les critères de détermination des périodes historiques*).

¹¹ Beträffande Tökeis skrifter, se s. 150, not. Jfr även ”Les conditions de la propriété foncière à l'époque des Tcheou”, *Acta antiqua Academiae scientiarum hungaricae*, VI, 1958, nr 3-4.

¹² T. Pokora: ”Existierte in China eine Sklavenhaltergesellschaft?”, *Archivnyi Orientalnyi*, XXXI, 1963; J. Pecirka: ”Die Sowjetischen Diskussionen” och ”Von der Asiatischen Produktionsweise”; *Rang formy civilizace*, utgiven av J. Pecirka och J. Pesek, Prag 1967. Pokoras artikel och den första av Pecirkas återfinns också i *Premières sociétés de classes*.

¹³ I. Banu: ”La formation sociale 'asiatique' ” samt ”La formation sociale 'tributaire' ” i *Premières sociétés de classes*; S. Divitcioglu: ”Essai de modgles économiques à partir du M. P. A.” i *Premières sociétés de classes*; I. Sachs: *Une nouvelle phase de la discussion sur les formations*.

marxistiska studiet av de förkapitalistiska formationerna. I en recension av Wittfogel har R. Guidieri lagt fram några intressanta metodologiska iakttagelser.¹⁴ Antydningar om problemet med det asiatiska produktionssättet finns i skrifter av forskare som ägnat sig åt historiska och asiatiska problem som E. Collotti Pischel, E. Masi, G. Borsa, medan problemets betydelse för antikens historieskrivning kraftigt understruktits av A. Momigliano.¹⁵

Förståeligt nog väcker problemet stort intresse i talrika utomeuropeiska länder. I Indien och framför allt Japan har diskussionen aldrig helt upphört utan tvärtom förblivit mer livaktig än någonsin. Till och med i Nordvietnam finns det under de ständiga amerikanska bombningarna de som bekymrar sig om det egna landets historia och därvid också räknar med det asiatiska produktionssättet. Tre forskare I. Amer, H. Riad och Anouar Abdel-Malek har under de senaste åren tolkat Egyptens antika och samtida historia och därvid använt sig av typiska element i teorin. Detsamma gör, apropå de antika förkolumbianska kulturerna, några mexikanska forskare som M. Olmeda och R. Bartra. I ett samtal mellan forskare och politiker, som ägde rum i Algeriet, diskuterade man länge möjligheten att tillämpa teorin om det asiatiska produktionssättet på Afrikas historia. Diskussioner och forskningar har ägt rum och pågår ännu i andra länder. En antologi av Marx' skrifter om det asiatiska produktionssättet har förebådats i Frankrike, medan sammanställningar av olika forskares skrifter i denna fråga har utkommit, utom i Frankrike, även i Sovjetunionen och i Japan; andra har förebådats i Tjeckoslovakien, i Mexiko (av R. Bartra), i Polen (av I. Sachs).¹⁶

¹⁴ Översättningar av Marx', Wittfogels, Chesneaux' och Struves verk har redan tidigare citerats. "Modo di produzione asiatico e 'dispotismo orientale'" (Asiatiskt produktionssätt och "orientalisk despotism") av R. Guidieri har publicerats i *Problemi del socialismo*, IX, 1967, 16, s. 326-39. Tidskriften *Rinascità* ägnade detta problem två artiklar 1963: "Asiaticus, Il modo di produzione asiatico" (Det asiatiska produktionssättet), nr 39, 5 oktober 1963; E. Di Robbio: "I regimi dispotico-comunitari nella civiltà americane", nr 46, 23 november 1963. I *Contemporaneo* (nr 9, september 1966, supplement till *Rinascità* nr 38, 24 september 1966) fanns ett kort, osignerat avsnitt: "Sul modo di produzione asiatico" (Om det asiatiska produktionssättet). Det förefaller inte som om man på andra håll inom den italienska vänstern ägnat detta ämne någon uppmärksamhet.

¹⁵ Jfr E. Collotti Pischel: *La Cina dall'Impero alla Repubblica popolare* (Från Kejsardömet Kina till Folkrepubliken), i ett verk av olika författare: *Lotte di liberazione e rivoluzioni* (Striden för frihet och revolution), Turin 1968, s. 166; E. Masi: *La contestazione cinese*, s. 179 (Den kinesiska revolten), s. 179; G. Borsa: *L'Estremo Oriente: nuove orientamenti storiografici* (Fjärran Östern: nya historiska forskningar) i *Nuove Questioni di storia contemporanea* (Nya frågor inom den samtida historieforskningen), Milano 1968, II, s. 1646; A. Momigliano: "Prospettiva 1967 della storia greca", *Rivista storica italiana*, LXXX, 1968, I, s. 15.

¹⁶ Nguyen Long Bich: *Le M. P. A. dans l'histoire du Vietnam*, i *Premières sociétés de classes* (jfr även *Il Vietnam vincera* (Vietnam kommer att segra) utgiven av E. Collotti Pischel, Turin 1968, s. 83 ff); Anouar Abdelü Malek: *Egypte société militaire*, Paris 1962; H. Riad: *L'Egypte nassérienne* (Nassers Egypten), Paris 1964. I Amers skrift om *La terra e il fellah, la questione agraria in Egitto* (Jorden och fellah, jordbruksfrågan i Egypten), känner jag inte direkt till: den finns i en kort sammanfattning av J. Chesneaux i *La pensée*, nr 114, 1964, s. 67. Jfr av M. Olmeda: *Sur les sociétés aztèque et maya*, i *Premières sociétés de classes*, av R. Bartra: *L'ascension et la chute de Teotihuacan*, några skrifter av populär karaktär som publicerats i *El gallo ilustrado* (söndagsbilaga till *El día*), i numren den 13 juni, 18 juli och 17 oktober 1965 och en skrift (*Sociedades precapitalistas*) som åtföljer den första spanska översättningen av Marx' text om "De förkapitalistiska produktionssätten", i *Historia y sociedad*, nr 3, hösten 1965. Den kubanska tidskriften *Pensamiento critico* har i nr 15, april 1968, översatt en artikel som Godelier skrivit för *Les temps modernes*. Se slutligen en sammanfattning av sammankomsten i Algeriet i *Révolution africaine*, nr 223, 22-28 maj 1967, och en artikel av en algerisk forskare, G. Dhoquois: "Le mode de production asiatique", *Cahiers internationaux de sociologie*, volym XLI, juli—december 1966, s. 83-92. För ytterligare upplysningar om det forskningsarbete som pågår i olika länder se Chesneaux' flera gånger citerade skrifter. När det gäller Indien och Japan, jfr s. 133, not. Ett specialnummer av den japanska tidskriften *The Developing Economies*, IV, september 1966, nr 3, innehåller artiklar av H. Otsuka om Max Webers idéer om det asiatiska samhället, av K. Shiozawa om Marx och det asiatiska produktionssättet, av T. Masubuchi om Wittfogel och hans betydelse i Japan.

Sammanfattning

En kort rekapitulation som avslutning på denna studie, som (det är jag medveten om) inte har kunnat bli mycket annat än en torr uppräknings av namn och titlar: en oundviklig nackdel om man tänker på det väldiga antal verk som detta problem gett upphov till under de senaste åren.

Framför allt kan man lägga märke till att de verk som ägnas "det asiatiska produktionssättet" kan uppdelas i fem fundamentala kategorier.

1. I första hand en serie arbeten grundade på avsikten att genom ett förnyat studium av Marx' och Engels' verk fastställa vad de verkligen tänkte om dessa problem. Av den typen är till exempel artiklarna av Ter-Akopjan, Thorner, Tökei, Godelier, Hobsbawm, Garusjants, som kommer med nya bidrag till det som redan var känt genom historiker som Wittfogel och Lichtheim.

2. Skrifter av teoretisk karaktär, som på ett originellt sätt undersöker teorin om det asiatiska produktionssättet, dess förbindelser med den materialistiska historieuppfattningens olika aspekter, de huvudsakliga aktuella problemen som rör den marxistiska historieteorin, de primitiva förkapitalistiska samhällena osv.

Ofta sammanfaller dessa skrifter med den föregående gruppens: det är inte lätt att se vad som är återläsning av Marx och nya, egna tankegångar. Till denna kategori hör dock arbeten av Godelier, Tökei, Suret-Canale, Parain, Rodinson, Hobsbawm, Welskopf, Lewin, Sellnow, Hoffman, Sachs, Nguyen Long Bich, Struve, Varga, Nikiforov, Garusjants, Danilova och andra sovjetförfattare, samt Mandel.

3. Skrifter som vill teckna problemets historia från Marx till våra dagar eller under en speciell fas (till exempel Vidal-Naquet och Petjirka s verk).

4. Informativa undersökningar av allmän karaktär, som Chesneaux' eller, i viss mån, Petjirka s, Danilovas och andra sovjetryska forskares verk, liksom även K. Shiozawas.

5. Försök att tillämpa teorin på enskilda historiska perioder eller särskilda geografiska enheter. Det är tydligt att Kina här står för lejonparten, tack vare en mångårig tradition när det gäller att studera de speciella "asiatiska" särdragen (Wittfogel, Madyar, talrika japanska historiker, orientalisterna som inte är marxister, även om de är influerade av marxismen, Chi Ch'aoting, Needham, Balazs). Kina har till exempel varit föremål för studium av Tökei, Lewin, Welskopf, Pokora. Nguyen Long Bich har sysslat med det asiatiska produktionssättet i Vietnam. Ur den aspekten har Östafrika studerats av J. Suret-Canale och K. Dème, Nordafrika av Rodinson, Lacoste, Poncet, Amer, Riad, Abdel-Malek. Madagaskar har studerats av Boiteau, Indien av Kosambi, Thorner, Laos av Manivanna, Kambodja (Angkor) av Sedov, det förkolumbianska Amerika av Olmeda och Bartra (som kan ansluta sig till de berömda föregångarna: Métraux, Caso, Gibson osv.). Parain har studerat den mediterrana urhistorien, sovjetryssarna Struve, Semenjov, Melekesvili och rumäna Banu det antika Främre Orienten, Divitgioglu det ottomanska imperiet, Antoniadès-Bibicou det bysantinska imperiet.

I vissa avseenden går det att i var och en (eller i många) av ovanstående grupper placera in recensioner, diskussionsinlägg eller polemik med Wittfogel, som har skrivits av Masubuchi, Bartra, Lewin, Sochor, Guidieri och andra.

En klassifikation av forskarna efter deras förhärskande tendens ställer sig ännu mer komplicerad än ovan gjorda klassificering, som åtminstone skenbart är objektiv (och vi måste hålla i minnet att man ofta i en enda artikel kan hitta de olika karaktäristika som vi här av bekvämlighetsskäl har skilt åt).

1. Framför allt tenderar några forskare att mer eller mindre uttalat undvika benämningen ”asiatiskt produktionssätt” eller att låta den betyda endast en mängd ”asiatiska” karaktäristika hos feodalismen och slavägarsamhället. Bland dessa befinner sig till exempel Struve, Garusjants, Hoffmann, Nikiforov.

2. Andra tenderar att i Wittfogels och Madyars efterföljd lägga accenten på det asiatiska produktionssättet som typiskt för Asien, i geografisk mening (om än med något undantag, som till exempel för det antika Egypten). Bland dessa befinner sig Varga, Pokora och i visst avseende Sedov, Ter-Akopjan, Mandel.

3. Godelier, Tökei, Suret-Canale och andra tenderar att i det asiatiska produktionssättet se den typiska formen för övergången från det primitiva klasslösa samhället till det första klassamhället.

4. Några forskare (Nguyen Long Bich, Ter-Akopjan) identifierar i huvudsak det asiatiska produktionssättet med bygemenskapen, som kan existera jämsides med olika socialt-ekonomiska formationer, till exempel med feodalismen.

5. En grupp, framför allt sovjetryska forskare (Semenjov, Vasiljev, Stutjevskij, Melekesvili) lägger tonvikten på att det i många primitiva samhällen jämsides existerar typiska särdrag hos olika sociala formationer.

6. Andra slutligen (Hobsbawm, Rodinson, Danilova och andra sovjetryssar) understryker nödvändigheten att vidga debatten om det asiatiska produktionssättet i riktning mot en förnyad undersökning av hela problemet med den förborgerliga historien och dess periodisering, och dessutom av de grundläggande elementen för den materialistiska historieuppfattningen.

Men det är dock nödvändigt att betona att denna klassifikation, som alla de övriga man i oändlighet kunde försöka sig på, bara kan ge en synnerligen blek föreställning om den pågående debatten. Bland annat föreligger det i många av de ovan undersökta och citerade skrifterna olika element jämsides, varför det är nödvändigt att klassificera dem i mer än en av de sex grupperna. Detta är typiskt för en debatt som nu ligger mer öppen än någonsin, i väntan på en konkret verifikation, som bara kan åstadkommas av fördjupade forskningar.

Den aktuella debattens politiska betydelse

Vilken politisk betydelse har den nu sekelgamla stridsfrågan? Utan tvivel är det ännu så att diskussionen om det asiatiska produktionssättet i många fall rymmer en politisk polemik (utan att man för den skull förnekar ”den goda vetenskapliga tron” hos många av forskarna som har deltagit i diskussionen — särskilt gäller detta forskarna i antik historia). Denna gång är den huvudsakliga måltavlan den kinesiska folkrepubliken.

Naturligtvis är polemiken för det mesta inlindad och underförstådd och tar i allmänhet inte vulgära former. Men det föreligger en risk att man kommer med ogrundade anklagelser och orättvist misstolkar avsikterna. En polemisk accent förmärker man dock särskilt i den ihärdighet med vilken Tökei understryker den absoluta efterblivenheten, stagnationen, ”det förhistoriska” i det asiatiska produktionssättet. Redan Stuart Schram har påpekat att ett dylikt sätt att betrakta de asiatiska folkens förflutna riskerar att på det historisk-kulturella planet bli baksidan av de teser som 1964 bars fram av Kuusinen, när han våldsamt angrep Kina och drog i tvivelsmål äktheten hos de revolutioner som inte leddes av ett starkt och medvetet industriproletariat.¹ För någon tid sedan sträckte sig för övrigt ledaren för Institutet för den internationella arbetarrörelsen, Timofejev, så långt att han i en artikel i *Pravda* förnekade varje drag av ”vetenskaplig socialism” hos det samtida Kina (som i stället beskrevs som ”småborgerligt”) och med användande just av Kuusinenes teser vände sig mot ”överskattandet av de icke proletära massornas funktion i kampen mot imperialismen”.² Paradoxalt nog verkar det nästan som om den ledande ryska klassen i dag mot Kina riktar samma anklagelser för ”asiatism” och barbari som den antikommunistiska västerländska pressen under decennier riktade mot Sovjetunionen och dess ledare. Naturligtvis är många av dem som stödjer teorin om det asiatiska produktionssättet ganska främmande för dessa extrema ställningstaganden: Chesneaux till exempel har vid mer än ett tillfälle uttryckligen avvisat dylika politiska slutledningar av en debatt som bör vara teoretisk och historiografisk.³ Men det kan vara intressant att lägga märke till hur man på många håll gärna vill vika undan för den besvärande möjligheten att utsträcka diskussionen till också Rysslands förflutna. Således begränsar sig Tökei till att utan vidare förklaringar i förbigående säga att den omständigheten att Engels har talat om Ryssland som en ”orientalisk despotism”, har ”gett upphov till missförstånd” (sic!).⁴ Varga har bekräftat att Lenin höll på teorin, men inte godkände en tillämpning på den ryska historien; Struve och samme Varga har starkt betonat det faktum att det väsentliga elementet i det asiatiska produktionssättet skulle vara den bevättning som i stor skala organiserades av staten: det vill säga ett element som man naturligt nog inte finner i den ryska historien. Allt detta hjälper givetvis till att förklara de kinesiska historikernas fientlighet visavi teorin om det asiatiska produktionssättet.

Kuusinen och Timofejev talade inte om asiatiskt produktionssätt, men nyligen har denna benämning hittat ut från specialisternas skrifter till den politiska debatten. Lukács har i en intervju beklagat att man under den stalinistiska epoken tappade bort teorin om det asiatiska produktionssättet och därmed det fundamentala marxistiska bidraget till kunskapen om Asien. Och Roger Garaudy, en av de främsta officiella teoretikerna i det franska kommunistpartiet, har, inspirerad av Tökeis verk, använt teorin i en stor uppsats om den kinesiska frågan.⁵ Vilken betydelse skall

¹ Jfr H. Carrère d'Encausse—S. Schram: *Il marxismo e l'Asia* (Marxismen och Asien), s. 130-31; S. Schram: *Mao Tse-tung e la Cina moderna* (Mao Tse-tung och det moderna Kina, s. 409).

² Jfr *L'Unità*, Milano, 25 oktober 1966.

³ Jfr t.ex. *La pensée*, nr 129, 1966, s. 39-41.

⁴ F. Tökei i *La pensée*, nr 114, 1964, s. 20.

⁵ G. Lukács: *Il marxismo nella coesistenza* (Marxismen i samexistensen), Rom 1968, s. 81; R. Garaudy: *La questione cinese* (Den kinesiska frågan).

man tillmäta denna teoretiska återvändo? Hos dessa författare förkläder och döljer avvisandet av eurocentrismen teorin om en utvecklingsvägarnas pluralitet, som är ett mystiskt surrogat för den revolutionära internationalismen. Det är nödvändigt — hävdar de — att hjälpa den tredje världens folk att lära känna sig själva, sin egen verklighet nu och i det förflutna. Ur denna kunskap, för vilken teorin om det asiatiska produktionssättet skulle vara till stor hjälp, blir det sedan möjligt att på ett riktigt sätt dra upp ”utvecklingsperspektivet” för de olika länderna. Lukács går så långt att han skriver att det också finns speciella afrikanska produktionsförhållanden, även om Marx inte sysslat med detta.

Förutsättningarna för detta sätt att tänka är 1. Länderna i den så kallade tredje världen måste på sin väg mot socialismen framför allt lösa de uppgifter som på annat håll utfördes av den kapitalistiska borgarklassen, alltså ackumulationen och industrialiseringen. Den ekonomiska utvecklingen är deras första och grundläggande imperativ 2 Den ekonomiska utvecklingen realiserar enligt ”nationella” modeller, som har utarbetats på grundval av en specifik och autonom erfarenhet och inte kan exporteras. 3. På grund av det primat som man sålunda tillskriver ackumulationen och industrialiseringen, kommer det socialistiska innehållet i Afrikas och Asiens revolutioner att förbli höft i dunkel som ett olöst och på många sätt besvärande problem; deras socialistiska *karaktär* framgår framför allt av yttre företeelser. som solidariteten med ”blocket av socialistiska länder” eller den skada som man menar att de objektivt medför för socialismen. Detta förklarar framför allt osäkerheten i den sovjetryska politiken, som är splittrad mellan å ena sidan sin tro på progressistiska eller till och med socialistiska patentlösningar för länder som styrs av ”nationella borgarklasser” och som, uttryckligen eller bara i största allmänhet, är antiimperialistiska, och, å den andra, misstron mot möjligheten att finna helt socialistiska utvägar för utvecklingsländerna. 4. I allt detta är det tydligt hur man tar avstånd från en teori som kineserna å sin sida gör till sin och tydligt håller fast vid Enligt kineserna äger det i dag rum en internationell klasskamp, som inbegriper hela planeten, mellan imperialismen och det internationella proletariatet (arbetarklassen i de utvecklade länderna och starkt efterblivna grupper i samma länder — negrerna i USA till exempel — och revolutionära länder i Afrika och Asien). Kinesernas ställningstaganden får ses inifrån denna kamp som en identifikation av den egna närvaron på ett slagfält, som ”politiskt” primat (det vill säga kampen för socialismen) framför ett ”ekonomiskt” (ackumulationen och utvecklingen) som framstår som den yttersta inkarnationen av ”socialismen i ett enda land”. I den invit som Lukács och Garaudy gör till de efterblivna länderna att bättre lära känna den egna historien och den egna verkliga situationen för att kunna göra upp ett lämpligt utvecklingsprogram, liksom i Garaudys förebråelse till kineserna att de glömmer utvecklingen för att föra ut revolutionen utanför de tillåtna gränserna, återspeglas avsaknaden av en modern teori om imperialismen och ett lämpligt internationellt hänsynstagande till klasskampen, till kampen för socialismen .6 Dessa författares återopande av teorin om det asiatiska produktionssättet innebär ytterligare en betoning av efterblivenheten (och av en efterblivenhet som är ”nationell” eller åtminstone geografiskt bestämd). De vill också få oss att räkna med produktivkrafternas nivå som en oöverstiglig gräns. Fördelarna med att kunna tala om ett asiatiskt produktionssätt i stället för om feodalism träder tydligt i dagen. Den främsta fördelen har redan berörts: den att man geografiskt begränsar efterblivenheten (desto hellre som man ju i Ryssland inte vill tala om asiatiskt produktionssätt). Den andra ligger i att man kan undvika den alltför lättköpta invändning som ligger i att man påminner om Rysslands efterblivenhet år 1917. Den tredje är mindre tydlig, men också vulgärare och kan huvudsakligen utläsas mellan raderna. Asiatiskt produktionssätt betyder framför allt för Kinas del en konfuciansk kvarleva, orientalisk despotism, en tendens till godtycke och enskildas maktfullkomlighet osv. På så vis lyckas Garaudy komma fram till sitt påstående (och härvid understryker han upprepade gånger ”kvarlevorna” av det gamla produktionssättet) att kulturrevolutionen kan tolkas som ett ”omkullkastande av den

materialistiska historieuppfattningens grundläggande principer till förmån för en magisk idealism som återuppväcker messiasdrömmarna från de kinesiska böndernas tusenåriga revolter. ”Från Maokulten och det röda gardets skrifter kommer man mer eller mindre uttalat fram till det asiatiska produktionssättet och kritiken, som kunde ha varit hälsosam, lider skeppsbrott i det skrattretande. Naturligtvis skulle det vara oklokt att helt bortse från de typiska elementen i det kinesiska kulturarvet när man vill tolka och förstå vad som händer i det samtida Kina: det som man måste opponera sig mot är det polemiska användandet av schemata och formler, tron att man kan tala om det forna och nuvarande Kina med en lätthet och ytlighet som säkert inte skulle godtas om det i stället för om Kina rörde sig om vilket europeiskt land som helst.

Garaudys uppsats blandar oupphörligt beröm och förebråelser i övertygelsen att kunna skilja sant och falskt åt i den kinesiska revolutionen. Det rör sig förvisso inte om någon vulgär antikinesisk skrift utan om en bok som är uppbyggd på ett sätt som inte är banalt men just därför desto mer bedrägligt. Så är det — till exempel — enligt Garaudy inte en utopi att försöka konstruera socialismen, om man utgår från en situation som karaktäriseras av efterblivenhet, men det är en utopi att göra det utan att lösa de uppgifter som borgerligheten har försummat (ackumulation, industrialisering osv.). I själva verket döljer denna inställning oförmågan att förstå den kinesiska revolutionen inifrån och att sätta in de kinesiska teserna och kulturevolutionen i deras rätta sammanhang. Man kritiserar kineserna och tar som måttstock den ekonomiska utvecklingen i Kina (en måttstock som de med rätta skulle ta avstånd ifrån) och inte deras teoretiska och praktiska deltagande i den antiimperialistiska världskampen: i det sammanhanget begränsar man sig till att hävda omöjligheten att exportera de revolutionära modellerna. På det sättet står teoretiska förslag mot det teoretiska tomrummet, om man inte förväxlar övertygelsen att Sovjetunionen är ett socialistiskt land (och kanske nära att bli kommunistiskt) med en korrekt internationell revolutionär strategi, det vill säga en tro på ekonomisk och social framgång på det så kallade ”socialistiska fältet” som ett fredligt och säkert vapen i kampen mot kapitalismen, orörligheten och den trötta empirismen hos Västerlandets arbetarklasspartier. För övrigt måste det föreligga något av dåligt samvete hos den som känner sig nödgad att skriva att benämningen asiatiskt produktionssätt ”inte rymmer något förolämpande för Orientens folk’ (sic!).

Naturligtvis betyder allt det som här sagts inte att man som onyttig avvisar kunskapen om de verkliga förhållandena och nivån hos produktivkrafterna. Men denna skall förstås dialektiskt, som en motsägelsefull pol och inte på ett mekaniskt sätt. Och kunskapen om de verkliga förhållandena låter sig bättre grundas på en rigorös analys av klasstrukturerna, egendomsförhållandena, institutionerna, än på abstrakta schemata, som utarbetats i ett annat sammanhang — som teorierna om det asiatiska produktionssättet och feodalismen. För övrigt kunde Mao Tse-tung också använda sig av termer som ”feodal” och ”feodalism”, men hans undersökning av det kinesiska samhället fick alldeles tydligt mera betydande och konkreta resultat ur den direkta analysen.

När det gäller den politiska användbarheten verkar det som om teorin om det asiatiska produktionssättet, nu som tidigare, tenderar att dela upp sig i två riktningar: å ena sidan den polemiska identifikationen med den historiska efterblivenheten, bondeekonomin osv, å andra sidan den konkreta social-ekonomiska analysen. I den politiska polemiken har det ganska sällan hänt att teorin har försvarats eller bekämpats i sin urform med alla sina bestämmningar.

Det finns emellertid ytterligare en sak att påpeka. För den som inte låter sig förbindas av mccarthyistisk glöd à la Wittfogel, kan vissa aspekter av Marx' analys av det asiatiska produktionssättets mekanismer i dag visa sig i viss mån värdefulla när det gäller en fördjupad undersökning av de samtida socialistiska samhällena. Det finns i själva verket tillräckligt med element

(förhållandet mellan socialisering ”från grunden” och den parti-byråkratiska ”despotismen”; sättet att undandra mervärdet, den teoretisering — som däremot avvisas av de kinesiska socialisterna — som, på grund av socialiseringen, förnekar förekomsten av motsägelser inom partiet och staten) för att ställa sig frågan om inte Sovjetunionen utgör ett unikt fall av samexistens mellan förkapitalistiska former (”asiatiska”)⁶ och teknologiskt avancerad kapitalism, på socialistisk grund. Men betydelsen hos denna aspekt får inte övervärderas, om inte annat därför att det finns många andra och lämpligare instrument för att undersöka de ”socialistiska” samhällena under vårt århundrade.

⁶ Jfr rörande dessa problem E. Masi: *La contestazione cinese* (Den kinesiska revolten).

En provisorisk balans av den historiografiska debatten

I detta fall är det mera fåfängt än någonsin att föresätta sig att leda diskussionen utanför den politiskt ”infekterade” världen till vetenskapens steriliserade och ”objektiva” område. Och det är ganska svårt att dra en, om än provisorisk, kontenta ur en som vi sett ganska öppen och livlig debatt.

Man kan dock inte förneka det intressanta i de nya konkreta historiska forskningar som har tagit sin utgångspunkt i en revision av problemet med utvecklingsstadierna, och särskilt då det asiatiska produktionssättet. På samma gång har unilinearismen fått ett hårt slag — och redan detta är ett mycket positivt resultat. När det gäller förståelsen av de asiatiska och afrikanska ländernas verklighet och problem i dag kan teorin om de asiatiska produktionssättet knappast ge något mer än marginella bidra: i en tid då kapitalismens och socialismens problem nått världsförmat kan den mindre än någonsin bidra till utarbetandet av en riktig revolutionär teori. När det däremot gäller studiet av det förflutna börjar teorins hypoteser, när de inte förvandlas till stela schemata, att visa sig vara nyttiga och stimulerande. Det finns dock många faror som man måste se upp för.

Den första kommer ur lusten att ”återupptäcka”. Bland de marxistiskt inspirerade historikerna (men inte endast bland dessa¹) såg man under en viss period ”feodalism” överallt. Nu skulle det inte kunna inträffa något värre än att man överallt såg exempel på ”det asiatiska produktionssättet”, med bland annat det oundvikliga resultatet att man förtog detta begrepp allt värde.

En annan fara ligger i att man exklusivt begränsar diskussionen till det asiatiska produktionssättet, till dess karaktär, dess former osv., och inte bryr sig om att undersöka giltigheten hos andra kategorier som ”slavägarsamhället” och ”feodalismen”. Om vad feodalism egentligen är råder stor språklig förvirring, och de många tillämpningarna av denna term bekräftar ytterligare detta. Som J. Simon har skrivit, ”måste ett socialt-ekonomiskt stadium som på samma gång täcker dagens Ruanda—Urundi och 1788 års Frankrike, 1900 års Kina och det normandiska England riskera att förlora sin betydelse”.² Det är alltså nödvändigt med en semantisk förklaring. Man kan heller inte bortse från möjligheten att abstraktioner som ”feodalism” och ”asiatiskt produktionssätt” visar sig vara av föga värde och får ersättas med andra hypoteser, kriterier, generaliseringar.

Det finns också en annan, mer försåtlig fara, som ligger i ett av de möjliga sätten att protestera mot en dogmatism som fördömde de produktionssätt som inte passade. Det är faran att göra uppror mot den gamla dogmatismen för att i stället skapa nya former, bara genom att vidga maskorna: inte längre fyra produktionssätt eller historisk-sociala formationer, utan fem eller sju. På så vis skulle allt eller nästan allt förbli oförändrat. Det rör sig inte om att släppa in det asiatiska produktionssättet eller inte bland de viktigaste grundläggande etapperna i den mänskliga utvecklingen, utan om att göra metoder och uppfattningar, terminologier och fördomar till föremål för en uppmärksam och förutsättningslös undersökning. Även här föreligger det en språklig förvirring,³ som i själva verket är en idéernas förvirring. Det finns teoretiska problem

¹ Jfr t.ex. *Feudalism in History* (se även G. Arnaldi: ”Il feudalesimo e le 'uniformità nella storia'” /Feodalismen och ”enheterna i historien”/, *Studi medievali*, 3a serie, IV, 1963, s. 315-23), *Recueils de la Société Jean Bodin*, I, *Les liens de vassalité et les immunités*, Bryssel 1958.

² J. Simon i *Marxism Today*, juni 1962, s. 184. Andra exempel på ett utvidgat och oriktigt användande av denna term, R. Boutruche: *Seigneurie et féodalité*, s. 11 och noten; G. Pasoli: *Introduzione allo studio del feudalesimo italiano* (Inledning till studiet av den italienska feodalismen), Bologna, 1959, s. 1-14.

³ Som exempel kan anföras att Godelier skiljer mellan sju ”ekonomisk-sociala formationer” (som i en senare artikel har blivit sju ”former för markförvärv under mänsklighetens historia”). Enligt Chesneaux är den antika och germaniska formen egendomsformer som inte kan jämföras med grundformationerna, medan det asiatiska produktionssättet

som man måste diskutera och angripa på ett riktigt sätt, därför att de är grundläggande problem: för att bara ge ett exempel — vad är exakt ett ”produktionssätt”? vad är en ”ekonomisk-social formation? hur förhåller sig dessa båda kategorier till varandra?

När det gäller de problem som rör forskningen om de förkapitalistiska samhällena har vi här och där i denna bok och speciellt i det första kapitlet redan gett några antydningar, som härrör från läsningen av Marx. Nu skall vi begränsa oss till några få sammanfattande slutledningar.⁴

Kapitalismen erbjuder oss möjligheten till en teori om de mänskliga samhällena, eftersom den vid en analys visar sig vara den mest komplicerade och universella formen, där de sociala förhållandena är fullt utvecklade. Nu ser på det förflutna genom kapitalismens historiska erfarenhet.⁵ För att erinra om Marx' ord att ”människans anatomi är en nyckel till apans anatomi”, så gör de grundläggande kategorierna i det borgerliga samhället det möjligt för oss ”att på samma gång förstå strukturen och produktionsförhållandena i alla de tidigare samhällsformerna. På vars ruiner och med vars element detta har byggts upp, och varav fortfarande lever kvar ännu ej övervunna rester, medan det som i dessa knappast var antytt har utvecklats i hela sin betydelse etc.”. Det rör sig dock inte om en ren och enkel mekanisk utvidgning av dylika kategorier till de föregående sociala formationerna, eftersom dessa inte är ”förberedande stadier” till kapitalet, utan måste ses i sin relativa autonomi. Det borgerliga samhället kan i själva verket rymma tidigare formers förhållanden på ett mer utvecklat sätt, men också i en form som är mera degenererad, förvänd och förvittrad.⁶ Om det alltså är sant och grundläggande, att endast utarbetandet av modeller från kapitalismens historiska erfarenhet gör det möjligt att i en sista analys tolka och organisera den konkreta historiens mångfald, är det inte desto mindre sant att man ännu måste ta itu med invecklade problem inom teorins och forskningens områden. Framför allt är det nödvändigt att klarlägga i vilken mån och på vilket sätt det är möjligt att på de tidigare samhällena tillämpa de fundamentala kriterierna för den materialistiska historie- och samhällsuppfattningen och att i de tidigare sociala formerna spåra upp de speciella lagarna för deras ordning och utveckling. Endast på detta sätt — det vill säga om man undersöker den inre strukturen och de lagar som reglerar dynamiken (alltså synkronin och diakronin) hos de olika sociala typerna — kan historien hoppas på att bli en ”vetenskap”. Utsatt som den i dag är för en ofta ideologiskt belastad utmaning från de nya samhällsvetenskaperna kan den annars bli tvungen att acceptera samma roll som den så ofta spelat i det förflutna, nämligen som ett instrument, underordnat den politiskt-ideologiska

är ”ett produktionssätt som kan jämföras med slaveri, feodalism, kapitalism och socialism: vilket betyder att det inte kan definieras om man inte utgår från universella principer, som klarlägger produktionsförhållandenas fundamentala roll i den historiska utvecklingen”. Tökei fastslår att det asiatiska produktionssättet inte är en ”basformation” men anser det berättigat att tala om det asiatiska produktionssättet som en kategori och om dess motsatsförhållande till slavägar- och feodalsamhällets produktionssätt. Enligt den vietnamesiske historikern Nguyen Lon Bich kan det asiatiska produktionssättet inte jämföras med feodalism eller slaveri, det är inte en social form som är speciell för Asien, inte heller en form för det primitiva samhället (eller dettas sista etapp); inte heller är det en orientalisk form av det feodala samhället eller av slav-ägarsamhället: det är snarare en ”social regim”. Andra (t.ex. Rodinson, Balibar, Parain, Suret-Canale) använder dessa termer på ännu ett annat sätt.

⁴ Intressanta iakttagelser om uppfattningar och grundproblem när det gäller den marxistiska teorin om de förkapitalistiska samhällena finns i K. Korsch: *Karl Marx*; E. Mandel: *La formazione*, s. 129-53; M. Godelier: *Rationalité et irrationalité*, s. 229 ff; M. Rodinson: *Islam e capitalismo* (Islam och kapitalism), s. 25 ff, 79 ff; E. Balibar i *Leggere Il Capitale* (Att läsa Kapitalet), s. 225 ff. Se även, bland andra, de redan citerade skrifterna av L. V. Danilova, C. Parain, E. J. Hobsbawm, och J. Suret-Canales presentation i *Premières sociétés de classes*. Till sist, nr 64, oktober—december 1968, av Diogène (”Nouvelle actualité du marxisme”), med artiklar av Adorno, Marcuse, Hyppolite, Hobsbawm, Rodinson, Abdel-Malek och andra.

⁵ I detta ligger ett av de teoretiska ”privilegierna” hos det kapitalistiska produktionssättet (och inte i hela den historiska europeisk-västerländska utvecklingen, som Tökei menade).

⁶ Jfr K. Korsch: *Karl Marx*, s. 29-35.

kampen, eller också rollen av en lärd och egendomlig fornvetenskap, då den definitivt lösgör sig från en förmodad ”autentisk historia”, som tänks ligga på samma nivå som teorin.

Det är inte nödvändigt att påpeka att den historiska forskningen här kan spela en förstaplansroll, vidga de traditionella gränserna och ge de teoretiska hypoteserna en konkret verifiering. Den jämförande historieskrivningen har hittills bara tagit några få och osäkra steg, och man kan förvisso inte säga att den har nått några tillfredsställande resultat. Vare sig forskarna varit marxistiska eller icke-marxistiska står det framför allt utom allt tvivel att historieskrivningen rört sig nästan enbart på ett plan där man på andra geografiska områden sökt motsvarigheter till de modeller som utarbetats på basis av den europeisk-västerländska historiska erfarenheten. Det är kanske nödvändigt att börja från noll och undersöka modellernas giltighet innan man kan påstå sig ha kommit fram till slutledningar som lätt kan bli förhastade. Som Claude Cahen skriver:

huvudproblemet som vi ställs inför i vår egenskap av historiker som önskar förstå utformandet av den politiska människan är att veta om det finns nödvändiga genomgångsformer i de sociala typernas utveckling och vari de består. Det förnuftiga tillvägagångssättet verkar då vara att inte utgå från ett godtyckligt valt samhälle, utan på samma gång och i lika mån från alla där man upptäcker liknande tendenser och att precisera olikheterna, förhållandena. I så fall kommer Västerlandet att i stället för att utgöra en måttstock och att — trots författarens försiktighet — uppfattas som en norm som de andra samhällena i större eller mindre grad närmar sig, framstå som ett, ehuru viktigt, fall av många vars originalitet det sedan blir lättare att bedöma, när man väl har medgett att den föreligger.⁷

Det finns naturligtvis en risk att man reagerar mot ”eurocentrismen” med en operation av mekaniskt tillrättaliggande av ”objektiva” data, så att modellerna, eller i detta fall hellre generaliseringarna, skulle uppstå helt enkelt genom en syntes av ett större antal data. Av avgörande betydelse är dock den ständigt ökande kunskapen (och här har, som vi redan sett, det återuppväckta intresset för det asiatiska produktionssättet kommit med betydande bidrag). Kapitalismen — och alltså det ekonomiska och sociala system där Marx levde och som utgjorde föremålet för hans analys — har gjort världshistorien till en enhet; den har förstört, eller håller på att förstöra, större delen av de lokala egenheterna (samtidigt som den kanske skapar nya). Men före kapitalismen förekommer det inte några ”privilegierade” historiska utvecklingar. De konkreta historiska problemen är helt andra: hur kommer det sig att kapitalismen har fötts under en period som för historikerna varierar mellan det fjortonde och det artonde århundradet, i en viss del av världen och just i denna? Fanns det i andra delar av världen kanske svagare frön till kapitalismen, som inte har lyckats nå full mognad på grund av den koloniala europeiska expansionen eller av andra orsaker?⁸ Det är tydligt att det är omöjligt att besvara dessa frågor utan att räkna med vilka produktionssätt som dominerar i olika delar av världen. Men en mer exakt historisk inplacering av fenomenet ”kapitalism” är kanske ett av sätten att komma ur den återvändsgränd av skilda men sammanhörande betraktelsesätt där det föreligger en privilegierad utveckling för Västerlandet, från grekerna och framåt, eller en ”typiskhet” hos Orientens historia som några kinesiska historiker menar, när de hävdar att Kina, före och på ett mera typiskt sätt än Europa, har gått igenom de klassiska ”faserna” i den historiska utvecklingen. Carlo Cipolla har påpekat hur man som en av biprodukterna av den industriella revolutionen fått en begrepps-förvirring när det gäller ”civiliserad” och ”tekniskt framåtskriden”; tvärtom är ”de tekniskt mest

⁷ C. Cahen: *Réflexions sur l'usage du mot de "féodalité"*, s. 6. En analog syn försvaras av J. W. Hall: "Feudalism in Japan — A Reassessment", *Comparative Studies in Society and History*, V, 1962-63, 2, s. 15-51

⁸ Ganska intressant är till exempel den historiografiska debatten som pågår om problemet med ”avindustrialiseringen” av Indien; här kan man t.ex. anlita antologin Gli Inglese in India (Engelsmännen i Indien), (med fyllig bibliografi), skrifter av E. N. Komarov, T. Raychandhuri, H. R. C. Wright, Amartya Kumar Sen, M. D. Morris, i *Deuxième Conférence Internationale d'histoire économique*, Aix-en-Provence 1962, Paris—La Haye, 1965; dessutom D. Thorner: *Land and Labour in India*, London 1962.

framåt-skridna folken bestämda att härska utan att detta har något att göra med graden av deras 'civilisation', som är något betydligt svårare att definiera och bestämma".⁹ Det är nödvändigt att befria den förkapitalistiska perioden i olika länder från omdömen som under- och överlägsenhet. Framför allt har det under diskussionens gång inte blivit klarlagt hur struktur—överstruktur förhåller sig till varandra, liksom inte heller förhållandet mellan ekonomiskt-sociala fundament och kulturer har utretts. Till exempel: om man medger att det asiatiska produktionssättet har varit det dominerande i Rysslands historia liksom i Kinas, hur kan man då förklara det förstnämnda landets kulturella efterblivenhet (nästan fram till artonhundratalet) och den ovanliga kulturella, vetenskapliga, tekniska traditionen hos det andra? Detta är naturligtvis alltför stora problem för att man lättvindigt skall kunna fara över dem. Men fruktan för alltför stora problem, som för med sig ofullständiga och halva "revisioner", kunde visa sig inte mindre skadlig.

Postscriptum

Två färskas nummer av *La pensée*, som jag fick syn på just när detta verk skulle tryckas, innehåller artiklar av S. Divitcioglu ("Modèle économique de la société ottomane. Les XIVe et XVe siècles", nr 144, 1969, s. 41-60); C. Coquery Vidrovitch ("Recherches sur un mode de production africain", s. 61-78) och M. Godelier ("*La pensée de Marx et d'Engels aujourd'hui et les recherches de demain*", med presentation av J. Suret-Canale", nr 143, 1969, s. 89-120). I denna sistnämnda artikel, som framför allt ägnar sig åt några av de problem som uppkommit idag genom studiet av de primitiva samhällena i marxismens och den jämförande antropologins ljus, sammanfattar också Godelier kort Marx' idéer om det asiatiska produktionssättet. Hans inställning verkar ha blivit försiktigare och mer måttfull: så hävdar Godelier nu att det asiatiska produktionssättet är en men inte längre den enda övergångsformen från ett klasslöst samhälle till klassamhället.

⁹ Guns and Sails in the *Early Phase of European Expansion, 1400-1700*, London 1965, s. 147.